

TARTALOMJEGYZÉK

NEMZETISÉGEK SOPRONBAN ÉS SOPRON MEGYÉBEN

GONDA GÁBOR: Egyéni elbírálás vagy kollektív felelősségre vonás? Nemzetiség-vizsgálatok Sopronban és környékén 1945/1946 fordulóján	3
FRANKOVICS GYÖRGY: A nyugat-magyarországi horvátok öntudatra ébredése Pinezich István működése idején	17
DEMMEI JÓZSEF: Ludovít Štúr „szláv szellemű” tanára? Leopold Petz a magyar és a szlovák történetírás vakfoltjában	34
HORVÁTH LÁSZLÓ: Görög és zsidó szatócsok Kapuvárott a 18. század középső harmadában	42

MŰHELY

KÖHLER KITTI – POLGÁR PÉTER: A késő bronzkori urnamezős kultúra Sopron és Pereszteg közelében feltárt temetkezései	47
ÁCS ISTVÁN: Nemzetörség a rábaközi felső járásban	59
VARGA GÁBOR: Viták a Fertővidéki Helyiérdekű Vasút terveiről	70
BECHER NÁNDOR – KOVÁCS GÁBOR: Adalékok a brennbergbányai szénzállítás tör- ténéhez	78

SOPRONI ARCOK

FARKAS GÁBOR: Horváth Zoltán, a tudós soproni történész és levéltáros köszöntése 80. születésnapján	84
TURBULY ÉVA: Érték és lépték. Születésnapjára beszélgetés Winkler Gábor építésszel gyökerekről, munkáról, életről	85
CSEKŐ ERNŐ: Mark Pittaway (1971–2010)	102
DOMONKOS OTTÓ: Sterbenz Károly múzeumi munkájáról (1951–1980)	105

KÖZLEMÉNY

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület közgyűléséről	116
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szen-
de

NATIONALITÄTEN IN SOPRON UND IM KOMITAT SOPRON

GÁBOR GONDA: Einzelverfahren oder kollektive Anklage? Verifikationsprozesse in Bezug auf die Vaterlandstreue in Sopron und Umgebung um die Jahreswende 1945/1946.....	3
GYÖRGY FRANKOVICS: Das Erwachen des Selbstbewusstseins der Kroaten in Westungarn zur Zeit des Wirkens und Schaffens von Stephan Pinezich	17
JÓZSEF DEMMEL: L'udovít Štúrs Lehrer mit slawischem Intellekt? Leopold Petz im Blindfleck der ungarischen und slowakischen Geschichtsschreibung.....	34
LÁSZLÓ HORVÁTH: Griechische und jüdische Greißler in Kapuvár im zweiten Drittel des 18. Jahrhunderts.....	42

KLEINERE MITTEILUNGEN

KITTI KÖHLER – PÉTER POLGÁR: Die in der Nähe von Sopron und Pereszteg erschlossenen Bestattungen der spätbronzezeitlichen Urnenfelderkultur	47
ISTVÁN ÁCS: Die Nationalgarde im oberen Rábaköz	59
GÁBOR VARGA: Diskussionen über die Pläne der Vorortebahn der Neusiedler-See-Region	70
NÁNDOR BECHER – GÁBOR VARGA: Zur Geschichte des Kohlentransportes von Brennbergbánya	78

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GÁBOR FARKAS: Zum 80. Geburtstag von Zoltán Horváth, Soproner Historiker und Archivar	84
ÉVA TURBULY: Wert und Maßstab. Ein Geburtstagsgespräch mit dem Architekten Gábor Winkler über Wurzeln, Arbeit und Leben	85
ERNŐ CSEKŐ: Mark Pittaway (1971–2010)	102
OTTÓ DOMONKOS: Über die Arbeit von Károly Sterbenz im Soproner Museum (1951–1980)	105

MITTEILUNG

TIBOR JÓZAN: Die Jahresversammlung des Soproner Stadtverschönerungsvereines 2011.	116
--	-----

NEMZETISÉGEK SOPRONBAN ÉS SOPRON MEGYÉBEN

GONDA GÁBOR | Egyéni elbírálás vagy kollektív
felelősségre vonás?
Nemzethűség-vizsgálatok
Sopronban és környékén
1945/1946 fordulóján

Bevezetés

Közismert tény, hogy Sopron német lakosságának jelentős részét, mintegy 7–8000 embert, 1946 tavaszán kitelepítették Németország amerikai megszállási övezetébe. A soproni, illetve a magyarországi németek számottevő hányadának hazájukból történő elűzése, szervesen illeszkedett a kelet-, kelet-közép- és délkelet-európai államokban élő német és más kisebbségeknek a második világháború végén és azt követő években bekövetkezett elűzetésének és kitelepítésének eseménysorába.¹ A már 1945 előtt létező telepítési koncepciókkal meglévő nyilvánvaló folytonosság és hasonlóságok ellenére a koalíciós időszakban végrehajtott kitelepítés számos új elemmel is kiegészült. Ez a Kelet-közép- és Délkelet-Európa hasonló jellegű eseményeivel párhuzamosan zajló kényszermigrációs folyamat ugyanakkor hordozott magán jó néhány „speciálisan magyar” jegyet is. A német kisebbség Magyarországról történő kitelepítésében² alapvetően három, egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban lévő tényező játszott meghatározó szerepet: az *etnopolitikai* (homogén nemzetállam megteremtése mint politikai cél), a *szocioökonómiai* (agrárreform és szociális forradalom összekapcsolása, azaz a szegényparaszti-agrárproletár réteg földhöz juttatása és letelepítése részben a magyarországi németek kezén lévő birtok-, ingatlan- és ingóságállomány

¹A témának külföldön bőséges, könyvtárakat megtöltő irodalma van. *Pars pro toto* lásd a két rövid összefoglaló munkát: Matthias Beer: Umsiedlung, Vernichtung und Vertreibung. Nationale Purifizierung in Europa während und am Ende des Zweiten Weltkriegs. In: Matthias Beer (Hg.): Auf dem Weg zum ethnisch reinen Nationalstaat? Europa in Geschichte und Gegenwart. Attempo, Tübingen, 2004. 119–144. valamint Hans Lemberg: „Ethnische Säuberung“. Ein Mittel zur Lösung von Nationalitätenproblemen? *Aus Politik und Zeitgeschichte* 1992(40)/46. 27–38.

²A magyarországi németek kitelepítésének és elűzetésének történetéről is számos munka készült már. A három legfontosabb: Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1990. Budapest, 1988. (Fehér 1988). Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggése. Kecskemét, 1993. (Tóth 1993). Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen. Budapest, 2004. (Zinner 2004).

igénybevételével), és a *migrációs politikai aspektus* (ennek bel- és külpolitikai vetülete, vagyis egyrészt a földreform végrehajtása következtében kibontakozó erőteljes országon belüli népmozgás, másrészt a szomszédos országokból az ottani különböző restriktív intézkedések miatt vagy azok következtében elmenekült, elűzött, kitelepített határon túli magyarok elhelyezésének problematikája). E három – egymással szorosan összefonódó – aspektus érvényesülését, illetve e célkitűzéseknek a kitelepítéssel történő megvalósítását, a magyarországi német nemzetiséget kollektíven „a náci Németország ötödik hadoszlopaként”, „Hitler szálláscsinálóiként”, hazaárulóként, háborús bűnösöként, az ország romba döntésének fő felelőseként beállító propaganda volt hivatott elpalástolni. Ez az érvrendszer szolgáltatta a hazai németiség ellen foganatosított intézkedések és szankciók sorozatának legitimációs alapját. A nácik által elkövetett borzalmakért kollektíven tették felelőssé a német kisebbség egészét, amelyhez a népcsoporton belül 1939-től legálisan tevékenykedő, majd 1940 augusztusától³ fokozatosan nemzetiszocialista mintára átformált szervezet, a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (VDU) egyoldalúan beállított tevékenysége adta a muníciót.⁴ Azt a tényt, hogy a Harmadik Birodalom által 1941-re valóban gleichschaltolt, ám a népcsoport egészét soha nem reprezentáló szervezet csupán az agresszív és expanzív náci népcsoport-politika eszköze volt, továbbá a hazai németiség mély belső megosztottságát, a náci Németországgal szintén együttműködő magyar nemzetiszocialisták és nyilasok, az öntudatos németeket a Harmadik Birodalomnak kiszolgáltató magyar kormánypolitika felelősségét többnyire elhallgatta a korabeli média.

A nemzethűség-vizsgálatok

A magyarországi németiség második világháború utáni történelmének vizsgálatakor a kutató óhatatlanul is elsősorban a kitelepítésre fókuszál. Valóban, a német kisebbséghez tartozók jelentős részének az országból történő fizikai eltávolítása volt az az esemény, amely mind a nemzetiség, mint etnikai csoport, mind az ehhez a csoporthoz tartozó egyének életében máig meghatározó törést, sokaknak feldolgozhatatlan traumát okozott. A kitelepítéshez vezető – nem is mindig egyenes – útnak azonban volt egy olyan szakasza, amikor az érintettek számára felcsillant a remény, hogy sorsukról nem kollektíven, hanem egyéni elbírálás alapján döntenek. Az 1945. május 4-én kelt 1.710/1945. M. E. sz. rendelet értelmében felállításra került a *Népgondozó Hivatal* (NH), amely feladatául kapta

³ E szempontból a fordulópontot az 1940. augusztus 30-án megkötött az ún. magyar–német kisebbségi megállapodás, más néven bécsi népcsoport-egyezmény jelentette.

⁴ A VDU történetével kapcsolatban lásd Bellér Béla: *A Volksbildungsvereintől a Volksbundig. A magyarországi németek története 1933–1938.* Budapest, 2002. Spannenberger Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest, 2005. Tilkovszky Lóránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945.* Budapest, 1978.

többek között a trianoni határokon túlról érkezett (jobbára elmenekült, áttelepített vagy elüldözött) magyar népesség elhelyezését, letelepítését és segélyezését, valamint hatáskörébe tartozott „a fasiszta németek kitelepítésének végrehajtása.”⁵ Az NH – amely lényegében kormánybiztossággként funkcionált – felügyeletét a Belügyminisztérium (BM) látta el, ami nem volt véletlen. A formálisan ugyan Nemzeti Parasztpárti politikus, ám titkos kommunista párttagsággal is rendelkező *Erdei Ferenc* által irányított BM az NH-n keresztül igyekezett közvetlen befolyást gyakorolni a telepítésekre és a földreform gyakorlati végrehajtására. Az 1945-ös év elejétől ugyanis egy rendkívül intenzív migrációs jelenség volt kibontakozóban, amely az ország egész területére kiterjedt. Ennek egyik komponensét a trianoni határokon túlról (leginkább a 1938–1941 közötti revíziók során visszacapott, majd az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény értelmében ismételen elcsatolt területekről) érkező menekültek (köztük a Bácskából menekülő bukovinai székelyek) tömege, másik részét a kelet-magyarországi nincstelen földigénylők csoportjainak a Dunántúl német lakta területei felé vándorlása jelentette. Bár a földreform végrehajtásáért elvileg a Földművelésügyi Minisztérium (FM) felügyelete alatt működő szervek voltak felelősek, a sikeres agrárreform csakis a németiség kárára foganatosított intézkedések árán volt keresztülvihető, ebbe viszont májustól már az NH-nak is komoly beleszólása volt. Sőt, az NH-t e tekintetben újabb jogkörökkel ruházta fel *Erdei Ferenc* 20.100/1945. 7. B. M. I. számú rendelete, amelyben is az NH kizárólagos jogkörébe utalta a német nemzetiségű személyekkel szembeni bárminemű intézkedések foganatosítását.⁶

Az 1945. június 30-án kelt, július 1-én közzétett 3.820/1945. M. E. számú rendelet⁷ a NH hatáskörének kiterjesztéséről, illetve a német lakosság múltbéli politikai magatartásának egyénenkénti felülvizsgálatáról rendelkezett. A vizsgálatok lefolytatása a NH kompetenciájába tartozott. A jogszabály 2. §-a kimondta, hogy a németek által lakott járásokban ún. nemzethűséget vizsgáló bizottságot kell felállítani. A járási bizottság (adott esetben bizottságok⁸) egy a helyi viszonyokkal tisztában lévő, bírói vagy jogi képesítésű elnökből (akit a belügyminiszter nevezett ki konkrét községekre kiterjedő hatáskörrel), és két tagból állt. A bizottság egy tagját, illetve pótagját „a helybeli demokratikus érzelmű magyar lakosság köréből a járási Nemzeti Bizottság, egy tagot és egy pótagot pedig a helyi viszonyokat ismerő személyek közül a belügyminiszter által kijelölt olyan országos vagy helyi mozgalom küld ki, amely a hitlerizmus (Volksbund, fasiszmus, nyilaspárt, stb.)

⁵ *Magyar Közlöny*, 1945/26. Hivatalos magyar jogszabályban ekkor történt először utalás a németiség kitelepítésére. Az NH-val kapcsolatban lásd még Tóth 1993 29–30. és 66–68. valamint Zinner 2004 36–47.

⁶ *Magyar Közlöny*, 1945/65. A földreformhoz kapcsolódó telepítésekben érdekelt BM, illetve FM irányítás alatt álló szervek egymáshoz fűződő viszonyához lásd Tóth 1993, 66–68. és 87–102.

⁷ *Magyar Közlöny*, 1945/65. A rendelet előkészítésében részt vett *Bibó István*, a Nemzeti Parasztpárt politikusa is, aki ekkor a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának volt a vezetője. Ld. Tóth Ágnes: *Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban*. In: *Iványosi-Szabó Tibor* (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI. Kecskemét, 1992. 330–383. itt 332–333. és 367–369.*

⁸ A felállítandó bizottságok száma az adott járásban felülvizsgálandó személyek számától függött.

térhódítása ellen eredményesen küzdött.”⁹ Ezt a kitélt a mintegy három héttel később kiadott 5.450/1945. M. E. számú rendelet akképpen módosította, hogy „a belügyminiszter indokolt esetben a járási Nemzeti Bizottság tagkiküldő hatáskörét felfüggesztheti és ehelyett a tag és póttag kiküldésére olyan országos vagy helyi mozgalmat jelölhet ki, mely a hitlerizmus (...) térhódítása ellen eredményesen küzdött.”¹⁰ A másik tag delegálásának jogát a módosított rendelet pedig a helyi „demokratikus érzelmű német lakosság” azon helyi vagy országos mozgalmának adja, amely szintén „eredményesen küzdött” a fentebb már részletezett eszmék-szervezetek ellen. A tagok delegálásának joga, illetve e jog értelmezésének tisztázása (pl. ki minősül demokratikus érzelműnek, mely szervezet küzdött eredményesen a hitlerizmus ellen, egyáltalán mit jelent az, hogy küzdött és hogyan kell értelmezni azt, hogy eredményesen) ugyancsak fontos kérdés volt, hiszen a bizottság által történt minősítés súlyos jogi, személyi és vagyoni következményekkel járt. Emiatt sok helyen éles küzdelmek folytak a bizottsági tagságért.

A személyi összetételük miatt egyszerűen csak „hármás bizottságként”¹¹ emlegett grémium, egy község 16 évnél idősebb lakosságának nemre, korra és foglalkozásra való tekintet nélküli egyénenkénti felülvizsgálata után, „egész magatartásának, egyéni helyzetének és az összes rendelkezésre álló adatoknak tüzetes és lelkiismeretes mérlegelése alapján,” a következő kategóriákba sorolhatta az megvizsgált személyeket:

1. Az illető vezető szerepet töltött be valamilyen hitlerista szervezetben (pl. Volksbund). Ebbe a kategóriába sorolták azokat is, akik önként jelentkeztek a Waffen-SS kötelékeibe. Ezeket a személyeket internálták (az NH által kijelölt helyre), és egy 200 kg-os poggyász kivételével teljes ingó és ingatlan vagyonukat elkobozták.¹²
2. Az illetőt hitlerista szervezet tagjának minősítették.¹³ Az ekként való kategorizálás következménye birtokelkobzás és munkaszolgálati kötelezettség volt az NH által kijelölt helyen. Ezen felül össze lehetett őket költöztetni, a célból, hogy az így felszabaduló ingatlanjaik a telepítési akciót lebonyolító NH rendelkezésére álljanak. A NH szükség esetén háromhavi élelmiszerkészlet-tükön felüli élelmiszertartalékaikat az újgazdák rendelkezésére bocsáthatta.

⁹ Magyar Közlöny, 1945/65. 2.

¹⁰ Magyar Közlöny, 1945/87. 3–4.

¹¹ A levéltári dokumentumok is gyakran pusztán „hármás (3-as vagy III-as) bizottságként” emlegetik a nemzethűséget vizsgáló grémiumot.

¹² Az elkobzott és zárolt vagyon felett az NH rendelkezett, amely visszamaradt élelmiszerkészletekből és gazdasági felszerelésekből belátása szerint juttathatott a telepeseknek.

¹³ A magyarosított nevüket visszanevetesítők is ebbe a kategóriába estek. Az ebbe a kategóriába való tartozás megállapítása csupán első ránézésre volt problémamentes, hiszen az autentikus – mert időközben érthető módon megsemmisített – Volksbund-tagnyilvántartók a legtöbb esetben már nem álltak már rendelkezésre. Az utólag „emlékeztből” rekonstruált tagsági listák objektivitása pedig sok tekintetben megkérdőjelezhető volt.

3. Ez a kategória, az ún. *támogatóké* tekinthető a legproblematikusabbnak. Ide soroltak mindenkit, akinek VDU-tagsága formálisan nem volt bizonyítható, azonban a bizottság a megvizsgált személyt ennek ellenére szimpatizánsnak minősítette.¹⁴ A jogszabály szerint ők kötelesek voltak ingatlanjaikkal „a telepítési akció rendelkezésére állni”, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az NH az ő vagyonukkal is szabadon rendelkezhetett. Ezáltal házaikból kilakoltathatók voltak és ún. csereingatlanokba lehetett őket telepíteni. Kötelesek voltak továbbá lakásukba fogadni a 2. kategóriába soroltakat és a „vezetőknek” minősített családtagjait, élelmiszerkészletük nagy részével az NH rendelkezett, és abból a telepéseknek belátása szerint juttathatók. Gazdasági felszereléseiket az újjazdák is használhatták.
4. Ebbe a kategóriába azok a személyek kerültek, akikről a bizottság a lefolytatott vizsgálat után azt állapította meg, hogy hitlerista szervezetnek *sem vezetője, sem tagja, sem támogatója* nem volt. Azonban politikai passzivitásnak is voltak konzekvenciái: ők a 2. és 3. kategóriába sorolt el- és összeköltöztetetteket voltak kötelesek házaikba befogadni.

A rendelet súlyos vagyoni és személyi következményei alól történő mentesüléshez tehát korántsem volt elég a „hitlerista” szervezetektől való passzív távolmaradás, illetve elhatárolódás. Ez a lehetőség a rendelet 6. §-a értelmében csupán azokat illette meg, akikről külön kérelem alapján a bizottság megállapította, hogy „a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták.”¹⁵

A rendelet egyik legfőbb pozitívuma kétségtelenül abban állt, hogy „megpróbálta árnyaltan, jogi keretek közé szorítva megítélni a németek háború alatti magatartását.”¹⁶ Ugyanakkor a jogszabály az egyes kategóriákba (különösen, ami a támogatók csoportját illeti) történő besorolás során meglehetősen tág értelmezési lehetőséget adott, ezáltal alkalmat nyújtott a visszaélésekre, szabad teret engedett személyes bosszúknak, törlesztéseknek. Viszont ha még abból a feltételezésből is indulunk ki, hogy a bizottság minden esetben a legnagyobb jóhiszeműséggel járt el, még akkor is marad számos problematikus kérdés. Hiszen egyaránt tagnak minősítették azt a személyt, aki a Volksbundba, annak 1939-es legalizálását követően, mint öntudatos magyarországi német belépett (aki ettől még nem feltétlenül, sőt a legritkább esetben azonosult a nemzetiszocialista ideológiával), és azt, aki egy német nyelvű kalendárium átvételét, egy német színdarab megtekintését, egy adag rézgálic megvásárlását aláírásával igazolta, nem sejtve, hogy ezzel tudta és akarata nélkül létesített (egyébként teljesen fiktív)

¹⁴ Nem véletlen az sem, hogy a bizottsági határozatok ellen benyújtott fellebbezések többsége a harmadik kategóriába soroltaktól származik, hiszen ez volt a legtágabban értelmezhető fogalmi kategória, amely egyéni bosszúknak, privát sérelmek törlesztésének is viszonylag tág teret engedett.

¹⁵ *Magyar Közlöny*, 1945./65. 3.

¹⁶ TÓTH 1993 36.

VDU-tagságot. Vagy sokszor ugyanúgy támogatónak könyvelték el azt, aki egyszer pusztán kíváncsiságból kilátogatott egy falusi Volksbund-rendezvényre, elment egy a VDU által szervezett táncmulatságra, szakmai érdeklődésből részt vett egy, a Volksbund égisze alatt tartott gazdatovábbképző tanfolyamon, netán egy fedél alatt lakott VDU-tag rokonával.¹⁷ Le kell vonnunk tehát a konzekvenciát: a rendelet, akármennyire is igyekezett differenciáltan közelíteni a problematikához, bármennyire is az egyéni elbírálás szándéka vezette a jogalkotókat, a felállított négy kategória nem volt elégséges a bonyolult, szövevényes, sokrétű és gyakran paradox élethelyzetek lefedésére, objektív megítélésére.

A nemzethűséget vizsgáló járási igazoló bizottságok 1945 nyarának derekán – őszének elején kezdték meg tevékenységüket az ország németek által lakott vidékein. Az összesen 68 „három bizottság” munkája különböző hátráltató tényezők miatt¹⁸ meglehetősen vontatottan haladt előre; 1945. november 10-ig 96 községben 69.520 személyt vontak vizsgálat alá.¹⁹ A megvizsgált németek 38%-ról bizonyosodott be az eljárás következtében, hogy vezetői, illetve tagjai voltak a Volksbundnak. 30%-ról az derült ki, hogy semmilyen kapcsolatban nem álltak a VDU-val, a fennmaradó 32% pedig támogatóként lett kategorizálva. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság elmarasztaló határozatai alapján a német ingatlanok csupán kb. 40%-át lehetett elkobozni.²⁰ 1945 novemberétől a vizsgálatok országszerte csak rendkívül akadozva folytatódtak, sok helyütt végleg elakadtak, mígnem 1946 elején a „három bizottságok” teljesen befejezték tevékenységüket. Ennek oka többek között abban rejlett, hogy 1945 augusztusától, a magyarországi kitelepítések hivatkozási alapjául szolgáló potsdami határozatok közzétételét, valamint azoknak a *Szövetséges Ellenőrző Bizottság* (SZEB) által saját olvasatban a magyar kormány felé közvetítését követően, a kitelepítés előkészítése már a kollektív felelősségre vonás – kollektív bűnösség szellemében folyt tovább. A nagyhatalmi állásfoglalással, amelyet németországi *Szövetséges Ellenőrző Tanács* (SZET) november 20-án konkretizált, ugyanis elhárult az akadály a magyar kormányerők által is szorgalmazott, a németiség kollektív felelősségre vonásán alapuló kitelepítése elől. A november végi – december elejei tisztázó megbeszélések után, magyar kormány az 1945. december 22-i kormányülésen

¹⁷ A fenti esetek nem légből kapott fiktív kreációk, hanem a nemzethűséget vizsgáló bizottságok jegyzőkönyveiből, illetve a bizottsági határozatok ellen beadott fellebbezésekben élénk tárurolt egyéni sors-mozaikok felvillantásai.

¹⁸ A sokszor „svábmentőknek” titulált bizottságok munkáját a telepések gyakran hátráltatták, a bizottság tagjainak az 5.450/1945. M. E. számú rendelet 2. §-a alapján járó napi-, illetve kiszállási díj folyósítása pedig gyakran késett vagy nem érkezett meg.

¹⁹ Tóth 1993 40. Magyarországon az 1941-es népszámlálás során 478.414 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, és 303.419 fő német nemzetiségűnek.

²⁰ Lásd Balogh Sándor: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése választott hazájukból. In: Zielbauer György (szerk.): *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján.* (Budapest, 1996. szeptember 27.). Budapest, 1996. 259–289. itt 264.

döntött a kollektív bűnösség elvét magában foglaló kitelepítési jogszabály elfogadása mellett.²¹ Ez a rendelet végérvényesen kihúzta a jogi alapot a nemzethűséget vizsgáló bizottságok tevékenysége alól, és a németiséget a továbbiakban érintő súlyos szankciók jogi alapjául – azok második világháború alatt tanúsított politikai magatartásának egyéni felülvizsgálatának helyébe – a törvényellenesen felhasznált 1941-es népszámlálási statisztikai adatok léptek. A 3.820/1945. M. E. sz. rendelet – számos hibája mellett – kétségtelen pozitívuma abban állt, hogy a kollektív bűnösség és felelősségre vonás elvén nyugvó, a németiség kitelepítését elrendelő, 1945. december 29-én közzétett 12.330/1945. M. E. számú rendelettel²² szemben, e jogszabályban valóban történik kísérlet a német lakosság egyéni, viszonylag differenciált elbírálására. Bár ez a rendelet is komoly vagyoni és személyi konzekvenciákat vont maga után, a büntetés ekkor még nem az országból gyakorlatilag kismizmizve történő kiűzés volt. A bizottság döntésével szemben az érintettek elvileg élhettek a fellebbezés, vagy egyéb jogorvoslat lehetőségével. A jogtalanul felhasznált, ám a kitelepítés kérdésében perdöntő adatokat fekete-fehéren tartalmazó 1941-es népszámlálási statisztikák esetében, azonban az emberek kész tények elé voltak állítva. Azok utólagos megmásként már nem volt lehetőségük. A 12.330/1945. M. E. számú rendelet megjelenése mindenki számára világossá tette, az illetékes hivatalok számára már régóta nyilvánvaló tény. Nevezetesen azt, hogy a 3.820/1945. M. E. számú rendelet alapján foganatosított elkobzások és vagyonkorlátozások nem oldják meg az ország különböző vidékeiről telepítésre jelentkezők, valamint a határon túli magyar menekültek-áttelepítettek elhelyezésének, ház- és birtokjuttatásának égető problémáját. Az második világháború utáni magyar politika legfontosabb célkitűzéseinek (így a földreform) eredményes megvalósítása tehát csupán a németiség kitelepítésének árán volt keresztülvihető.

Nemzethűség-vizsgálatok Sopronban és környékén

Az igazolási eljárásoknak is nevezett, 1945 nyarán országsszerte meginduló procedúrában kulcsszerep jutott a telepítések gyakorlati végrehajtásával megbízott Népgondozó Hivatalnak (NH). *Dr. Soltész Jenő*, a Győrött székelő *Népgondozó Hivatal Északnyugat-magyarországi Kirendeltségének* vezetője 1945. augusztus 1-jén hivatalosan közölte *Hám Tibor* főispánnal,²³ hogy „*Sopron thj.*

²¹ E hosszú folyamat egyes állomásaira vonatkozólag lásd: Tóth 1993, 21–51. és Zinner 2004, 19–84.

²² *Magyar Közlöny*, 1945/211.

²³ A kisgazdapárti Hám Tibor 1945. május 10-én – teljesen önhatalmúlag – saját hivatali apparátusán belül, a törvényhatóságok, a rendőrség, a Megyei Földbirtokrendező Tanács és a politikai pártok képviselőiből álló egy ún. „*Telepítési Bizottságot*” hozott létre különböző albizottságokkal (pl. adatgyűjtő albizottság). Lásd Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) XVII.501. Sopron Megyei Földbirtokrendező Tanács (SMFT) iratai. 3.d. Söt, május 13-án még egy telepítési biztost is kinevezett *Horváth Lajos* nagylózi lakos személyében, aki 1945 júliusában Harka és Balf községekben a tulajdonosaik által elhagyott, megüresedett házakba megkezdte a telepítéseket (Harkán augusztus elejéig már mintegy 100 családot telepítettek le). Lásd Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (GyL) XXIV.2. Népgondozó Hivatal Nyugatmagyarországi

város, valamint Sopron vármegye területén a 3820/1945. M. E. sz. rendelet alapján a svábok igazolását megkezdjük.”²⁴ A Sopronban tevékenykedő I. sz. „igazolóbizottság” civil tagjait a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Független Kisgazdapárt (FKGP) helyi szervezetei delegálták.²⁵ Az NH győri kirendeltsége alá tartozó Soproni Kerületének vezetője, Dr. Eleméry Imre, volt főszol-gabíró 1945. augusztus 9-én levélben tájékoztatta feletteseit a nemzethűség-vizsgálatok megindításának során fellépett nem várt nehézségekről.²⁶ Mint írja, a „bizottságok sok nehézség leküzdése után kezdték meg munkájukat.” Ezek egyrészt abból adódtak, hogy a jogász képesítésű elnökök („betegségre, ruha- és cipőhiányra való hivatkozással”) beadták lemondásukat ill. a pártok is változtattak az általuk delegált bizottsági tagok személyén. Másrészt, az I. sz. (Sopronban és Fertőrákoson működő) bizottság elnöke, az időközben közzétett „potsdami határozatokra hivatkozással” vonakodott megkezdeni a munkát, mondván, hogy most már „nem áttelepítés, hanem kitelepítés lesz.” Végül sikerült őt meggyőzni, így a bizottság várhatóan augusztus 13-án, Fertőrákoson kezdi meg a lakosság igazolási eljárását. A II. sz. bizottság augusztus 7-e óta dolgozik Harkán. A kerületvezető – mint írja – előzetesen személyesen készítette elő a községekben a vizsgálatokat, és ahol erre lehetősége nyílt, a körjegyzőktől beszerezte a Volksbund-taglistákat. Dr. Eleméry ugyanakkor kérelmezi a NH győri kirendeltségét, hogy járjon el annak érdekében, hogy a Belügyminisztérium utasítsa a KSH-t az 1941. évi népszámlálási statisztikák kiadására, a bizottságok munkájának megkönnyítése érdekében.

A soproni kerületvezető jelentését tudomásul véve az NH Északnyugat-magyarországi Kirendeltségének vezetője augusztus 18-án értesíti az NH budapesti központját, hogy a kirendeltség területén „a fasiszta németeket igazoló bizottságok (...) Sopron vármegyében két bizottság, (...) működését már megkezdte.”²⁷ Eleméry szeptember 13-án így összegezte a bizottságok eddigi munkáját a győri kirendeltség számára:²⁸ a II. sz. bizottság a harkaiak (411 személy) és balfiak (471 fő) nemzethűség-vizsgálatát befejezte,²⁹ a napokban kezdi meg tevékenységét

Kirendeltségének (NH NyMoKir.) iratai 1945–1946. 1.d. Hám emiatt konfliktusba került a német községeket érintő telepítések kizárólagos jogával rendelkező Népgondozó Hivatallal (NH), amely augusztus 1-jén felszólította a főispánt e tevékenységének azonnali megszüntetésére. Lásd GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 53/1945. A felszólításnak a főispán – tiszteletben tartva a 3.820/1945 M. E. sz. rendeltel kibővített hatáskörrel időközben már Sopronban is működő NH jogait – 1945. augusztus 4-én eleget tett. Lásd SL XVII.501. SMFT iratai. 3.d.

²⁴ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 53/1945.

²⁵ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 45/1945. és 46/1945. A kommunista jelölt Lukács László, a város törvényhatósági bizottságának is tagja volt (póttag: Turzai György), a kisgazda delegált, Ringhofer Mihály, a városházán állt alkalmazásban és tagja volt a katolikus konventnek is (póttag: Hófalvi János).

²⁶ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 356/1945.

²⁷ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 76/1945. A kirendeltség fennhatósága Sopron megyén kívül Győr-Moson, Fejér, Komárom-Esztergom, Vas, Zala és Veszprém vármegyék területére terjedt ki.

²⁸ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 817/1945.

²⁹ A 471 „átvilágított” balfiból 68 főt vezetőnek, 256 személyt tagnak, 25 főt támogatónak minősített a bizottság, „122 egyén ellen bizonyíték nem volt.” A 411 harkaiából 128 fő minősült vezetőnek, 152 személy VDU-tagnak, 32 ember pártolónak, és 99 fő ellen nem volt bizonyíték. Itt viszont az „eljárás befejezése után megtaláltuk a

Fertőbozon, majd Ágfalván és végül Sopronbánfalván. Az I. sz. bizottság 555 fő igazoltatásával befejezte a munkát Fertőrákoson³⁰ és már csak napok kérdése, hogy az eljárásokat Sopronban is megkezdje – ezzel kapcsolatban ismét az 1941-es statisztikákat sürgeti a kerületvezető. Dr. Eleméry jelentésében kiemeli, hogy a megye „*nincstelen lakosságát*” rendkívül foglalkoztatja a település kérdése, ugyanakkor a magyar családok telepítésének megkezdését nem javasolja addig, amíg „*az elmarasztalt svábságot ki nem telepítjük, az összetelepítés egy községen belül nem célirányos.*” Tapasztalatai alapján látja, hogy a környékre érkező magyar telepesek mennyire „*vezetésre és irányításra szorulnak*”, ezért fontosnak tartja „*első telepesnek józan gondolkodó szakember gazdálkodó*” kiküldését.³¹ Szeptember 27-én a megyei rendőr-főkapitányság állományához megérkezett az a belügyminiszteri rendelet, amely feljogosította a karhatalom képviselőit a nemzethűség-vizsgáló bizottságok által VDU-vezetőknek minősített személyek internálására.³²

A soproni igazolási eljárások megkezdéséről a helyi sajtó is beszámolt. „*A soproni bizottság elsősorban az internáló táborba szállt ki, hogy a német nemzetiségűeket nemzethűség szempontjából igazolás alá vonja. A 48-as internáló táborban 130 soproni sváb internált van. A bizottság ezek közül eddig száztíznek az ügyét vizsgálta felül, megállapítva, hogy majdnem valamennyien volksbundisták voltak. Akadt egy-kettő, aki mint Volksbund-pártoló került az internáltak közé. (...) A soproni bizottság a soproni internáló táborban valószínűleg a mai napon már be is fejezi munkáját. Ezután kerül sor a Brennbegben internáltak igazolására, majd pedig a város német nemzetiségű polgárait fogják nemzethűség szempontjából igazolási eljárás alá vonni*” – tudósít az Új Sopron.³³ Eleméry kerületvezető azonban nehézségekről számol be győri feletteseinek a Sopronban zajló nemzethűség-vizsgálatokkal kapcsolatban. „*Alig lehet tárgyaló helyiséget szerezni, nincsen a városnak kiadható írógépe, nem tud a város jegyzőkönyvvezetőnek alkalmas gépirót kirendelni, miután több ezer ember kihallgatására kerül sor, a tárgyalásokra való idézéseket is csak nehezen tudják lebonyolítani*” – sorolja a kerületvezető október 15-én a város méreteiből, illetve Sopron jelentős háborús veszteségeiből fakadó komoly logisztikai problémákat.³⁴ További gondot jelentett, hogy a II. sz. bizottság elnöke, Dr. Kremser Károly törvényszéki tanácselnök, aki már korábban bejelentette lemondását, de felmentés hiányában tovább tevékenykedett, 15-én halaszthatatlan gyógykezelésre hivatkozva beszüntette

Volksbund belépési nyilatkozatokat, ezért a 99 személy újból bizottság elé kerül.” Ez váratlan a körülmény jelentősen megváltoztatta a Harkai nemzethűség-vizsgálat eredményeit. Eleméry december 12-i jelentése szerint a 421 részben újra felülvizsgált harkaiból 113 volt vezető, 263 volt tag, 17 volt támogató és csak 21 személy minősítettek kívülállóknak. Lásd SL XXIV.3. Népgondozó Hivatal Soproni Kerületének (NH Sop.Ker.) iratai 1945–1946. 1.d. 99/1945.

³⁰ Itt a bizottság megállapításai szerint 77 fő volt vezetője, 417 személy volt tagja, 25 fő pedig támogatója a Volksbundnak. 36 személy ellen nem volt terhelő bizonyíték.

³¹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 817/1945.

³² SL XXIV.14. Magyar Államrendőrség Sopron Vármegyei Főkapitányságának iratai 1945–1946. 1.d. 23. sz. napiparancs. 1945. szeptember 27.

³³ Megkezdődött a soproni svábok igazolása. *Új Sopron*, 1945. október 12.

³⁴ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 1.105/1945.

vidéki kiszállásait, és mivel helyette alkalmas személyt „sem a törvényszék elnöke, sem [a] polgármester, sem [az] alispán” kijelölni nem tud, a bizottság munkája Ágfalván félbeszakadt. November 28-án a NH központ Budapesten székelő Telepítési Osztályának vezetője, Iványi Jenő ismertette a hivatal valamennyi kirendeltség-, kerület- és körzetvezetőjével a miniszterelnökség hivatala, illetve a külügyminisztérium leiratát. Ennek értelmében a Népgondozó Hivatal munkatársainak utasítaniuk kellett a nemzethűséget vizsgáló járási bizottságokat, hogy „az U.D.V. (Magyarországi Német Népművelési³⁵ Egyesület) tagjait ne minősítsék fasiszta szervezet tagjának vagy vezetőjének csupán a tagság alapján, amennyiben más terhelő adat nem merül fel ellenük.”³⁶ Ezek szerint gyakorlat volt bizonyos „hármass bizottságok” munkája során a csupán 1940-ig működő német egyesület tagjait is automatikusan volksbundistának, illetve VDU-támogatóknak minősíteni.

December 4-re, Dr. Eleméry soron következő jelentéstételének időpontjára a helyzet csak minimálisan javult. A II. sz. bizottság – miután Kópházán és Fertőbozon befejezte az igazolásokat³⁷ – októberben Ágfalván kezdte meg a nemzethűség-vizsgálatokat, ám ott a munka október közepén az elnök megbetegedése miatt félbeszakadt. Az új elnök kiválasztásának és munkába állásának folyamata elhúzódott, ezért a bizottság csak december 3-tól kezdett el ismét Ágfalván működni. Probléma volt azonban a bizottság civil tagjaival is, akik „pontatlanul jelennek meg, esetenként személyesen kell őket felkeresnem és rábeszélni, hogy a tárgyalási napokon jelenjenek meg” – panasolja a kerületvezető. De akadtak más gondok is: „a rendelet végrehajtásához szükséges adatok beszerzése és kimunkálása is nagy nehézségekbe ütközik, mert a sopronkörnyéki községekben a közigazgatás nagyon elhanyagolt állapotban van.” Dr. Eleméry itt részletesen felsorolja a Harkán, Balfon, Kópházán és Ágfalván észlelt problémákat. A helyzet azonban Sopronban jótányit sem volt rózsásabb: itt az I. sz. bizottság – miután végzett az internálótáborban és Brennbergbányán – ugyan nekiállt volna a soproni német polgárok igazoltatásának, ám a munka megindulásakor nem várt nehézségek léptek fel. „A város polgármestere alig tudott a bizottság részére megfelelő tárgyaló helyiséget rendelkezésre bocsátani, a jegyzőkönyvvezetéshez alkalmas gépirót többszöri cserélés után csak a legutóbbi napokban adott a polgármester, viszont nincs a városnak jó írógépe, a kiadott írógépek folytonos javítások dacára annyira rosszak, hogy emiatt az egy napra (sic!) beidézettek csak részben voltak kihallgathatók.” Az ma már kideríthetetlen, hogy a polgármester esetleg szándékosan szabotálta volna a

³⁵ Helyesen: Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein). 1923-ban alapított, 1924-ben engedélyezett és 1940-ig tevékenykedő német kisebbségi kulturális egyesület volt.

³⁶ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. I.d. 15/1946.

³⁷ A főleg horvátok, és csak kisebb részben magyarok és németek által lakott Kópházán a Volksbund csak egy kis létszámú fiókegyesületet tudott létrehozni, amelynek „tagjai leginkább nincstelen munkás[ok] volt[ak], akik csak a volksbund tagság mellett kaphattak munkát a szomszédos Ausztriában.” Itt a bizottság valamennyi kihallgatott 59 személyt VDU-tagnak minősített. Fertőbozon 196 főt vizsgáltak meg, akik közül 2 főt vezetőnek, 110 személyt tagnak, 4 főt támogatóknak és 80 lakost kívülállóknak minősített a „hármass bizottság.”

bizottság munkáját – mint ahogyan a kitelepítés ideje alatt is demonstratívan hathetes betegszabadságot vett ki – avagy az agyonbombázott város infrastrukturális lehetőségei valóban ennyire szűkösek voltak. Mindenesetre az írógéphiánynak lehetett némi alapja. Augusztusban már az MKP sem tudta a Népgondozó Hivatalt írógéppel kisegíteni, pedig ennek a pártnak igazán nem állt érdekében a nemzethűséget vizsgáló eljárások elszabotálása. Egy szemtanú beszámolója szerint pedig 1945 derekán, amikor is a szovjet katonák általi közmunkára való igénybevétel során azt a feladatot kapták, hogy a Kossuth Lajos utcában álló egykori „Volksbund-házból” hordják ki az írógépeket a vasútra, „*ahol már tele volt minden írógéppel*”.³⁸ Problémaként jelentkezett továbbá, hogy rendkívül körülményes volt a mintegy 4.000 kihallgatandó családfő beidézése, tekintettel arra, hogy „*az időközbeni lakásváltozások az idézéseket nagyon megnehezítik, mert az érdekeltek jelenlegi pontos lakcímét előzetesen mindig ki kell nyomoztatni*.” Ahhoz, hogy az eljárás Sopronban is belátható időn belül befejeződhessen, a kerületvezető még egy bizottság felállítását, illetve a II. sz. bizottság bevonását javasolta, feltéve, ha a város tudna még egy „*tárgyalási helyiséget, gépirót és írógépet (...) rendelkezésre bocsátani*.” Végül Eleméry kéri feletteseit, hogy a NH győri kirendeltsége közvetlenül is forduljon Sopron város polgármesteréhez, hátha így nagyobb hajlandóság és több esély mutatkozik a fentebb részletezett hiányosságok kijavítására.³⁹ Ilyen körülmények mellett egyáltalán nem csoda, hogy néhány nappal később, december 6-án, az I. sz. bizottság elnöke, Dr. Bodnár Béla, benyújtotta felmentési kérelmét a belügyminiszterhez.⁴⁰ Civilben a soproni törvényszék tanácselnöki tisztséget betöltő Bodnár, akit augusztus 13-án kapta meg bizottsági elnöki kinevezését és aki már a fertőrákosi és a brennbergi igazolási eljárásokat is vezette, döntését szükséztlenül csupán annyival indokolta, hogy különböző okok, „*amelyeket itt részletezni nem akarok, de amelyek hivatalos eljárással, gazdasági helyzetemmel és egészségi állapotommal vannak összefüggésben, – nem teszik lehetővé számomra, hogy a bizottsági elnöki teendőinek ellátását a most következő 1946 évben is vállalni tudjam, ezért bejelentem Belügyminiszter Úrnak, hogy elnöki tisztemről az 1945 év végére ezennel lemondok*.” Az elnök, döntése szíves tudomásulvétele mellett arra kérte a belügyminisztert, hogy 1946. január 1-i hatállyal új bizottsági elnököt nevezzen ki. Dr. Bodnár Béla a belügyminiszterhez címzett beadványában diszkréten hallgatott azokról az okokról, amelyek lemondásra készítették a bizottsági elnöki posztról. A december 11-én az NH soproni kerületvezetőjéhez címzett levelében – ebben Dr. Eleméryt is értesítette a döntéséről – azonban részletesen kifejti lemondásának okait. Ezek olyan tanulsággal szolgálnak, hogy érdemes hosszabban is szó szerint idézni a levélből.

³⁸ Pál László visszaemlékezése. Sopron, 2010.

³⁹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Soproni kerület helyzetjelentése. 1945. december 4.

⁴⁰ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Dr. Bodnár Béla törvényszéki tanácselnök kérelme a belügyminiszterhez a német nemzetiségűeket igazoló I. sz. soproni járási bizottság elnöki tiszte alóli felmentése iránt. 1945. december 6.

„A bizottság elnöki teendőinek ellátására 1946. évi január 1-től kezdve vállalkozni azért nem tudok, mert a Belügyminiszter Úrhoz az eljárás gyorsítása és megkönnyítése iránt még a f. évi november havában (...) előterjesztett javaslatom még mindig nem nyert elintéztést, már pedig meggyőződésem szerint az ide vonatkozó javaslatom figyelembe vétele, de különösen a német nemzetiségű személyek előzetes összeírása és evégből az általam javasolt nyomtatvány rendszeresítése nélkül Sopronban, ahol kb. 5000 önálló és illetve nagykorú személyt kell vizsgálat alá vonni, az eljárás oly sokáig fog eltartani, hogy erre sem idővel, sem megfelelő munkaképességgel nem rendelkezem. De megválni óhajtok bizottsági elnöki állásomtól azért is, mert mióta a bizottság Sopronban a városházán működik, a bizottságnak annyi akadállyal kell megküzdenie, hogy azok leküzdése már erőmet és tehetségemet is meghaladja. Nevezetesen napirenden van az hogy hol az írógép hibás volta, hol a jegyzőkönyvvezető hiánya, hol pedig az idézéseket kézbesítő közeg késedelmes eljárása miatt a tárgyalásra megidézett személyeket kihallgatás nélkül haza kell küldeni, mert ezek miatt a körülmények miatt a bizottság munkája csak késedelmesen indulhat meg, vagy pedig olyan lassan folyhat, hogy az összes megidézett személyek kihallgatására sor igen sokszor nem kerülhet. De nem csak engem, hanem a bizottság többi tagját is elkedvetleníti a további munkától az a körülmény, hogy az ügyis csekély értékben megállapítottapidíjak kifizetése állandóan késedelmesen történik, úgyhogy annak kézhezvételkor a pénzt már csökkentett mértékben kapjuk meg, s hogy jelenleg is a bizottság tagjai még a november hóra járóapidíjakat sem kapták meg, holott azokat minden héten ki kellene fizetni.

Fenti elhatározásomra (...) nagy mértékben befolyással volt az is, hogy nekem sem meleg ruhám, sem pedig téli cipőm vagy bakancsom nincsen, mert az oroszok 12 rend ruhából a rajtam lévő kopott, vékony ruhát hagyták meg, már pedig a tárgyalásokat nap-nap után egy hideg, rosszul fűtött szobában kell tartani, ahol megfelelő meleg öltözet nélkül hosszabb ideig eredményesen munkálkodni nem lehet.

Végül egészségi állapotommal kapcsolatban rá kell mutatnom arra, hogy már több mint fél év óta a legfontosabb élelmi cikkeket (zsír, cukor, tojás, tej) nélkülözni vagyok kénytelen, mert ezeket beszerezni nem állott módomban, s ez ebből folyó hiányos táplálkozás következtében szervezetem annyira legyengült, hogy sokszor betegnek érzem magam, és addig, míg táplálékom kielégítő nem lehet, már ezért sem merek nehezebb és nagyobb lekötöttséggel járó munkára vállalkozni. (...) Kitűnő tisztelettel: Dr. Bodnár Béla bizottsági elnök.”⁴¹

Dr. Bodnár december 11-én Dr. Eleméryt is értesítette lemondásáról, aki az elnök döntését december 19-én továbbította tudomásulvétel végett a NH győri kirendeltségének. A kerületvezető egyben felkérte feletteseit, hogy indítványozzák Sopron vármegye főispánjánál egy új bizottsági elnök kinevezésére irányuló előterjesztés benyújtását a belügyminisztériumban (BM).⁴² Dr. Soltész Jenő, a NH győri kirendeltségének vezetője ezt 1946. január 10-én meg is tette. Január 19-én érkezett meg Hám Tibor főispán válasza, amely már a

⁴¹ GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. Dr. Bodnár Béla az I. sz. soproni járási bizottság levele a Népgondozó Hivatal soproni kerületvezetőjének. 1945. december 11.

⁴² GyL XXIV.2. NH NyMoKir. iratai 1945–1946. 1.d. 2.324.

Magyar Közlöny december 29-i számában közzétett 12.330/1945. M. E. sz., „a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről” szóló rendelet ismeretének birtokában íródott. A főispán ebben egyértelműen fogalmaz: „(...) megítélésem szerint a németek kitelepítése tárgyában kiadott rendelkezés az ún. sváb bizottságok további munkáját feleslegessé teszi.” Új bizottsági elnök kinevezését pedig csak abban az esetben indítványozza, amennyiben a BM a főispáni hivatalt vagy a NH kirendeltségét erre kifejezetten utasítja.⁴³ Soltész kirendeltség-vezető a főispánnak február 9-én kelt válaszában kiemelte, hogy elő-terjesztésére, amelyben felsőbb szervektől az igazolóbizottságok további működése iránt érdeklődött, választ ugyan még nem kapott, de véleménye szerint a 3.820/1945. M. E. sz. rendeletet még nem helyezték hatályon kívül, ezért ismételten felkérte a főispánt, hogy tegye meg a BM-ben az új elnök kinevezésére vonatkozó előterjesztését.⁴⁴ A németiség további sorsát alapjaiban érintő, viszont egymásnak teljesen el-lentmondó jogszabály párhuzamos létezése tehát komoly zűrzavart okozott vidéken a telepítést végző, illetve a közigazgatási szerveknél.

Mindeközben a soproni sajtó továbbra is beszámolt a nemzethűség-vizsgáló bizottságok tevékenységéről. „A svábok nemzethűségének igazolása Sopronban is megkezdődött és azt a németek nemzethűségét vizsgáló I. számú bizottság végzi. A bizottság mintegy hatezer főnyi soproni sváb nemzethűségi ügyét bírálja majd felül. Amint azt a felvett jegyzőkönyvek és a Bizottság rendelkezésére álló adatok bizonyítják, a soproni svábok nem voltak hűségesek a magyarsághoz és csupán mintegy 2 százalék az, amelynek ügyében kedvező jelentést tehettek az illetékes fórumnak. A soproni svábok igazolásával egyidőben természetesen folyamatban van a környékbeli falvak sváb lakosságának igazolása is és ezt a II. számú Igazoló Bizottság végzi”⁴⁵ – jelenti az Új Sopron december végén, amikor Dr. Bodnár elnöklete alatt még ténylegesen folytak nemzethűség-vizsgálatok. A cikk szerint – amelyben ismét visszaköszön a kommunista sajtóorgánium tendenciózus németellenes attitűdje – addig ezer fő magatartását vizsgálta felül a bizottság. Dr. Eleméry decemberi zárójelentésében ennél több lefolytatott felülvizsgálatot jelent feletteseinek. A kerületvezető diplomatikusan – nyilvánvalóan nem ok nélkül – nem konkrét számot, hanem arányt közöl. Eszerint „Sopron városában eddig az érdekeltek kb. egyharmada került eljárás alá.”⁴⁶ A II. sz. bizottság sem tétlenkedik: „Ágfalva községben az igazoltatás még folyik, utána kerül a sor Sopronbánfalvára.”⁴⁷ 1946. január 14-én a

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Hatezer soproni sváb kerül igazolás alá. Eddig ezer sváb fölött mondták ki az ítéletet. *Új Sopron*, 1945. december 30.

⁴⁶ Kérdés persze, hogy az egyharmad mekkora számot jelent. Eleméry korábbi jelentésében 4000 kihallgatandó családfőről beszél, Dr. Bodnár szerint kb. 5000 személyt kell vizsgálat alá vonni, míg az Új Sopron „hatezer soproni svábról” ír.

⁴⁷ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. 99/1945. A járási igazoló bizottságok zárójelentése. 1945. december 14. Ágfalván az 1945. december 3-án kezdődött vizsgálatok végül 1946. január 9-ig elhúzódtak. A 883 kihallgatott személy közül 29 főt vezetőnek, 465 főt tagnak, 17 főt támogatónak és 372 személyt kívülállónak

Győrött székelő NH kirendeltség telepítési főtanácsosa, a kirendeltség-vezető helyettese, Makkos László felkérte a soproni kerület vezetőjét, hogy tájékoztassa a vizsgálatok állásáról, egyben nyomatékosította, hogy az „igazolásoknak folyni kell tovább is, bár a 12.330/1945. M. E. sz. rendelet megjelent.”⁴⁸ Dr. Eleméry február 27-én küldi el feletteseinek a nemzethűség-vizsgáló bizottságok működését summázó zárójelentését.⁴⁹ Ebben leírja, hogy a II. sz. bizottság február 15-én befejezte működését Sopronbánfalván, március 8-án szállt ki utolsóként Németszidány községbe. Sopronban az I. sz. bizottság munkája az elnök lemondása miatt még mindig szünetel, „és helyette a Főispán úr által javaslatba hozott dr. Hanuy Jenő járásbírói a lelnököt még nem bízták meg.” Ezek szerint Hám Tibor időközben mégis intézkedett egy új bizottsági elnök kinevezése ügyében. A kerületvezető más aspektusok miatt is sürgeti az igazolási eljárások folytatását, ugyanis „a helybéli üzemek német nevű és anyanyelvű munkásaikat nem igazolják [helyesen: alkalmazzák – G.G.] addig, míg a sváb igazoló bizottság határozatát meg nem kapták. Több gyermekes családapák lettek leigazolásukig ideiglenesen elbocsátva, ami szociális és gazdasági szempontból hátránnyal bír.” Emellett – mint írja – a bizottság további működésének feltétele az, hogy teljesítsék a bizottsági tagok követelését, akik a munkát csak abban az esetben voltak hajlandóak újra megkezdeni, „ha napi díjaikat a pengő óráról-órára történő romlása miatt naponként vehetik fel.”⁵⁰ Erre végül már nem került sor. Sopronban, csakúgy, mint sok más helyen az országban, a nemzet-hűséget vizsgáló bizottságok munkája örökre befejezetlen torzó maradt; az igazoló eljárásokat a városban soha nem végezték el. A soproni kerületvezetőnek a bizottságok munkájára vonatkozó utolsó jelentéstételét követő hetekben, 1946 márciusának közepén ugyanis megkezdődtek – ahogyan arra az előjelekből már következtetni lehetett – a soproni és Sopron környéki németek kitelepítésének konkrét előkészületei. A térség német öslakosságát végül is nem egyéni alapon vizsgálták felül, hanem a kollektív felelősségre vonás elvét alkalmazva hazájukból történő elűzetéssel sújtották, és 1946 áprilisában-májusában kitelepítették.⁵¹

minősítettek. Sopronbánfalván a nemzethűség-vizsgálatok 1946. január 17-én kezdődtek és február 15-én fejeződtek be. Itt 1.095 főt vontak eljárás alá, akik közül 59 főt soroltak a 3.820/9145. M. E. sz. rendelet 1., 454 személyt a 2., 2 embert a 3., 580 bánfalvit pedig a 4. pontja alá tartozóknak.

⁴⁸ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. 10/1946.

⁴⁹ Dr. Eleméry Imre a Népgondozó Hivatal Sopron Kerületének vezetőjének 1945. december–1946. február közötti szerepe, betöltött pozíciója nem teljesen egyértelmű és tisztázott. Több forrás szerint 1945. decemberében „múltbeli fasiszta magatartásáért” internálták a volt soproni szolgabíró (Új Sopron, 1946. március 13.) és decembertől 1946. március 6-ig csupán ideiglenes vezetése volt a soproni kerületnek. (Ekkor a frissen kinevezett Bajtai Károly vette át hivatalosan a NH Soproni Kerületnek vezetését. Lásd SL XXIV.201. Sopron Megyei Földhivatal iratai 1945–1950. 64.d. Jegyzőkönyv 1946. május 29.) Ugyanakkor az NH Soproni Kerülete még 1946. február 28-án, illetve március 6-án is küldött ki „Dr. Eleméry kerületvezető” aláírással ellátott hivatalos iratokat.

⁵⁰ SL XXIV.3. NH Sop.Ker. iratai 1945–1946. 1.d. Zárójelentés az igazoló bizottságok működéséről. 1946. február 27.

⁵¹ A kitelepítés előkészítésével, végrehajtásával és következményeivel kapcsolatban lásd Krisch András: A soproni németek kitelepítése 1946. Sopron, 2006.

Internálások

Végül a rendelet kapcsán röviden szólni kell az internálás intézményéről is, hiszen a 3.820/1945. M. E. sz. rendelet értelmében ezzel a büntetéssel sújtották a „Volksbund-vezetőknek” minősített személyeket. A korban bevett gyakorlat volt az ún. internálás, vagyis a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezését, amelyet az államhatalom képviselői a hagyományos jogszolgáltatási keretekbe nem illeszthető ügyek esetében alkalmaztak. Az internálást ilyenkor mindenféle előzetes vizsgálat nélkül, politikai megítélés alapján hajtották végre az arra kijelölt karhatalmi szervekkel.⁵² Az internálás joggyakorlatát Erdei Ferenc belügyminiszter 1945. június 21-én bizalmasan közzétett, ki nem adott (138.000/1945. B. M. sz.) rendelete szabályozta. Az internálás intézménye 1945 és 1948 között, sőt később is bevett gyakorlatnak számított Magyarországon, többek között bizonyos, a magyarországi németiséget érintő eljárásokban. Az internáló- és munkatáborokat az ország különböző pontjain 1945 februárjától-márciusától kezdték létrehozni, a frontátvonulás után Sopronban, a volt 48-as laktanyát neveztek ki internálótábornak. A Sopron városi és vármegyei Nemzeti Bizottság (NB) 1945. április 21-i és 28-i ülésén foglalkozott az internálás és a kényszermunka-szolgálat kérdésével. Az NB ekkor úgy döntött, hogy „a volksbundistákat azonnali hatállyal kizárja a közéletből, és közmunkába állítja őket,”⁵³ illetve „míg internáló táborok nem létesülnek a nyilasok és volksbundosok számára, addig a 16–60 év közötti férfiakat és 16–40 év közötti nőket munkaszolgálatra kell kötelezni.”⁵⁴ Hám Tibor főispán, közvetlenül hivatalának elfoglalása után szintén sürgette az internálások végrehajtását. 1945. április 26-án kelt, az alispánhoz és a rendőrkapitányhoz címzett átiratában hangsúlyozta, hogy a „város és a megye területén még mindig nagy számban található volksbundisták és egyéb fasiszták. Elvárom, hogy az Alispán úr és a Rendőrkapitány úr a legerélyesebb eszközökkel gondoskodjanak ezek összegyűjtéséről és internálásáról.”⁵⁵ Az NB és a főispán rendelkezéseinek következtében naponta szállítottak be embereket a 48-as laktanyában berendezett internálótáborba, illetve rendelték ki a begyűjtötteket közmunkára. „Magam is láttam, amint nyakukból madzagon elől-hátul nagy táblák lógtak horogkereszttel, nyilaskereszttel, és terelték őket lapáttal, csákánnyal, stb. Az igazságtalanság csak az volt, hogy olyanok is voltak közöttük, nem kevesen, akik éppen e jelképek és ezek megtettesítői ellen voltak, sőt üldöztetést szenvedtek, letartóztatásban voltak a bukott rendszer utolsó

⁵² Az internálásra vonatkozóan lásd Bank Barbara – Óze Sándor: A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, München 2005. (Bank–Óze 2005).

⁵³ Idézi Fehér 1988, 28.

⁵⁴ Idézi Bank – Óze 2005, 23.

⁵⁵ Idézi Hiller István: Adatok a soproni németek kitelepítéséhez. Gondolatok Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950. (Budapest, 1988, 232) c. könyvhöz. <http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1989-XLIII-2.pdf> (Letöltés: 2010. március 23.) 1989. 46–56. itt 47. (Hiller 1989).

idejében” – írja egy szemtanú.⁵⁶ Egy egykori soproni tanár így emlékezett vissza az internálótáborban eltöltött időszakra: „(...) 14 napos őrizetbe vétel után kerültünk az internálótáborba. Fellelegeztünk, (...) a táborban már szabadabban mozoghattunk. Ez egy kaszárnya volt, ahová kb. 3000 embert zsúfoltak be, főleg 50–70 év közötti férfiakat. 80%-ban németek voltunk, a többiek csendőrök, nyilasok vagy egykori hivatalnokok voltak. (...) A szívem fáj, amikor az öreg soproni szőlősgazdákat láttam, akik város szívét alkották, mindig keményen dolgoztak, most meg úgy bántak velük, mint a bűnözőkkel. A laktanya helyiségei túlszúfoltak voltak, mindenütt rengeteg volt a csótány. (...) Bablevest adtak enni két szelet kenyérrrel, de az is meglehetősen kevés volt. (...) Kezdetben az erdőbe jártunk ki dolgozni, ahol fát vágtunk. (...) 1945 szeptemberében aztán vége volt a jó világnak az erdőben. (...) A fiatalokat elvitték a brennbergi bányába, ahol három műszakban dolgoztattak bennünket. (...) Amikor megtudtam, hogy a németeket kitelepítik, hamarosan én is sorra kerültem. Április végén kellett elhagynunk a szép hazánkat.”⁵⁷

FRANKOVICS GYÖRGY

A nyugat-magyarországi
horvátok öntudatra ébredése
Pinezich István működése
idején

A város ismert személyisége, dr. Pinezich István (1879–1962), horvát származású soproni ügyvéd és politikus a 20. század elején tevékeny részese volt a történelmi Nyugat-Dunántúlon évszázadok óta élő horvátság nemzeti öntudatra ébredésének.

Nyugat-Magyarország gazdasági jellemzői Pinezich idejében

⁵⁶ Hiller 1989, 47.

⁵⁷ Lásd Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. In Verbindung mit Werner Conze, Adolf Diestelkamp, Rudolf Laun, Peter Rassow und Hans Rothfels, bearbeitet von Theodor Schieder. Herausgegeben vom Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte. Band II. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Bonn, 1956. 113–114. Fordítás G.G.

A Pinezich István működését megelőző időszakban, a 19. század második felében, a dualizmus idején, hazánkban a gazdasági növekedés üteme meghaladta a nyugat-európai államok átlagát, de a Monarchia nyugati feléét is. Különösen Nyugat-Magyarországon gyorsult fel az iparosodás, amelyet a mezőgazdaság belterjességének növekedése kísért. A mezőgazdaság fejlettsége tekintetében a Nyugat-Dunántúl az ország élvonalába tartozott. Nagy területeket foglaltak el a munkaigényes ipari-növény-kultúrák, elsősorban a cukorrépa. A termelés magas technikai színvonala a nagy- és kisbirtok üzemeit egyaránt jellemezte.¹ Az ipari keresők aránya meghaladta a 20%-ot, a városokkal együtt a 23%-ot, szemben a vidéki 16,5%-os átlaggal. Néhány iparágban országos jelentőségre tett szert Sopron és Vas vármegye, így az élelmiszeriparban (különösen a cukorgyártásban) és a textiliparban. Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár és Szentgotthárd városa nehéziparral is rendelkezett. „Az ország többi nagytája iparosodásban messze elmaradt ezektől a régióktól.”²

Sopron vármegye területe 1920-ban a trianoni békével 3127 km²-ről 1786 km²-re csökkent. Ausztriához került a megyéből 103 község és két város (Kismarton és Ruszt [ma: Eisenstadt / Željezno, Rust / Rušta, A.]), 125.379 – legnagyobb részét német, sok horvát, és elég szépszámú magyar – lakossal. Az említett elcsatolt terület volt Sopron vármegye iparilag fejlettebb fele; gyáriparának 73,8%-a települt meg ott.³

A térség horvát lakosságának tagozódása

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a nyugat-magyarországi megyék horvátjainak lakosainak 67,8%-a dolgozott a mezőgazdaságban. Az északi körzetek egyes falvaiban – főként Bécs vonzáskörzetében – az iparban foglalkoztatottak száma elérte az 50%-ot, is.⁴ Különösen a horvátok lakta vidék, újabb nevén Gradistye⁵ szempontjából fontos tény, hogy azon a térségen belül a fejlettségi különbségeket „leginkább a Bécstől való távolság határozta meg. Ez alapján kirajzolódik egy északnyugat-délkelet irányú fejlettségi lejtő.”⁶ Amikor az első világháború végén

¹ Győri Róbert – Jankó Ferenc: Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001. között. SSz. 63 (2009), (a továbbiakban: Győri – Jankó 2009.) 219.

² Győri – Jankó 2009, 220.

³ Környei Attila: A népszavazás hatása Sopron város fejlődésére, a soproni társadalomra. In: „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról (Sopron, 1996. december 12.) Szerk.: Turbuly Éva. Sopron, 1997, 83-97. Ld. még: <http://www.sopron.hu/upload/varos/nepszavazas1921/Kornyei.html> A települések magyar, német, horvát neveire: Seedorf, Johann: Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen in deutscher, ungarischer, kroatischer und Roma-Sprache. Eisenstadt, 2001.

⁴ Kolnhöfer Vince: A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés. Kézirat. Doktori disszertáció (PhD) Pécs, 2008. 45–46. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/kolnhofervincephd.pdf>

⁵ Az egykori nyugat-magyarországi horvátok önelnevezése a „gradistyei horvát”. A magyar Várvidék/Őrvidék/ a Burgenland elnevezést nyerte Ausztriában. Az utóbbinak horvát fordításaként 1920 után terjedt el a *Gradišće* térségnév, majd annak nyomán keletkezett az ott élő horvát népcsoport neve. A térségnév megalkotója Miloradić Mersich Máté (1850–1928) horvát költő és plébános volt.

⁶ Jankó Ferenc – Tóth Imre: Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Savaria University Press-NYME Közgazdaságtudományi Kar NRGI. Szombathely-Sopron, 2008. (továbbiakban: Jankó – Tóth 2008.) 169.

napirendre került az országhatár átszabása, erősödött a térségben a pártállás szerinti megoszlás is. Ennek előzményei visszanyúlnak a 19. század végéig. A nemzetiségek problematikáját is zászlajára tűző, s azt horvát nyelven is megjelentető Katolikus Néppárt 1895-ben alakult. A párt tagsága főleg a papság, a tanítók és a katolikus nagybirtokosság soraiból került ki. A szavazások alkalmával a falusi közösségek, a parasztság hozzájuk igazodott. Még korábbra nyúlik vissza a másik pártállás megalapozódása, az ausztriai ipari központokban dolgozó munkásság 1870-ben kezdődött szerveződéséhez történő csatlakozás. Így az 1890-es években már a Kismarton és Nagymarton (ma: Mattersburg / Matrštuf) környéki falvakban is megjelentek a szociáldemokrata eszmék, az ún. gradistyei horvátok közül a munkásság a szociál-demokrácia (MSZDP) felé fordult.⁷

A társadalmi-gazdasági eltérések meghatározták a területi hovatarozással kapcsolatos álláspontot is. Az északi részeken élőknek – elsősorban az Ausztriában dolgozóknak – fontos volt a német nyelv ismerete. Az Ausztriában működő szakszervezetek és a szociáldemokrata párt is nagy befolyásra tett szert közöttük, ők ezért is Ausztria mellett foglaltak állást. Ezt az álláspontot képviselték azok a parasztok és kereskedők is, akiknek a megélhetése az osztrák piacok akadálytalan elérésétől függött. A középső és déli vidékeken a főként mezőgazdaságból élő horvátok többsége kisebb csoportokat alkotó, homogén falvakban lakott. Az anyanyelvükhöz való ragaszkodás és erős vallásosság jellemezte konzervatív álláspontjukat. Ezekben a falvakban az Országos Keresztényszocialista Párt befolyása érvényesült. Körükben a tanítók, plébánosok állásfoglalása nagy szerepet játszott a Magyarország melletti kiállásban, és az Ausztriához történő csatlakozás elutasításában.⁸

Annak idején a horvátságban a 16. században megindult, a töröktől veszélyeztetett területekről északra irányuló betelepülése a Szent István koronájához tartozó országok határain belül sokkal nagyobb térséget érintett, mint a ma gradistyei horvátok lakta terület.⁹ Azóta együtt éltek németekkel és magyarokkal, tisztelték a magyar szenteket is. Egyházi énekeikben, imakönyveikben nyomot hagyott Szent István és Szent László kultusza; a nyugat-magyarországi falvaikban szobrok és oltárképek is tanúsítják a magyar szentek tiszteletét. Mindezek összefonták életüket, sorsukat; fokozatosan kialakult a magyarokkal közös történelmi tudatuk. Mindez alapot adott az elmagyarosodásukhoz, amit az anyanemzet bizonyos korszakokban szervezetteren is szorgalmazott.

⁷ Kolnhoffer 2008. 31–32.

⁸ Kolnhoffer [!] Vince: A gradistyei horvátok a forradalmak időszakában (1918–1919). In.: Regionális Tanulmányok II., [Sopron] PannIQm 2010. (továbbiakban: Kolnhoffer 2010.) 106.

⁹ A témakörrel: *Breu, Josef*: Die Kroatensiedlung im Burgenland und anschließenden Gebieten. Wien, 1970., *Pálffy, Géza – Pandžić, Miljenko – Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Eisenstadt, 1999.

Törekvések a nemzetiségek magyarosítására a történelem során

A magyar nemzeti ébredés korszaka szimbolikusan az 1790–1791-es budai ország-gyűléssel kezdődött, amikor a törvények kimondták, hogy Magyarország független ország. Noha az oktatás latin nyelvűsége változatlanul fennmaradt, törvényt alkottak a magyar nyelv iskolai oktatásáról azoknak, akik nem tudtak magyarul. Korábban, 1777-től kezdve a kisgimnáziumokban a magyar csak egy volt az országban élő hét nemzetiség lehetséges segédnyelvei közül. 1791-től kezdve azonban jelentkezett az „egy ország – egy nyelv” eszményinek tekintett állapota elérésére való törekvés, hogy a magyarnak, mint egyetlen nyelvnek, a többség nyelvének biztosítsanak kiemelt, fölérendelt státust. A nemzetállami modellnek megfelelően az ország nyelvpolitikájában óhatatlanul az asszimiláció ideológiája érvényesült. 1791-től a horvát iskolákban is kötelező tárgy lett a magyar nyelv. A mindig is meglehetősen önálló, saját rendi országgyűléssel – saborral – rendelkező horvátok hadakoztak a legerősebben ez ellen és inkább latin, valamint a német nyelv mellett voksoltak. 1827-ben ismét megerősítették, hogy a horvátországi iskolákban kötelező a magyar nyelv tanulása. Ezzel szemben a városi értelmiség arra törekedett, hogy az iskolai és a hivatalos nyelv is a horvát legyen, így küzdöttek nyelvük kihalása ellen.¹⁰ A Magyar Királyságon belül városon és falun is törekedtek a horvátok saját nyelvi és kulturális hagyományaik ápolására. Így Pécsen már 1722-ben megalapították és működtették a Magyar Királyság első horvát iskoláját,¹¹ de Szegeden is volt horvát iskola. Több városban pedig horvát kulturális közösségeket szerveztek.

A reform-országgyűléseken kiéleződött a nyelvi jogokért folytatott harc. Az 1825–1827-es pozsonyi diétán a Sopron vármegye követeként jelen lévő Felsőbüki Nagy Pál ebben az összetett kérdéskörben így foglalt állást: „1825. december 22-én arról tárgyaltak az alsótáblán, hogy a törvényeket a hivatalos latin szöveg mellett magyarul is adják ki. Gróf Szécsen Miklós pozsegi főispán pedig azt követelte, hogy «azokat szlávul is kiadják. Nagy Pál és a magyar rendek ezt ellenzik: tanuljanak meg mielőbb magyarul.»”¹² Ismert az a vélemény, hogy „a reformkori nemzedékből csak Széchenyi István volt az, aki fellépett a türelmetlen nacionalizmus ellen”, és mindezt a magyarok érdekében tette.¹³

A reformkori nyugat-dunántúli egyszerű tanítók is dicséretes tevékenységnek tartották, ha a nemzetiségi gyermekeket, köztük a horvátokat „elmagyarosították”. Jó példa erre Csepreg római katolikus népiskolája egyik tanítójának működése. A Győri Egyházmegyei Levéltár, Győri Püspökség Levéltára, Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag) iratait elemezve írhatta erről egy

¹⁰ Politički položaj Hrvatske u prvoj polovici XIX. stoljeća. <http://skola.sys.hr/eSchool/knjiga.htm>

¹¹ Frankovics György: Újabb adatok a pécsi illír iskola működéséhez (1722–1792). Kézirat, é. n., passim.

¹² Sági Ferenc: Felsőbüki Nagy Pál és daruvári Jankovich Izidor kapcsolata. Vasi Szemle 62. (2008) 1. sz., 65. A szerzőnek köszönöm az adalékokat.

¹³ Gulyás József: Az erőszakos asszimiláció politikája Európában és Magyarországon. Magyarosítás Somogyban és Zalában (Muraközben), valamint a „szlávóniai magyarok nemzeti védelme” a dualizmus alatt. Egyetemi doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 1965. 36.

tanulmány: „Értesítőkből és jelentésekből az alábbi képet kapjuk az oktatás nyelvéről. Az 1807/08-as tanév első szemeszterében a plébános úgy fogalmazott, hogy a tanítás nyelve magyar, de a németek (helybeliek és más községből idejárók) saját nyelvükön tanulhatnak. 1811/12 I. félévében «Minden tanulmányok Magyarul adattak elő» mind az 57 tanulónak. 1812/13 II. félévében «A' Tanulmányok Magyarul adattak elő, Négynek pedig Németül is» a csupán 34 tanuló közül. 1813/14 I. félévében «A Tanulmányok hét Tanulóknak Németül, a' többinek pedig Magyarul adattak elő» az összesen 72 kisdíák esetében. Ugyanazon tanév II. félévében nyolcan kaptak német nyelvű oktatást az 54 nebuló közül. További iskolaigazgatói (plébánosi), latin nyelvű jelentésekben is olvasható utalás arra, hogy németül is folyt a lecke, pl. az 1819/20-as, az 1826/27-es és az 1827/28-as tanévben. Bognár János tehát alkalmazta «középfokú» nyelvismeretét. De az idegen ajkúakat bevezette a magyar nyelvbe is.” Különösen tanulságos a témában a tanító által 1847-ben írt nyugdíjkérelem [...],¹⁴ amelyben „csepregi szolgálata végére már elmondhatta, plébánosa «bizonyítvány»-a alapján, hogy «elterjedvén híre tanítás módomnak, [...] még Pinkafeld,¹⁵ Kőszeg, Sopron és Kis Marton Városokból, és azok vidékeiről, sött még Ausztriából is sok Német és Horvát ajaku Növendékeket hoztak oktatásom alá; kiket meg Magyarositván, a Nemzetiség tekintetében is Magamnak érdemeket gyűjteni törekedtem.»”¹⁶

Ausztriából szemlélve is észrevehető volt, hogy nyugat-magyarországi – túlnyomórészt magyar – értelmiség arra hajlott, hogy ne csak a horvátokat, hanem még a németeket is elmagyarosítsa.¹⁷ Ezzel szemben Pécsen, ahol nagyobb tömbben éltek horvátok, közöttük több értelmiségi, már a 19. század első felében érvényesült a magyarosítással szemben a horvát nemzeti mozgalom, az „illírismus”, amelyet az 1830-as évek derekán Ludevit Gaj (1809–1872) horvát politikus és író indított meg. Ferdo Rusan (1810–1879) hadnagy, műkedvelő zenész, az Illír Est kiadója 1839. április 24-i beadványa nyomán és az ő elnökségével a Pécsi Illír Olvasókör működött a helyi Német Színházban.¹⁸

A most tárgyalt nyugati térség több horvát főnemesi családjának egyikéből származott Széchenyi egyik híve, gróf daruvári Jankovich Gyula, aki a korábban örökölt Pozsega vármegyei uradalman kívül 1857 és 1884 között a csepregi határ egyik részének birtokosa is volt.¹⁹ Elődeinek 18. századi magyarosodása és

¹⁴ Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1848, 501. doboz, 1848:2067.

¹⁵ Pinkafeld, történeti Vas vármegyei mezőváros, ma: Pinkafeld / Pinkafelj A.

¹⁶ Balogh Jánosné Horváth Terézia: Egy mezővárosi iskolamester és jegyző a XIX. század első felében. Vasi Szemle 60. (2006), 486. A szerzőnek köszönöm az adalékokat.

¹⁷ Nikolaus Bencsics (anyanyelvén Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése.

¹⁸ Franković, Đuro: Iz vjerskog i glazbenog života Hrvata u Peču. In: Etnografija Hrvata u Mađarskoj 4. Budapest, 1997, 16–17.

¹⁹ A személyével kapcsolatos adalékokat Balogh Jánosné Horváth Teréziának köszönöm, így a következőt is, ahol a cikkíró szemében a szilárd és következetes „uniólista” Rauch-chal szemben” B. Hellenbach Lázár vagy gr. Jankovich Gyula [...] sokkal kétesebb jellemű uniólisták voltak”. (Pauler Gyula: B. Rauch Levin, Horvát-Tótország báni helytartója. Vasárnapi Ujság 15. (1868) 36. sz., szeptember 6., 426.) Jankovich Gyula

németesedése után a 19. század közepén már a vissza horvátosodás útjára lépett. (1847: a pozsonyi országgyűlésen a horvát nyelv érdekében szólalt föl, 1848: Pozsega vármegye gyűlésén horvátul beszélt, 1868: a horvát-magyar kiegyezés megkötésében jelentős szereppel bírt.) Politikai szerepvállalása mellett Szlavóniában és Horvátországban anyagilag is elősegítette a horvát nyelv és kultúra ügyét.

Nem sokkal az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után, az 1868-as magyar-horvát kiegyezés alapján rendeződött a horvát kérdés a Magyar Királyságban, mégpedig, és csak ez után láttak neki a szorosabb értelemben vett Magyar Királyság területén élő többi, nem-magyar népesség státuszának törvényi rendezéséhez a nemzetiségi törvénnyel, az 1868-as XLIV. törvénycikkkel. Általánosan ebben ugyan nem ismerték el a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek létét, sem nemzeti önazonosságukat, de a törvény a kultúra és a nyelv gyakorlását biztosította, ha az adott körzetben az adott nemzetiségi lakosok aránya elérte a 20%-ot. Míg speciálisan a Dráván túli horvátság külön nemzetiségét és külön területiségét elismerték, addig a Magyar Királyság területén élő többi nemzetiség és etnikai kisebbség saját nemzetiségi önazonossága elismerésének minden jogát tagadták. Az említett törvény róluk azt mondta, hogy „más nyelvet beszélő magyarok“, és ezért elismeri abbéli jogukat, hogy anyanyelvükön tanulhassanak, vagy anyanyelvi újságokat adhassanak ki. Egy feldolgozás hangsúlyozza: miután letűnt a politikai színtérről az engedékeny, liberális Deák Ferenc, és Tisza Kálmán ült a Magyar Királyság miniszterelnöki székébe, a nemzetiségi törvény elveitől erőteljesen eltérő politikába kezdtek, amellyel elindult a messze-menő negatív hatásokkal járó, erőszakos asszimiláció.²⁰ A dualizmus-kori Magyarországon, miképpen a nyugat-magyarországi horvátok körében is, jól megfigyelhető a nem-magyar népesség spontán asszimilációja. De a 19. század végén a magyar politikai elit egyre erőteljesebben helyezte előtérbe a magyarság vezető szerepét a Kárpát-medencében. Egyrészt fölerősödött az asszimilációs tendencia, míg a másik oldalon jelentkeztek a kis népek mozgalmai.²¹

A tárgyalt térségben nem volt erősen jelen a magyar társadalom asszimilációs törekvése. Az 1907. évi Apponyi-féle törvény értelmében – amely az állami iskolák indítására ösztönzött a támogatásokkal – itt nagyon tapintatos módon vált szét az iskola és az egyház.²² Más magyar vidékeken sorra alakultak a magyarosító társaságok, amelyek a népiskolák teljes államosítását, a nemzetiségek

egyik őse – a nemességszerző, Pécsre költözött horvát – Bonaventúra az első hazai horvát iskola alapítói között volt.

²⁰ Gujaš, Josip: Prilog proučavanju madarizacije Hrvata u Ugarskoj za vrijeme dualizma – Asimilacija hrvatskog življa u Županiji Šomod (Somogy). In.: Kolo, 5. /125./ (1967). 6. sz., június, 544.

²¹ Šopron grad kulture is suradnje. Szerk. Feletar, Dragutin. Samobor – Šopron, 2008. (továbbiakban: Šopron grad kulture 2008.) 84.

²² Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése.

elmagyarosítását követelték, elismeréssel díjazták azokat a tanítókat, akik nemzetiségi helységekben ezt szolgálták.

Az osztrák oldalról is megfigyelték, hogy a történeti Vas vármegyében, az ún. Gradistye déli részén, a kis falvakban, a német asszimiláció uralkodott el a Kiegyezés utáni évtizedekben. Egyre kevesebben igényelték a horvát papot. A németújvári ferencesek három-négy kisebb horvát falu híveit gyűjtötték össze egy-egy plébániába, pl. Alsómedvesre (Nagymedves, ma: Grossmürbisch / Veliki Medveš, A).²³ Magyar oldalról pedig kimutatták, hogy „[a]z 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés fékezte az elnémetesedést. 1880-ban tartották az első, az anyanyelvet feltüntető népszámlálást. Ekkor az örvidékiek²⁴ mai területének 266.000 lakosából 209.000 (78,8%) német, 11.160 (4,2%) magyar, 42.789 (16,1%) horvát volt. A magyar állam megerősödésének tulajdoníthatóan német ki- és magyar bevándorlás kezdődött. Ezzel egyidejűleg a nem magyarok elmagyarosodásának is köszönhetően 1880 és 1910 között a magyarok aránya 4,2%-ról 9%-ra nőtt, a németeké 78,8%-ról 74,4%-ra csökkent. Faluhelyt az etnikai arányok száz év alatt, 1910-ig bezárólag, nem sokat változtak, kivéve a Németújvár (ma: Güssing / Novi Grad, A) környéki horvátok lassú elnémetesedését és néhány Moson vármegyei birtok megjelenését. A magyar–német népességhatár ez idő alatt változatlan maradt.”²⁵

A horvátság megújítása Nyugat-Magyarországon

A nyugat-magyarországi horvát falvakban, mint például Szabadbárádon (Nagybarom, ma: Grosswarasdorf / Veliki Borištof, A), Répcesarudon (ma: Frankenau / Frakanava A), Fülesen (Nikitsch / Filež, A) a 19–20. század fordulóján sorra alakultak olvasóköri. Sikeres működésük, nagy taglétszámuk vezette arra a gondolatra idősebb Mersich Márton szabadbárándi plébánost (1868–1943), hogy horvát újságot alapítson (1. kép).²⁶ Az egyházi és állami engedélyek elnyerése után a régió horvátságának első hetilapja, a jelentős fórummá vált keresztényszocialista orientáltságú *Naše novine* ('a mi újságunk')²⁷ először 1910. január elsején jelent meg. Győrött, a püspöki székhelyen. Hamarosan nagy népszerűsége tett szert, előfizetőinek száma elérte a kétezret, sőt később a négyezret is. Tartalmába és alcímébe csak később került a „politikai” jelző. A lap

²³ Nikolaus Bencsicsnek (Nikola Benčić) köszönöm az adalékot.

²⁴ Neki köszönöm a tájékoztatást, hogy Örvidék elnevezés téves, a Felsőőr helységnevből kiindulva alkották azért, hogy megkíséreljenek elterjeszteni egy magyar nevet. Nekem is tendenciózusnak tűnik. Ugyanerről lásd: Jankó – Tóth 2008, 20.

²⁵ *Asztalos Lajos: Örvidék magyarsága.* – „kelt Erdélyben, megjelent a Szabadság oldalain” 2011. február 12. – <http://www.magyarvagyok.com/kultura/hungarikum/magyar-taj/2702-Orvidek-magyarsaga.html> – A szerző Burgenland magyar nevéként szerepelteti az Örvidék megjelölést.

²⁶ Sopron grad kulture 2008. 85.

²⁷ Az alább közlésre kerülő ismeretek java egy, a lap történetét részletesen kidolgozó tanulmányból származik: *Berlakovich, Marin: 100 Jahre „Hrvatske Novine”* – Manuskript. Mag. phil. Diplomarbeit, Wien, 2010. (továbbiakban: Berlakovich 2010.) passim.

első hivatalos főszerkesztő dr. Pinezich István, világi személy lett, aki a magyar sovinizmus ellenében a maga jó nevét adta ahhoz, hogy ne vádolhassák pán-szlávizmussal a lapot. Reprezentáns volt, aki felelős szerkesztőként nem annyira a tartalomért, hanem magáért a lapért felelt. Személye garanciát jelentett és a (részben) politikai újság kiadásához a továbbiakban szükségtelemé tette a püspöki engedély beszerzését. Ugyanakkor Pinezich nem sokat írt a lapba.

A *Naše novine* maga köré gyűjtötte a környék horvát értelmiségét. Érdeemes jelezni: a hazai horvátság kulturális hagyományának, néprajzának kutatása a 19. század második felében megindult, és eredményei is számottevőek voltak. Itt csak Franjo Ksaver (Koch) Kuhač (1834–1911) zenész, zenetörténész és népzene kutató, valamint a Kópházán (Kolnhof) 1874–1900 között működő Nakovich Mihály kántortanító, a gradistyei horvát helyesírási reform szorgalmazója, tevékenységére utalnék. Amikor nyugat felé a német nyelvterület irányába egyre erősödött a migráció és nőtt a német asszimiláció, a lap a horvát nyelvet és a horvát öntudatot ápolta. Az első szám vezércikkét (*Naš program*) maga Mersich írta.²⁸ Megindokolta, hogy a soknemzetiségű közös magyar hazán belül a Sopron, Moson és Vas vármegyei horvátoknak szükségük van saját lapra; a keresztény horvátoknak, össze kell fogniuk az „eretnekekkel” szemben is.²⁹ Pinezich az első számban „Pazimo pri poslu s agentii” („Vigyázat munka közben az ágenssekkel”) címmel közölt cikket.

1. kép. Miloradics Mersich Máté (1850–1928 plébános, költő)

²⁸ Szövegét újraközölte a 100 éves évforduló alkalmából a Gradišće kalendar 2010, Željezno [Eisenstadt], 33–34.

²⁹ A reformáció nem került el a nyugat-magyarországi horvát katolikuságot, még olyan zárt horvát közösségeket sem, mint Kópháza lakossága. A Vas vármegyei Csémében (ma: Schandorf / Čemba, A) az elkeseredett katolikus hívek megölték Mikula protestáns lelkészét. A magyar evangélikus lelkészek között sok a horvát vezetéknevű: Gizdavić, Mušić, Belešić, Tokoić, Klaseković, Zvonarić, Domšić, Stanšić, Frančić, Jagodić, Podrijanić, Dimjaković, Draganošić, Rušanić, Oršić, Miholić, Vitković, Sedenić, Fistrović, Šipković, stb. (A témából terjedelmes tanulmányt készíték elő.)

A fent említett Miloradics Mersich Máté „1910” című versével köszöntötte a *Naše novine* születését:

O hervati, narod mali!	Ó, horvátok, ti kis nép!
Stanmo gori, dost smo spali!	Keljünk fel, eleget aludtunk!
Prestat mora dugi san, -	Érjen véget a hosszú álom, -
Zora puca, bit će dan!	Hajnal hasad, felvirrad a nap!

Az utolsó sorral harangozta be korábban Petar Preradović (1818–1872) nagy horvát költő a horvát nemzeti újjászületést. A. G. monogrammal Anton Grubić, répcesarudi plébános hasonlóképpen üdvözlő verset írt az újság számára, szeretetet és hitet, tudást és egyetértést és ezek elterjedését remélve általa.

A térség kulturális életének felpeszsdülését mutatja, hogy például karácsony este a répcesarudi iskolások horvátul előadták Erdösi Károly „Angyalszívek karácsonya” című pásztorjátékát, a lingvádiak pedig színre vitték a „Jezuša narodenje” (Jézus születése) és az „Božić va nebi” (Isten az égben) jeleneteket. Ismert, hogy Darányi Ignác miniszter 15000 koronával támogatta a szabadbárándi társulatot. A meghívókat magyarul nyomták, de később zárójelben odaírták horvátul is a szöveget.

Az új újság pártatlanságot hirdetett, valójában azonban igazodott ahhoz a párthoz, amelytől remélte, hogy a parlamentben a nyugat-magyarországi horvátok érdekeit védi. A horvát elit a Katolikus Néppárthoz húzott, de – a kifejezetten nemzetiségi alapon szerveződött pártokon kívül – nem volt az országban olyan párt, amely elkötelezte volna magát a kisebbségeknek. A *Naše novine* pedig az akkori szigorú cenzúra miatt nem válhatott politikai újsággá, többnyire átvette a magyar lapok már cenzúrázott politikai írásait. Ugyanakkor a lapnak jól szervezett helyi terjesztői és levelezői voltak, nem csak itt, de még az Egyesült Államokba kivándorolt gradistyei horvátok között is. A lapszámokat az első világháború alatt a frontra is eljuttatták, hogy a horvát katonákat erkölcsileg támogassák, és hazájukból anyanyelvükön kapjanak híreket.

Pinezich István³⁰ hivatalosan az 1913-as 17. számig maradt a szerkesztői székében. Ez év május 3-án ugyanis pánszlávizmus vádja miatt tisztéről le kellett mondania,³¹ pedig sosem volt pánszláv érzelmű, egyaránt szerette hazáját és a horvát népet. A magyarok szemében máris szakadár „pánszláv” lett, aki nyelvével és kultúrájával törődött, akár Miloradics, Karall Máté, Muskovich, de ő később

³⁰ Politikai pályáját feldolgozta Tóth Imre: Pinezich István. In.: Regionális Tanulmányok II., PannIQm [Sopron] 2010. 167–184. ill. Uő. In ifj. Sarkady Sándor – Tóth Imre: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban 1848–2004. Életrajzi tanulmányok, Sopron, 2005. 98–110.

³¹ Röss, Imre: Kronologija Hrvata u Madarskoj 1900–1920. Pogledi, 2006. 1-2. sz., (továbbiakban: Röss 2006.) 106.

teljesen megtagadta horvátságát.³² Pinezichet a szerkesztői poszton a horvátul gyengén tudó Lovre Barilić követte, majd hamarosan a lap megszűntéig, 1922-ig, Andrija Prikosović győri kanonok személye biztosította az egyházi elfogadást, és a jó kapcsolatot a falusi tanítókkal. A lap legnagyobb jelentősége abban foglalható össze, hogy megerősítette a magyarok között elszórtan élő horvátok történeti tudatát.³³

Pinezich politikai tevékenysége és a Horvát Nemzeti Tanács megalakítása

Az első világháború vége és az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után a háborúból fegyveresen elszökő, hazatérő katonák – a „zöld káder” nevű terrorszervezet – és a szegényparasztság kezébe vette a hatalmat néhány Sopron vármegye nyugati felében fekvő, ún. gradistyei horvát faluban, így Szarvkőn (ma: Hornstein / Vorištan, A) és Fülesen is. 1918 végére sikerült ezeket az ellenállókat a nemzetöröknek felszámolniuk. Ugyanakkor a változásokkal felbukkanó új fogalmak, a forradalom, a demokrácia, az önrendelkezési jog, a nemzeti jog, az iskolajog, az anyanyelvhasználat és más hasonlók, a legkisebb falvakba is eljutottak.³⁴

Az 1919-es párizsi békekonferencia döntésétől függött, hogy a nyugat-magyarországi területek mely országhoz fognak tartozni. A „cseh-jugoszláv korridor” tervet – a nagyhatalmi támogatás hiánya mellett³⁵ – az is keresztülhúzta, hogy Ausztria ragaszkodott a térséghez, amely nélkül – ahogy bécsi politikusok érveltek – léte forgott volna kockán.³⁶ Ekkor a gradistyei horvátok politikai és kulturális vezetője Pinezich volt Sopronban, noha későbbi pályafutásából jól ismert, hogy országgyűlési képviselőként, a magyar nacionalizmus eszméihez csatlakozott. 1918. november 17-én a *Sopronvármegye* napilapban, pár nap múlva pedig a *Naše novine* hetilapban cikket közölt a *Horvát Nemzeti Tanács* megalakulásáról. Népe jövőjét Magyarországon belül képzelte el. 1918. november 23-án érte el a polgári forradalom a nyugati országrészt. Ekkor Pinezich István, Priszokovich Endre és Mersich Márton előkészítették, hogy a horvát falvak küldöttei a wilsoni önrendelkezési jog alapján válasszák meg a Nemzeti Tanácsot. Ennek eredményeként a Sopron megyei 16 tagú Nemzeti Tanácsba három horvát is bekerült. A horvátok tiltakoztak az osztrák területi követelések ellen,³⁷ követelték saját legitimációjukat az ezeréves Magyarországon, és jogosultságokat a horvát nyelv használatára az iskolában és az élet minden

³² Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése.

³³ Ress, Imre: Oblikovanje samosvisti i identiteta zapadnougarskih Hrvata od 18. do 20. stoljeća. In: Gradišće kalendar 2010. Željezno 122.

³⁴ Kolnhoffer 2010. 105.

³⁵ A győztes államok vezetői közül elsősorban Wilson amerikai elnök célja volt megakadályozni, hogy az északi és a déli szláv területek egyesüljenek, de az erre vonatkozó tervet nem fogadták szimpátiával az angolok sem.

³⁶ Šopron grad kulture 2008. 86–87.

³⁷ Kolnhoffer, 2010. 106–107.

területén.³⁸ A helyi tanácsot azonban csak Kópházán és Horvátszidányban (Hrvatski Židan) alakítottak, míg Darázsfalva (ma: Trausdorf / Trajštof, A), Füles és Savanyúkút (ma: Bad Sauerbrunn / Kisela Voda, A) népe Ausztriához húzott, és Német Tanácsot alakított. Sopronban az 1918. december 22-én alakult *Deutscher Volksrat für Westungarn* (Nyugat-Magyarország német néptanácsa), a helyi németek szervezete, amely autonómiát követelt a térségnek.³⁹ Az ezzel szemben, 1919. január 5-én alakult kópházi Horvát Néptanács elnöke pedig Pinezich lett. A *Naše novine* január 11-i száma (6–7. o.) a tisztikar összetételét közölte, és a követeléseket, amelyek többsége a horvát nyelvhasználatra vonatkozott. A nem állami elemi iskolákra vonatkozó, „Lex Apponyi’-nak nevezett törvénycsomag (1907: XXVII. törvénycikk) érvényesítését kívánták. A nyelvhasználatot nem csak az alap-, hanem a közép- és felsőfokú, valamint a szakoktatásban is kívánták, miképpen ezen kívül a hivatalokban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban is. Céljukként fogalmazódott meg: „Jó gazdasági kapcsolatok kiépítése és a szabadkereskedelem visszaállítása Ausztriával.”⁴⁰

Érzékenyen érintette a horvátokat az 1919. évi VI. Néptörvény, amely a németeknek biztosította az önkormányzatot, ők „horvát járásokat” kívántak szervezni a térségben élő 80000 horvátnak.⁴¹

13. január: su va sednici Narodnoga Tanaca Sopronske najavili postavljenje osebnoga Hrvackoga Tanaca. Predsednik Talos je predložio, da prvač hrvackoga tanaca su sednice glavnoga odbora spagdar pozvan hude. Prijeli su. Kod ovoga najavljenja su Mensich tarnik dodali, da spravište u Kópházu, ko su hitro i va nepogodno mesto skuparvali — ne biše pravo zastupanje svi hrvatov, pokidob bišu neg nikolika sela nazoči. Ne dvoju, da je onde proglašeno odlučenje pravo zercalo mišljenja hrvactva, ali morada ovu okolnost zabljediti, sa oam prikru, ako bi njam Mosonski ali Zelezanski hrvati drugabe mišlili.

Narodni Tanac ov posai za nutersje pitanje hrvatov ostavlja i ufa se, da će se navredi Tanac Hrvacki zveršeno ponovit i vse hrvate za sobom imat.

Jod bišu sa raspravi pitanja od kože za obutejše, od malinov osebjuno za kotar Kismartom, i od zatvorenja gostilnic.

Podžupan je javil, da je vamegja do 31. marcija s mukom uskerbijena. Od 1. aprila do nove urodje bi 409. vaggonov žita pravili. Minister ali potribuje, da se zvišna žitu prepusti na hranu ocsaga. On bi 400 vaggonov zastavil na vamegju, ako bi Narodni Tanac dai obrambu i suprot ministarskomu potribovanju. Dokle je podžupan od zastavljenja govoril, su nazočni odobravali, ali kad je odgovornost Tanaca suprot ministari doprinesal, su se zvučil i sprógovornil, do odgovornost ne zimlju nase.

Navo je podžupan rekai, da će on spamil uredbu ministara. Jeli će bit pak make va majušu, to je zopel pitanje.

³⁸ Ress 2006. 110.

³⁹ Kolnhoffer 2010. 107.

⁴⁰ Részletesen: Kolnhoffer 201. 108.

⁴¹ Kolnhoffer 2010. 108–109.

A korra, helyi problémákra jellemző pillanatképet kapunk a *Naše novine* 1919. január 25-i száma 5. oldalán megjelent beszámolóból (2. kép): „Január 13-án a Sopron megyei Nemzeti Tanács bejelentette önálló Horvát Tanács megalakulását. Tálos elnök indítványozta, hogy a Horvát Tanács képviselőjét a főbizottság minden ülésére hívják meg. Elfogadták. A bejelentés kapcsán Mersich plébános hozzátette, hogy a kópházi gyűlést hirtelen és nem a megfelelő helyen hívták össze, nem lenne képviseleti joga minden horvátnak, – mert az széthúzást hozna létre némely horvát falvakban. Nem kétséges, hogy az itt elhangzott határozat tükrözi a horvátok valós véleményét, de számolni kell azzal a tényezővel is, ha a mosoni vagy vasi horvátok másképp vélekednének. / A Nemzeti Tanács ezt a dolgot a horvátok belső kérdésének tekinti, és reméli, hogy a megalakuló Horvát Tanács minden horvátot maga mögött tudhat. / Tárgyaltak még a lábbelinek való bőr kérdéséről, annak kis mennyiségéről, különösen a kismartoni körzet számára, és a vendégfogadó bezárásáról. / Az alispán bejelentette, hogy a vármegye március 31-ig van ellátva liszttel. Április 1-jétől az új aratásig 409 vagon búzát igényeltek. De a miniszter szükségesnek látja, hogy tartalék gabonát őrizzenek az ország számára, 400 vagonnál megállna a vármegye számára, ha a Nemzeti Tanács óvást is tesz a miniszteri megszorítás ellen. Amíg az alispán erről az igénylésről beszélt, a jelenlevők helyeselték, de amikor előhozta a Tanács felelősségét a miniszterrel szemben, akkor felzúdultak és ellenkeztek, nem vállalnak felelősséget a földünkért. / Erre az alispán azt válaszolta, hogy teljesíti a miniszter előírását. Mert vajon májusban nem lesz-e újra kérdés a liszt.”

Pinezich a *Naše novine* 1919. február 8-i számában közzétette programját, amelyben tiltakozott az ellen, hogy a magyar minisztérium a nyugat-magyarországi horvátokat a német autonóm területbe akarta integrálni, külön nyugat-magyarországi horvát püspökhelyetteset kért. A horvát vezetők memorandumot kívántak átnyújtani a magyar kormánynak a horvátság, a horvát nyelv ügyében. A vasiak is csatlakoztak. A vezetők Sopronban 1919 februárjában *Hervati* (horvátok) címmel egy felhívást adtak ki, amelyben a német autonómiai törekvések elleni fellépésre buzdítottak.⁴² 1919. március 7-én megalapították a nyugat-magyarországi horvátság tanácsát (*Hrvatsko narodno vijeće Zapadne Mađarske*). Az egymásnak ellentmondó, egymással párhuzamosan működő tendenciákat érzékelteti: a németek a magyarokat és a horvátokat is be akarták tagolni az alsópulyai Sopron Megyei Nemzeti Tanácsba. A pándorfalui (ma: Pandorf, A) *Hrvatsko narodno vijeće Mošonske županije* (Moson megyei Horvát Nemzeti Tanács) csatlakozott a *Hrvatskog vijeća Šopronske županije* (Sopron Megyei Horvát Tanács) határozatához.⁴³ A vasiak nem szervezkedtek. A horvátok a magyarokkal fogtak össze. A tanácsok tervezetét dr. Csupor Béla főszolgabíró a

⁴² Šopron grad kulture 2008. 86–87.

⁴³ Ress 2006, 110–112.

Sopronvármegye napilapban tette közzé: a 70 településen, 12 járásban élő horvátokat öt „mesterséges” járásba kívánta összevonni.⁴⁴

Nyugat-dunántúli események a Tanácsköztársaság alatt

A tárgyalt térség végig a Forradalmi Kormányzótanács ellenőrzése alatt állt, de a horvát falvak többségükben nem szimpatizáltak a Tanácsköztársasággal. A horvátok mozgalmának vezetői a proletárdiktatúrával éles ideológiai ellentétben álltak. A kormányzótanács elnöke, Garbai Sándor pedig levette a napirendről az itteni horvátok kulturális és egyházi autonómiájának a kérdését, nem foglalkozott vele, mondván, hogy az új államrendben „a nemzetiségi súrlódások [...] eltűnnek.”⁴⁵ A gradistyei horvátok részt vettek a Tanácsköztársaság elleni fegyveres harcokban is, és emiatt a megtorlásokban is részük volt; Szemelliker Antal fülesí plébánost ezért végezték ki.⁴⁶

A fehérek Kópházán kiépült főhadiszállásáról, az ottani eseményekről több más sajtóforrás mellett 1919. augusztus 24-én a *Naše novine* 15. száma is hírt adott:

„Kópháza. A mi falunkat a »vörösök« már sohasem felejtik el. Június 5-én tűzre ébredtünk. Kópházát körülvette a front. Déltől gépfegyverekkel, aztán este ágyúkkal támadtak ránk. Harmincszor lőttek a falura ágyúból. Az éjjel belövés érte Jankovich Ferenc gazda szénapajtáját, amely porig égett. Éjfélkor a »vörösök« a faluba jöttek. A faluban lövöldöztek és öldököltek. Így haltak meg: Gmaz Ferenc, Gludovatz Máttyás, özv. Jagosich Ágnes. Szörnyű idők mártírjai. Isten adjon nyugalmat nekik.”

Erről az eseményről az egyéves évfordulóján is megemlékezett a *Naše novine*, akárcsak az 1919. június eleji vasutas sztrájkokról, amelyeknek a csomópontja szintén Kópháza volt. Sopronban a tüntetők fegyvert is ragadtak, és véres áldozatokkal járó események történtek. Álhírek is terjengtek arról, hogy valahol győztek a fehérek. Ez utóbbi hírek horvát reményeket tükröztek.⁴⁷ Egy *Naše novine* cikk utólagosan a vörös katonákat „zsidó bandaként” minősítette, ami felveti az antiszemita előítéletek problémáját.⁴⁸ A lap politikai elfogadottsága, kontinuitása

⁴⁴ Kolnhoffer 2010, 109.

⁴⁵ Kolnhoffer 2010, 110-112.

⁴⁶ Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése: „Szemellikerről van több adalékom: Martin Jordanićnak van róla egy drámai ábrázolása, P. Mihályi Ernő bencésről, Leoša Stubića, Ivana Čukovića, névtelenül »Prilikom 100. rođjendana farnika Antona Semelikera« [Szemelliker Antal plébános 100. születésnapja alkalmából] u Crikvenom Glasniku Gradišća [a Gradistyei Egyházi Kurírban], 1982/22-23.7, 5.; tőlem egy rádiójáték »Pop Antun iz Fileža« [A fülesí Antal pap] 1982., beszédem Fülesen az emléknapi alkalmából, 2009.04.02., ... versek Miloradićtól...”

⁴⁷ A *Naše novine* 1920-as május 9-i száma is közölt egy visszaemlékezést: Néhány alsópályai úgy vélte, hogy Kirchlagban fegyvereket lehet szerezni a magyaroktól, de még az úton, néhány jó ember ennek ellenkezőjéről informálta őket, így mind hazatértek.

⁴⁸ Nikola Benčić szerző számára írott levele szerint: „Az antiszemitizmussal kapcsolatos szemrehányás jogos, hisz az az értelmiségi körökben nagyon elterjedt volt. Miloradić költő a verseivel ennek az eszmének a legnagyobb dalnokának számított. E témával kapcsolatban is rendelkezésemre áll egy magiszteri dolgozat és egy vitairat Milorad Stojevićtól.”

kapcsán hangsúlyozni kell: az a Tanácsköztársaság idején nem jelent meg, 1919. április 5-én leállt. Valószínű, hogy a cenzúra nem is engedélyezte volna. A tanácskormányzás bukása után, augusztus 24-étől pedig ismét rendszeresen kiadták.⁴⁹

Mindeközben egy, a Tanácsköztársasággal szimpatizáló délszláv lap, a *Crvena zastava* (Vörös zászló)⁵⁰ is megjelent, amely június 7-én a nyugat-magyarországi horvátokról közölt cikket, amely szerint Cinfalván (ma: Sigendorf / Cindorf, A) Špringšić, Kópházán Savić agitátorok horvát iskolát, újságot, könyveket ígérve igyekeztek a környék lakosságát megnyerni.

Mivel a nyugat-magyarországi térségben a kommunista pártnak csak kevés tagja volt, a proletárdiktatúra működtetői itt leginkább a szociáldemokraták soraiból kerültek ki, az 1920-a években ezért sokszor támadták őket a „rég rendszer” bűneinek a felemlégetésével.⁵¹

Ígéretek és nehézségek az iskolai tanításban

A Magyar Tanácsköztársaság azonban e területen lévő nemzetiségek kérdésének egyik legfőbb pontját, a horvát iskolaügyet – amely az ún. Lex Apponyi következtében nem volt irigylésre méltó helyzetben – is rendezni kívánta. 1919. április és május hónapban, még a Kommün uralma alatt, az ún. német autonóm területen a horvát iskolák felügyeletével Benediki Tamás büdöskúti (ma: Steinbrunn / Štikapron, A) tanítót és költőt bízták meg. A Malomházán (ma: Kroatisch Minihof / Mjenovo, A) tanító Dobrovich Jánost és munkatársait feltehetően a német autonóm terület vezetősége bízta meg 1919. augusztus 1-jén azzal, hogy a Sopron, Moson és Vas megyében élő horvát első és második osztályos tanulók olvasó- és nyelvtankönyvét („Početnica i prva štanka za katoličanske hervatske škole šopronske, mošonske i železanske krajine I. i II. razreda”) készítsék el, amelyet 1920-ban, Sopronban kinyomtattak.

A *Naše novine* 1920. január 10-i számában közölt cikket *Hrvatski jezik* (A horvát nyelv) címmel a nyelvoktatás kérdéséről: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a horvát iskolákban a horvát nyelv oktatására akkor kerüljön sor, ha a lakosság igényli.” De hiába határozták el több faluban, hogy horvát lesz a tanítás nyelve, azt nem valósíthatták meg, mert nem jutottak tankönyvekhez. Ha valóban akarták, úgy ezt a nehézséget leküzdhatték volna. A magyarországi

⁴⁹ Berlakovich 2010. 39.

⁵⁰ A Tanácsköztársaság idején Budapesten működött egy ún. jugoszláv frakció, mely a *Crvena zastava* című hírlevelet adta ki, amely elsősorban a SHS királyságbéli horvátság, szerbség, valamint a magyarországi horvát, szerb kisebbség életét mutatta be. A hetilapot váltakozva, egyik héten horvátul, a másik héten szerbül adták ki (sőt Krlježa verseit ekavicás nyelvjárásban nyomtatták ki). Az újság fő célja a szocialista forradalom eszméinek terjesztése volt a SHS királyságban, azonban időnként közölt híreket a magyarországi horvát falvakból is, pl. a horvát tanárok Ercsibe történő összehívásáról, melynek célja a horvát nyelvű oktatás újraindítása volt, miután azt a Lex Apponyi bevezetésével az egész országban megszüntették.

⁵¹ Kolnhoffer 2010. 112.

horvát iskolatügy témakörének feldolgozatlansága miatt amúgy sem rendelkezünk rálátással a Tanácsköztársaságot követő időszakra.

A horvát vezetők egyéb kulturális szervezőmunkával is foglalkoztak. Dobrovich 1919. augusztus 10-re összehívta a horvát papokat Fülesre, és velük 1920. szeptember 20-án, Sopronban, megalakították a Horvát Kulturális Egyesületet (*Hrvatske kulturne udruge. Hrvatsko kulturno drustvo*).⁵² Jandrisevits Péter pásztorházi pap (ma: Stinatz, Stinjaki), 1914–1938 között csémi plébános, 1920. október 2-án a nyugat-magyarországi horvátok követeléseivel memorandumot nyújtott be a budapesti Nemzetiségi Minisztériumba.⁵³ Javaslati – amelyek abban a szellemben fogalmazódtak meg, miszerint a horvátoknak a magyarokkal továbbra is egy közösségben kell maradniuk – eljutottak a Szombathelyen rezideáló Vas vármegyei vezetőséghez is.⁵⁴

Mindez jól mutatja: ebben a térségben, miképpen a bunyevác-horvát vidéken is, a horvátság rendelkezett saját, az ő érdekeit védő értelmiséggel, míg a többi magyarországi horvát etnikai csoport jobban ki volt téve az elmagyarosításnak.

A nyugat-magyarországi térség sorskérdése – a horvátság kettészakítása

A békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa 1919. május 27–31. között elfogadta a javaslatot, hogy a nyugat-magyarországi területet – Sopront is beleértve – Ausztriához csatolják. A terület átadására 1921 augusztusában került volna sor. Ez a magyar szabad csapatoknak a budapesti kormány hallgatólagos bejegyzésével zajló felkelése miatt nem valósult meg. A magyar fél a felkelésre történő hivatkozással a győztesektől azt a kedvezményt kívánta kierőszoakolni, hogy Sopront Magyarországnak adják vissza. Az olasz közvetítéssel történt több diplomáciai háttérpróbálkozás után a Velencei egyezmény értelmében sikerült elérni, hogy Sopronban és a környező nyolc községben népszavazást kellett végrehajtani a terület hovatartozásáról. Ezt megelőzően a kielezett propagandahadjáratban nem voltak ritkák az egymással szembeni vádaskodások. Ebből a horvátok is kivették a részüket. Állásfoglalás tekintetében megosztottak voltak. Magyarországon kívántak maradni azok, akik magyar intézményekben tanultak, valamint a falusi lakosság, a Sopron megyében mezőgazdaságból élők, akik félték, hogy elvesztik belső piacaikat: Győrt, Pozsonyt, Mosonmagyaróvárt, Kőszeget, Szombathelyet.⁵⁵ A korabeli hangulatról a *Naše novine* 1919. december 25-én megjelent cikke tájékoztat (3. kép):

⁵² Ress 2006. 116.

⁵³ Ress 2006. 116.

⁵⁴ Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése.

⁵⁵ Sopron grad kulture 2008. 87.

Jur se dani!

Kot težki udarci dovajadu nad nas pripetenja današnji dnevov. Velike posele smo doživili, još važnijim se približavamo. Na vse strani vidimo brige i skerbi, ke su neubhodljivi sledi sramotne pogodbe, ku je našim zaveznikom antant na vrat ubisil, i kakovu bi rad i nad nas silovat.

Leta 1809, 1810, 1811 i 1812 bišu takaj časi nevolje, ka je skoro do zdvajanja dospivala, dokle batorno odlučenje jednoga naroda, čeversta volja svakoga pojedinca ni razhitila lance nedostojnoga sužanstva. Povest nas uči, da najstrašnije okolnosti, najveće nevolje dozrejadu svoje muže, dopeljadu viteze, ki verno k svojoj domovini upravu odkupljenje orsaga. Va našoj domovini takaj, po zemlja svete korune ugarske se jur dani; javljadu se muži, ki nestrašljivo, junačko spoznavadu i valuju misal Veliko-Ugarske, i put pripravljadu k lipsoj budućnosti. Budapešti je sam Lehár sprgovoril ponosne riči: „Nimac sam, ali va Ugarskoj!“

Hervacke Občine se stalno i neutrudljivo branu suprot odciplenju od Ugarske. Slovaki težko čekadu hipac, ki će je zopet združiti s jezeroletnom domovinom. Sveti jad, stara ljubav i neprestalno ufanje će zopet skupaspeljati jezeroletne bratinske narode ugarske zemlje.

Dani se jur!

3. kép. Naše novine 1919. 30. sz. 3. oldal

„Már virrad! Mint nehéz csapások nehezdednek ránk napjaink történései. Nagy dolgokat éltünk meg, de még fontosabbakhoz közeledünk. Minden oldalról gondot és nyomort látunk, amelyeket szégyenletes egyezmények követnek, melyeket szövetségeseink⁵⁶ nyakába akaszt az antant, és amely munkálkodás rajtunk is erőt vesz. / 1809, 1810, 1811 és 1812-ben olyan keserves óráink voltak, amelyek majdnem szakadáshoz vezettek, mígnem egy nép bátor határozottsága, minden egyén erős akarata meg nem engedte a méltánytalan rabság láncainak elszakítását. A történelem arra tanít minket, hogy a legszörnyűbb körülmények, a legnagyobb bajok érlelik meg férfiúinkat, a vitézeket,⁵⁷ akik az ország megmaradásához, a hazához hűek. Hazánkban, a magyar szent korona földjén már virrad, jelentik férfiúink, akik rettenthetetlenül, hősiiesen ismerik fel és vallják a Nagy-Magyarország eszméjét, utat törve a szebb jövőnek. Budapesten maga Lehár⁵⁸ mondta ki büszkén a következő szavakat: »Német vagyok, de Magyarországon!« / A horvát falvak állandóan és töretlenül védekeznek a magyaroktól való elszakítás ellen. A szlovákok nehezen várják a pillanatot, a napsugaras haza egyesítését. A szent küzdelem és régi szeretet, a töretlen remény ismét egyesíteni fogja a napsugaras magyar föld testvéri népeit. Virrad már!“

⁵⁶ Magyarország szövetségesei.

⁵⁷ Héjjas Iván és más, 1919-es „fehérek” csapataira utal valószínűleg.

⁵⁸ Lehár Ferenc (1870–1948) zeneszerző.

Vas megyében Pinezich és Mersich, valamint Jandresits és Knausz Magyarország mellett foglaltak állást, míg a Soprontól távolabb eső, munkások által lakott falvak, amelyek az ipari zónákkal álltak összeköttetésben, az osztrák igényeket támogatták, vagyis a mellett voltak, hogy a terület átkerüljön Ausztriához. Az utóbbi tábor vezetői között volt Vukovich József és Juraszovich János, akikhez a később egyetértve az osztrák-német szervezetek céljaival Csukovich János pap is csatlakozott.⁵⁹

A *Naše novine* 1920. május 8-i számában megjelent egy cikk, amely taglalta a Vas, Sopron és Moson megyei horvátság területi és nyelvi autonómiai igényét, „legyünk és maradjunk horvátok” végkicsengéssel.

Juraszovich, Vukovich és Csukovich az osztrákbarát soproni honvédelmi szolgálatnál a Nyugat-Magyarország Közigazgatási Hivatalában tanácsadói tisztséget kaptak. Feladataik közé tartozott a röpcédulák horvát nyelvre fordítása, horvátok közötti terjesztése. Megalapították a *Novi glas* (Új hang) című újságot, így reagálva a magyar érzelmű *Nase novine* cikkeire, és így készültek a népszavazásra.

A szavazás rendjének fenntartására odavezényelt nemzetközi erők Sopronban 1921. december 8-án jelentek meg, míg a magyar egységeket a népszavazási területről vissza kellett rendelni, s azok december 12-én elhagyták a területet. Hamarosan sor kerülhetett a népszavazásra, amelyet Sopronban december 14-én és 15-én tartottak, míg Brennbergbányán és a környező községekben december 16-án. Az eredmény: Magyarországhoz kívánt csatlakozni 15.334 szavazó, míg Ausztriához 8227.⁶⁰

Michael Hainisch osztrák szövetségi elnök 1921. december 23-án Párizsban aláírta a nemzetközi okiratot Nyugat-Magyarország elcsatolásáról, kivéve Sopront és azokat a falvakat, ahol nemrég népszavazást tartottak. Az antant képviselői ezzel egyidejűleg felhatalmazták a magyar kormányt a terület hivatalos átadására, amelyre 1922. január 1-jén került sor. Magyarországhoz 1923. január 10-ig az ott élő lakosság kívánságára még tíz határmenti község került át, ezek főként horvát, illetve német lakosú települések.⁶¹

A kulturális tevékenység folytatása

A Horvát Nemzeti Tanács 1920-ban a soproni Horvát Kulturális Egyesületté alakult át, később ez – immáron Ausztriában – Horvát Párttá szerveződött, majd ismét horvát kulturális egyesületté alakult, mely folyamat révén hosszabb távon a Magyarországon lévőknek nem maradt szervezetük. A jelzett Horvát Kulturális Egyesület 1921. április 28-án Sopronban megújult, elnökévé Pinezich Istvánt választották, aki mellett Dobrovich János és Jandresevits Péter tevékenykedett. A helyi horvát énekkarok és színjátszók a magyar nyelv elterjedését preferálták. A magyarországi évek alatt a későbbiekben is kísérlet történt Horvát Kulturális

⁵⁹ Šopron grad kulture 2008. 87.

⁶⁰ Šopron grad kulture 2008. 87–88. Az összesített eredmény mellett jobban tükrözik a nemzetiségi lakosság állásfoglalását a községek adatai. Ezek szerint vidéken 3607 szavazat esett Ausztriára, miközben 3007-en voksoltak a Magyarország mellett maradásra.

⁶¹ Šopron grad kulture 2008. 89.

Egyesület létrehozására, amelynek Miloradich nevét kellett volna felvennie, azonban a beállt politikai fordulat következtében az elképzelések nem valósultak meg.⁶²

A fent említett Horvát Párt (HP) 1922-ben, a térség Ausztriához csatolása után jött létre, és tevékenysége 1927-ben megszűnt, amikor vezetője dr. Karall Lőrinc megegyezett a Keresztényszociális Párttal. A horvátok az ausztriai politikai életbe felkészületlenül, kaotikusan, egymással összeveszve, naivan kapcsolódtak be, és az ausztriai erős pártok kihasználták a horvátok naivitását és tájékozatlanságát. Már Stipetich megválasztása a párt élére is rossz döntésnek bizonyult. A HP propagandatevékenységét túl későn fejtette ki, amikor az ausztriai pártok szerkezete kiépült, s amelyekből a horvátok semmilyen nemzetiségi programmal sem tudtak kiválni. A horvátok minden egyes ausztriai pártban és a Nagynémetország idején képviselték magukat, amelyekből vissza kellett lépniük, mert a bécsi központ, mint nem kívánatos tagokat, eltávolította őket.⁶³

Pinezich kötődése a nyugat-magyarországi horvátokhoz, majd elszakadása tőlük

Pinezich István 1879. augusztus 6-án született Sopronkertesen. Iskoláit Sopronban és Budapesten végezte. Ügyvédi pályafutását 1908-ban kezdte Sopronban. Iskolái és a városi értelmiségi körök, ahova beépült, mély nyomokat hagytak horvát identitásán. Az urbanizálódás egyenes arányban állt az asszimilálódással; Pinezich Sopron város politikusa lett egész életére, de mint az eddigiekből láttuk, a környék horvátságának szervezője, nemzeti öntudatra ébresztője is volt. Az első világháború befejezése után évekig politikai vezetői szerepét töltötte be az ún. gradistyei horvátságban. A határátzabás után csak 12.000 horvát maradt Magyarországon, őket és vezetőiket már nem lehetett politikailag aktivizálni; az a Felsőpulya is Ausztriába került, ahol Pinezich korábban tevékenykedett.

Pinezich István egyre inkább a magyar területvédelem ügyének és Sopron önálló várospolitikájának szentelte energiáját. Jelentős szerepet játszott az Ébredő Magyarok Egyesületében, egyre inkább a magyar nemzeti eszme vezérelte. Helyi és országos pályáivét jelzi: a Katolikus Konvent elnöke, és konzervatív felsőházi képviselő, a korábbi fajvédőből a keresztény vonal markáns képviselője lett. Az 1930-as a konszolidálódó államrend hívévé vált. Képviselőként 1939-ig volt módja tevékenykedni, utána visszavonult a városi politikába, majd ügyvédi praxisához. 1939. július 21-én Sopronban halt meg.⁶⁴

Epilógus: be nem váltott ígéretek

Ausztriában Gradistye/Burgenland az oktatási törvényét és az iskoláztatás biztosítását az 1919-es Saint Germain-i szerződés alapján kapta meg. Érthető, hogy voltak olyan körök, elsősorban a nagynémet eszmék követői és a Schulvereinein Südmärk nevű szervezet, amelyek a nemzetiségi iskolák megszüntetésén

⁶² Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése. Ld.: Opis u Martin Meršić stariji, "Spominki", kiadta: HŠtD. 1993.

⁶³ Nikolaus Bencsics (Nikola Benčić) szíves levélbeli közlése.

⁶⁴ Tóth Imre: i.m. 98.

gondolkodtak, de ez nem sikerült, mert a keresztényszocialista és a szociáldemokrata kisebbségek akkor egyetértettek, és vehemensen védték az iskolaügyet; lépésről lépésre haladva megteremtették a kisebbségi törvényt, amely 1937-ben Ausztria alkotmányos törvénye lett. A Magyarországon maradt horvátok számára ígért iskoláztatási jogok nem valósultak meg, sőt a két háború között újság és naptár nélkül maradtak. Tulajdonképpen jutalmul azt kapták, amivel korábban a Lex-Apponyi büntette őket.

(Fordította: Balogh Jánosné Horváth Terézia)

4. kép. Dr. Pinezich István (1879–1962)
ügyvéd és politikus

5. kép. Pinezich István szülei (Sopronkertes)

6. kép. Pinezich István családi körben

7. kép. A Pinezich-villa

DEMMEI JÓZSEF

Ludovít Štúr „szláv szellemű” tanára? Leopold Petz a magyar és a szlovák történetírás vakfoltjában

*„a második szünetre (1828/9) már nem csak a magyar,
német, latin, görög nyelvtudására büszkén jött meg a
hegyei közé, mint az első, idegenben töltött iskolai évének a
végén, hanem büszkén arra, hogy ő is Szláv”.*
Jozef Miloslav Hurban¹

Ludovít Štúr (1815–1856) a szlovák nemzeti panteon legfontosabb alakja. Ahogy a jeles irodalomtörténész, Rudolf Chmel írja róla: „nyelvtudós, irodalomkritikus és történész, újságíró, költő, a szó mai értelmében tulajdonképpen az első politológus, pedagógus, szervező, publicista, szerkesztő, országgyűlési képviselő, forradalmi aktivista, politikus.”² Mivel Magyarországon született, élt és halt meg, társadalom-átalakító vízióit pedig a magyarországi társadalomra vonatkoztatva képzelte el, életútjának feltérképezése a magyar történetírás szempontjából is komoly relevanciával bír.

Ludovít Štúr fiatalkori életrajzájának alapvető kérdése, hogy mikor, hogyan, kinek és minek a hatására alakult ki szlovák/szláv nemzeti öntudata? Kortársai közül sokan egy jól körülírható sorseseményhez kötötték nemzeti identitásuk kezdetét, és még ha a hovatartozás-tudat kifejlődése az esetek döntő többségében

¹ Jozef Miloslav Hurban: Ludovít Štúr. Rozpomienky. Bratislava, 1959. 42.

² Rudolf Chmel: Ludovít Štúr. In: Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké myty. Bratislava, 2009. 12.

minden bizonnyal egy hosszabb, bonyolult folyamat eredménye volt is, a jelenséget érdemes megfigyelni: a szlovák nemzeti mozgalom tagjai idősebb korukban a sokféle külső hatás és bonyolult lelki tényezők helyett sokszor csak egy konfliktust (szóváltást,³ sajtóbeli támadást⁴) jelölték meg identitásuk fordulópontjaként. Štúr esetében nem tudunk ilyen eseményt kiemelni; a tőle származó vagy róla szóló első, már nem adminisztratív jellegű írott forrásokban szláv identitása egyértelműnek, kétségbevonhatatlannak és kizárólagosnak tűnik.⁵ A szlovák historiográfia ezért egy korai életszakaszra, a győri evangélikus algimnáziumban eltöltött évekre,⁶ tehát Štúr 12–14 éves korára teszi a szláv/szlovák öntudat kialakulását. A legnagyobb hatást a gimnázium egyik tanárának, a soproni születésű Leopold Petznek tulajdonítják, hangsúlyozva az ő szlovák származását és szlovák identitását.

Štúr életrajzi kánonjának gyakori eljárásai közé tartozik, hogy a Štúrral kapcsolatban lévő embereket két nagy csoportba osztja, a Štúrt és a szlovák nemzeti mozgalmat támogató „szlovákok”, vagy a „szlovák ügygel szimpatizálók”, illetve a magyarosító vagy a magyarosítást támogató „magyarok” vagy „elmagyarosodott szlovákok” táborára. Nem kell különösebben bizonygatnunk, hogy a kor Magyarországon a hovatartozás-tudatok ennél jóval tarkább képet alkottak, mi több, a többszörös identitás lehetett a leginkább jellemző. Ebből következik, hogy a historiográfia eddigi gyakorlata, amely az életrajz számos mellékszereplőjét megpróbálta beerőltetni a magyarosítás vagy a szlovák ügy támogatói közé, bizonyosan téves. Leopold Petz és Štúr kapcsolatát is érdemes megvizsgálnunk ebből a szempontból.

³ Jozef Miloslav Hurban egy, pozsonyi jurátusokkal lefolytatott vitához kötötte nemzeti identitástudatának megszilárdulását. *„Elbeszélte továbbá, hogy ő még pozsonyi deák korában a legrajongóbb magyar barát volt, imádta Széchenyit és tudni sem akart az akkor Pozsonyban keletkezett tőnemzeti önképző körrel. De egy magyar jogászokkal folytatott veszekedés kiábrándította őt, megtudta ugyanis, hogy milyen megvetéssel viseltetnek a magyarok nemzetisége iránt”.* Z.: Látogatás dr. Hurbannál. In: Budapesti Hírlap, 1882. február 4. 35. szám melléklete.

⁴ Eugen Gerometta katolikus lelkész azt írta: *„Engem is utálatossá tettek a Jelenkorban 1839–40-től [...] figyelmet szentelve annak, hogy én is szlovák születésű vagyok. Utálatosnak éreztem magam és a földjeim, és ezért elkezdtem olvasni az idevonatkozó könyveket, hogy megvilágosodjak – valóban igaza van-e a Jelenkornak. És ezen az úton jutottam el a nemzeti tevékenység mezejére, hiszen addig a közömbösség mocsarában hemperegtem.”* Eugen Gerometta: O náklonnosti Slovanov ku svobode. Slovo k potupňikom našim. In: Slovenskije pohľadi. (1847–1851), 33. Itt érdemes megemlíteni, hogy a fiatakorának nagy részét Magyarországon töltő František Palacký is egy konkrét identitás-meghatározó eseményt jelöl meg késői emlékirataiban. A diák Palacký egyszer betért a trencsényi evangélikus egyház főgondnokához, aki egy cseh nyelvű szöveg olvasásához kérte a segítségét, ám ő kudarcot vallott. Az idős politikus-történész szerint az ekkor érzett szégyen által tudatosította hovatartozását. Erről lásd Berkes Tamás: Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete. Budapest, 1998. 46. (Irodalomtörténeti Füzetek 143.)

⁵ Első ismert levelében már a pozsonyi szláv társaságban betöltött pozícióiról számol be. Listy Ludovíta Štúra 1. 1834–1843. Sajtó alá rendezte és bevezette dr. Jozef Ambruš. Bratislava, 1954, 15–17. Štúr ismeretlennek 1834. október 4-én.

⁶ Štúr győri éveit egyébként Danczi József normatív források alapján már leírta, az általa felhalmozott adatok azonban alig kínálnak alkalmat további elemzésre. Danczi József: Ludovít Štúr tanulóévei Győrött. In: Irodalomtörténeti Közlemények 63 (1959), 89–94.

Leopold Petz a szlovák történetírásban

Az első monográfia szerzője, Helena Turzerová szerint „[Petz] eltért a tanítási módszerektől, amelyek csak az emlékezetet vették figyelembe, és tanóráit a szláv történelemből hozott példákkal színesítette. Szemléletmódja alapján igazi szláv volt. Felébresztette Lúdvít bátyjában, Karolban is az szlovák öntudatot Dobrovský és Kollár műveinek idézésével és a szláv rassz jövőjéről szóló fejtegetéseivel.”⁷ A kommunizmus idején sem módosult Petz alakja: „[Győrben] akkor ott működött a lelkes szlovanofil Leopold Pec professzor (egyúttal győri pap), aki különösen szláv diákjaiba oltotta bele az antikvitás és a szlávosság iránti rajongást. [...] látnokian mutatott rá a szlávosság nagy jövőjére. Lúdvít Štúr érdeklődését felkeltette történeteivel és tulajdonképp az ő hatására tudatosította Štúr saját szlovákságát. [...] Ekkor kezdett elmélyülni a szláv filológiában és történelemben.”⁸ A nyolcvanas években Ján Hučko írt széles forrásbázison alapuló, de alapvetően nagyközönségnek szánt életrajzot Štúrról, ahol Petz motivációját is megjelölte: „Amikor az antik kultúra örökségéről beszélt, hangsúlyozta a szlávok jelentőségét is az európai civilizáció és kultúra számára, Herder szellemében főként nagy jövőbeli küldetésüket emelte ki. Ezzel összefüggésben felhívta a figyelmet P. J. Šafárik, J. Kollár és J. Dankovský műveire, így ébresztette fel diákjaiban a szláv világ iránti rajongást, hogy ne tagadják meg származásukat. Petz professzor apja Szakolcáról származott, de Sopronba költözött át, ahol Petz professzor is született, és bár német nevelést kapott, saját szorgalmából tanulta meg ősei nyelvét.”⁹ A kilencvenes évek konferenciakötetének vonatkozó részlete sem hozott újat, csak a Petz által idézett szerzők köre módosult: „[Petz] Diákjait magával ragadták a klasszikus filológiáról és a kortárs szláv költészetről, főleg Josef Jungmann, Pavel Jozef Šafárik és Ján Kollár műveiről szóló elbeszélései.”¹⁰

A szakirodalom egyszólamúsága mögött ugyanazon forrást kereshetjük, ez pedig Jozef Miloslav Hurban 1881-ben megjelent Štúr-életrajza. A szlovák történészek valószínűleg azért használják kizárólag ezt a szöveget, mert magától Štúrtól nem maradt fent olyan írás, ahol utalna Petzhez való viszonyára, (akiről még közel félezer tételt számláló levelezésében sem található egyetlen említés sem). Hurban írását ezért érdemes hosszabban idéznünk, egyrészt, hogy lássuk, mennyire kötődnek a fenti írások ehhez a szöveghez, másrészt, hogy érdemben összevethessük kontrollforrásokkal az ő állításait.

Hurban egy szemtanút, Štúr iskolatársát idézve írja le a Petz-cel való ismeretség kezdeteit: „Mi atyáink háta mögött bátortalanul léptünk be a szobába. Vezetőnk, Štúr, latinul mutatott be bennünket, apákat és fiaikat, és amikor a háziúr

⁷ Helena Turzerová: Lúdvít Štúr a myšlienka slovenskej nezávislosti. Dizertácia pre univerzitný doktorát predložený filozofickej fakulte parížskej univerzity. 1913. Strojopis. 11–12.

⁸ Jan Linhart: Lúdvít Štúr. Praha, Československý spisovatel. 1952, 28.

⁹ Ján Hučko: Život a dielo Lúdvíta Štúra. Bratislava, 1984, 15.

¹⁰ Imrich Sedlák: Lúdvít Štúr a slovenské študentské hnutie. In: Lúdvít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zost.: Imrich Sedlák. Martin, Matica slovenská, 1997, 29.

leültette a szülőket és szlovákul kezdett hozzájuk beszélni, felbátorodva bújtunk hozzá, mint későbbi védelmezőnkhez és atyánkhoz.”¹¹ Hurban később saját szavaival folytatta: „Az 1827/8. év szerencsésen telt, amelyet Lúdvít syntaxistaként nagy sikerrel végzett el, a magyar nyelv nehézségeinek leküzdése után Pec kedvencévé és első diákjává vált. A szünetet Zayugrócon töltötték. [...] Lúdvít ideái a klasszikus tanulmányok voltak, és nyugtalanul várta már a szünet végét, hogy a kedves Pechez mehessen. Különös, hiszen Pec nagyon haragos volt és sokat tudott mérgeledni más diákjai miatt, Lúdvít Štúrt mindig kedvelte és gyakran maradt vele a tanteremben vagy vitte magával sétáira, más diákjainak pedig mintaként és példaként állította. [...] örömmel fogadták Pec otthonában is.”¹²

Hurban elhelyezi Petzet a nemzeti tudat általa elképzelt koordinátarendszerében is: „[Štúrt] már a történelem és a filológia érdekelte, igaz, csak az iskolai előírások keretei között, de ahol ezen határokat átlépte, azok Pec reflexiói voltak a szláv világról, amelynek ő is fia volt. Pec apja Szakolcáról származott, de átköltözött Sopronba, ahol Leopold született és német nevelést kapott, tehát apja nyelvét már csak professzorként, önszorgalomból tanulta meg, és az első szerelem forráságával szeretett bele.” Ebből Hurban szerint egyenesen következik, hogy „Pec már Lúdvít bátyjában, Karolban is [aki 1823 és 1827 között szintén Győrben tanult – D. J.] felébresztette a szlovák szellemet, Šafárik, Kollár és Dobrovský írásainak lángoló áttekintésével, és e nemzet jövőjébe való jósló betekintésekkel [...] Pec mágikus hatással volt Lúdvít gondolkodására azzal, hogy a klasszikus görög és római világ ideáljai közül gyakran vándorolt át a szláv költészet és filológia mezejére, magyarázva ezeket amazokkal.”¹³

Látható, hogy a szlovák historiográfia kritikátlanul (sőt, több helyen félreolvasva)¹⁴ vette át Hurban adatait és állításait, amelyeket 1881 óta nem ütköztetett más forrásokkal, pedig e szöveg már létrejöttékor magában hordozott számos torzító tényezőt. Egyrészt többszörösen átment az emlékezet formáló rostáján, hiszen Hurban Štúr Győrben töltött évei után több, mint fél évszázaddal írta meg az életrajzot, s ekkor a legfontosabb kútfő, maga a biográfia alanya is több, mint huszonöt éve volt halott. Ezért Hurban elsődleges forrása az egykori győri iskolatársnak, a szintén zayugróci születésű Ján Kišnek a visszaemlékezése volt, de természetesen ő is több, mint ötven év távlatára tekintett vissza.¹⁵ Az emlékezés és felejtés szokványos mechanizmusaihoz¹⁶ torzító tényezőként adódik

¹¹ Hurban, 1959, 36.

¹² Hurban, 1959, 38.

¹³ Hurban, 1959, 39–41.

¹⁴ Egyes történészek például tévesen adták meg azokat a szerzőket, akik hatással voltak Štúrra – Kollár és Šafárik mellett Dobrovský helyett Jungmann szerepel Sedláknál, Dankovský pedig Hučkonál.

¹⁵ Ján Kiš Jozef Miloslav Hurbannak 1880. november 28-án. Archiv literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (a továbbiakban: ALU SNK) Sign.: 32 E 44

¹⁶ Ahogy K. Horváth Zsolt írja, a késői, egy bizonyos korszakra vonatkozó visszatekintés szerzője hajlamos arra, hogy az emlékek feljegyzésének idején jelen lévő társadalmi normákat azonosítsa és visszamenőleg rávetítse az akkori szereplőkre. K. Horváth Zsolt: Önarcépcsamok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In:

Hurban sajátos írói módszere, aki gyakran akár egyértelmű tényeket, adatokat is hajlamos volt átírni, ha az általa elgondolt történet belső logikája úgy kívánta. Ezt ez esetben is jól mutatja például, hogy bár Hurban állítása szerint az életrajzban jó néhány bekezdést szó szerint idézett Ján Kiš leveléből,¹⁷ a két szöveg valójában nem egyezett: Hurban alaposan átírta Kiš szövegét, és csupán saját mondatai hitelességét akarta erősíteni az egykori iskolatárs auktoritásának hangoztatásával. Štúr és Petz kapcsolatának szlovák, nemzeti értelmezését ugyan Kištől vette át, aki azt írta, hogy Petz tanóráin szláv íróktól idézve a szlávosság jövőjén gondolkodott,¹⁸ viszont az, hogy épp Kollár, Šafárik és Dobrovský írásait tanulmányozták, csupán Hurban semmivel sem igazolható feltételezése.¹⁹

Azt, hogy Štúr és Petz kapcsolatának nemzeti értelmezése utólagos konstrukció eredménye lehet, Karol Rosenbaum is észrevette, aki összevetette a Ludovít Štúr 1881-ben íródott életrajzában található, fent idézett Petz-képet Karol Štúr szintén Hurban által írt, 1851-es életrajzával. Ebben a következő áll: „*Petz olykor-olykor, mintegy lopva vetette reménykedő, titokzatos, valamiféle örömmel teli szemeit a szláv világra is, ami szláv diákjai közül az élenkebb lelkeket, akik addig erről semmit sem hallottak, különösen előremozdította lelki fejlődésükben és szemeik első villámaint önkéntelenül e világ felé fordította.*”²⁰ Rosenbaum arra hívta fel a figyelmet, hogy a két életrajz között eltelt harminc év alatt a „*pedagógusból, aki „lopva” mutatott rá a szláv világra, a szlávosság alapvető műveit ismerő tudós lett, hogy elgondolkozzon jövője fölött.*”²¹ Ez esetben azonban nem (vagy nem kizárólagosan) Hurban szándékos torzítása okozta az eltérést, hanem az, hogy a szerző más-más auktor visszaemlékezését használta forrásként, 1881-ben Ján Kišnek, 1851-ben viszont még magának Ludovít Štúrnak a kéziratot adatközlését. Štúr ugyanis a bátyja halálakor leírta Hurbannak²² Karol Štúr életének szerinte fontos momentumait, a Petzről és az óráin néha-néha felmerülő szláv irodalomról szóló részt pedig Hurban szó szerint vette át tőle.²³ Štúr tehát valóban Petz óráin találkozhatott először szláv írók műveivel, ám ezek tanulmányozása korántsem

Szekeres András (szerk.): A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Budapest, 2003, 87.

¹⁷ Hurban, 1959, 36–37.

¹⁸ Ján Kiš Jozef Miloslav Hurbannak 1880. november 28-án. ALU SNK Sign.: 32 E 44

¹⁹ Tegyük hozzá, Helena Turzerová, szintén Ján Kiš szövegét felhasználva, már arra a következtetésre jutott, hogy Petz magához hívta Štúrt, hogy szlovákul beszélgessenek a szláv írók műveiről és a szlávosság jövőjéről. (Turzerová, é. n. 12.), ami Štúr ikonikus szerepének egyértelmű visszavetítése (hiszen az imaginárius szlovák nemzet ekkor még nem létezett, Štúr maga pedig tizenhárom éves gyermek volt).

²⁰ Jozef Miloslav Hurban: Karol Štúr. Nástin jeho života a ducha. In: Jozef Miloslav Hurban: Životopisy a články. Ed. Rudolf Chmel. Bratislava, 1973, 28.

²¹ Karol Rosenbaum: Ludovít Štúr na evanjelickom lýceu v Bratislave v rokoch 1829–1836. In: Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti. Zost.: Imrich Sedlák. Martin, Matica slovenská, 1997, 16.

²² Ezt a szöveget azonban, vélhetően helyhiány miatt nem közölték le a levelezésben. Listy Ludovíta Štúra 2. 1844–1855. Sajtó alá rendezte és bevezette dr. Jozef Ambruš. Bratislava, 1956, 241.; 493.

²³ Ludovít Štúr – Jozef Miloslav Hurbannak, 1851. február 25-én. ALU SNK sign. 26 C 9. A világhálón pedig: <http://www.snk.sk/?hurban-jozef-miloslav-25-2-1851-prilohy-stur-l-inc-karel-stur-narodiu-sa-1811-chomjakov-a-s-inc-ne-gordis-pered-bielgradom-stur-karol-slza>. A kéziratot közli: Ludovít Štúr: Karol Štúr. In: Literárny archív, 1965.

lehetett olyan strukturált és módszeres, ahogy azt ötven év távlatából Ján Kiš, az ő nyomán pedig Hurban és Turzerová, majd a teljes szlovák szakirodalom állította.

Leopold Petz a magyar történetírásban

Petz Štúrra gyakorolt hatása ugyan kétségtelen, ám ezt a rá vonatkozó források alapján aligha magyarázhatjuk bármiféle szláv öntudattal. Ehhez elég feltérképeznünk családi hátterét, felmenőinek lehetséges identitásbeli jellemzőit, amit könnyen megtehetünk, hiszen a győri tanárnak Petz Lipótként bőséges magyar szakirodalma van.²⁴

Hurban szerint apja (1881),²⁵ illetve szülei (1851)²⁶ voltak szakolcai szlovákok. Érdekes azonban visszakeresni az információ eredeti forrását, hiszen, Štúr még azt írta: „Petz felmenői szlovákok voltak Szakolcáról, de ő maga Sopronban született.”²⁷ A család valóban Szakolcáról származik, ám nem Petz apja, Samuel Mathias Petz (1754–1831), hanem dédapja, szintén Leopold Petz volt az, aki Sopronba települt át valamikor a 18. század elején.²⁸ Ha feltételezzük is, hogy a bevándorló dédapa anyanyelve szlovák lehetett, ez a családban nem képzett továbbélő hagyományt, hiszen fia és unokája már német nyelven írta a családi krónikát. A dédapa egyébként posztónyíró volt, éppúgy, ahogy a család következő generációiban még a 19. század első felében is szinte mindenki, sőt, házasságot is legtöbbször soproni posztónyíró családok leszármazottaival kötöttek.²⁹ Petz apja, az 1783-ban soproni polgárrá váló Matthias Petz eredetileg őt is csak a grammatika és szintaxis évfélig szándékozott taníttatni a helyi evangélikus gimnáziumban, azonban a retorikatanár, Seybold Pál³⁰ javaslatára tovább finanszírozta a tehetségesnek mutatkozó fiú tanulmányait, aki így elvégezhetette a bölcséleti-teológiai osztályokat is.³¹ Leopold Petz ez után 1814-től három éven keresztül a Jénai egyetem hallgatója volt, ahol a kézírathagyatékát áttekintő Mollay Károly szerint „Goethe árnyékában és a romantika bűvöletében elsősorban nyelvekkel és irodalmakkal foglalkozott.”³² Petz a kortársai (és a nyelvészettörténeti szakirodalom) szerint különleges nyelvtelenség volt, hiszen a németen és a magyaron kívül ismerte a görögöt, a latint, a hébert, az

²⁴ Ezért különös, hogy a magyar Štúr szakirodalom is a szlovák historiográfiát veszi alapul Petz portréjának megrajzolásához. Kiss László: „Az életet a nemzetnek adjuk”. Ludovít Štúr (1815–1856). <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/kiss.htm>

²⁵ Hurban, 1959, 39.

²⁶ Hurban, 1973, 28.

²⁷ Ludovít Štúr – Jozef Miloslav Hurbannak, 1851. február 25-én. ALU SNK sign. 26 C 9

²⁸ Idősebb Leopold Petz 1723-ban szerezte meg a soproni polgárjogot.

²⁹ Boronkai Szabolcs: Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből. 3. Leopold Petz (Petz Lipót) 1794–1840. SSz. 51 (1997), 35. Mollay Károly: Német polgárság magyar földön (A soproni Petz-család). Filológiai Közöny (16) 1970. 1–2. sz. 335–336. Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája. 1778 – 1839. S. a. r.: Csatkai Endre. Sopron, 1940. A „Soproni Szemle” kiadványai. 82. sz. Leopold Petznek egyébként nemcsak apja, de testvére és annak gyermekei is posztónyírók voltak. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982, 106–107.

³⁰ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Reprint. Budapest, 1980–1981, 963.

³¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XII. köt. Budapest, 1980–1981, 1092–1094.

³² Mollay, 1970, 336–337.

angolt, a franciát, a spanyolt, a portugált, a szlovákot, de arabul, törökül, perzsául is megtanult, és behatóan tanulmányozta a szanszkritot is, mi több, a kor lingvisztikájában úttörőnek számító tudományos értekezéseket is írt.³³ Hazatérve 1816-ban Püspökiben, az Ormósdyagnál volt nevelő, 1817-től két évig a győri gimnázium tanára. 1819-ben Kis János pappá szentelte, ezután a szalónaki evangélikus egyházközség lelkésze lett. 1821-ben jobb anyagi feltételek mellett visszatért a győri iskolába, ahol a professzorság mellett harmadik lelkész is lett. Nyolc évvel később újra Sopronban találjuk, ahol egykori tanára, Seybold Pál helyét (és emellett ugyancsak a harmadik lelkész tisztjét) töltötte be a líceumban, illetve az evangélikus egyházban. Ám anyagi körülményei arra kényszerítették, hogy egy harmadik állást is vállaljon a soproni teológiai intézetben. 1840. április 16-án valamilyen érrendszeri trauma (a kortársak szerint „*érütés*”, „*idegszélütés*”) okozta halálát, amelyet ismerői a túlhajtottságának tulajdonítottak.³⁴ Kis János emlékirataiban így emlékezett meg róla: „*nemcsak Fáy András meséinek³⁵ és Kisfaludy némely dalainak fordításáért, egy, a Felsőmagyarországi Minervában megjelent értekezéséért,³⁶ s egy kéziratban maradt munkájáért érdemel a magyar irodalomra nézve említést, hanem azért is, mivel azon esetben, ha őtet a kora halál az élők sorából ki nem ragadja, kétségtől mély gondolkodásánál, s bámulást érdemlő tanulási szorgalmánál s szigorú moralitásánál fogva, belőle nagyon jeles író lett volna.*”³⁷

Kis emlékezése rávilágít Petz életútjának sorskérdésére: az írói érvényesülésben kulcsszerepet játszó anyanyelv és a magyar nyelv viszonyának az átalakulására. Petz anyanyelve egyértelműen a német volt, s első cikke is ezen a nyelven jelent meg: 1815-ben a Wiener Allgemeine Zeitung hasábjain Berzsenyi Dániel költészetét ismertette és bírálta.³⁸ Az ezt követő években készült munkáiról nincs közvetlen forrásunk, csupán egy barátja, Nagy Elek által írt nekrológban olvashatunk arról, hogy 1820 körül elkészítette a Don Quijote első magyar fordítását, és írt egy Magyarország történetéről szóló tankönyvet is, azonban – az azóta egyébként elveszett kéziratok kiadását – „*bizonyos körülmények miatt*” nem sikerült elérni.³⁹ Mollay Károly és a későbbi szakirodalom ezt a korabeli magyar kiadói viszonyoknak rója fel,⁴⁰ holott érvényes lehet más magyarázat is, mégpedig, hogy Petz magyarrá nem, csak anyanyelvére tudott igazán színvonalas

³³ Pl. Pecz Leopold: A szanszkrit és török nyelvnek a magyarral való rokonságáról. Tudományos Gyűjtemény, 1833. 85 – 112. Ezek elemzését lásd: Hegedűs József: Két soproni nyelvész ürügyén. (Szabó József és Petz Leopold) In: Magyar Nyelv. 1996/1. 49–51. A kortársi értékelést pedig Nagy Elek: Pecz Leopold. Századunk, 1840. 77. sz. 612.

³⁴ Nagy, 1840. 612.

³⁵ A fordítás ügyében Fáy Andrással váltott leveleit közli Pukánszky Kádár Jolán: Petz Lipót és Fáy András levélváltása. Egyetemes Philologiai Közöny, 1933, VII–VIII.

³⁶ Platonnak egy dialogja. 1830.

³⁷ Kis János Superintendens emlékezései életéből. Budapest, 1890, 420.

³⁸ Mollay, 1970, 337.

³⁹ Nagy, 1840, 613.

⁴⁰ Mollay, 1970, 337. Bikfalvy Péter: Petz (Pecz) Leopold (Lipót) meghíusult(?) Quijote fordítási kísérlete. (Tanulmányféle kérdőjelekkel). In: Az irodalom önismeret: tanulmányok Kulin Katalin születésnapjára. Szerk. Menczel Gabriella, Vasas László. Budapest, 2007, 54.

fordításokat készíteni. Erre nem csak az utal, hogy élete végéig kizárólag olyan fordításai jelentek meg, ahol a német olvasóknak tolmácsolta a magyar- és a világirodalom klasszikusait, és hogy németül írta egyébként kiváló verseit,⁴¹ (magyarul pedig csak két szakcikket közölt), hanem Nagy egy elejtett megjegyzése is: „*Szándéka volt Shakespearet magyar[r]a fordítani, de előbbi törekvéseinek [azaz a Don Quiotének – D. J.] nem sikerülte miatt több oldalruli felszólításoknak engedve, Lear, Coriolan, Julius Caesar darabokat fordítá le, mellyek legjobb német fordításoknak tartatnak*”⁴² – azaz igény mutatkozott fordításai iránt, de nem magyar, hanem német nyelvre.

Láthatjuk, a rendelkezésünkre álló források alapján Petz „szláv szellemét” nem igazolhatjuk, identitásában, annak nyilvánvaló pluralitása ellenére sem lehetett jelentős tényező családjának három generációval korábbi (feltételezett) szlovák származása. Ám a kérdés megmarad, hogy a német anyanyelvű magyarországi német író tanárként miért tanulmányoztatott tíz-tizennégy éves diákjaival kortárs szlovák klasszikus írókat (hiszen ez aligha lehetett általános), és miért lehetett ez olyan identitásformáló hatással, hogy utána a kánon alakításakor lehetőség legyen a Štúr nemzeti öntudatát kialakító tanár képét róla mintázni?

Petz hatásának talán a legfontosabb eleme lehetett kifinomult pedagógiai érzéke. Nekrológírója fordítói tehetsége mellett elsősorban tanári képességeit emelte ki: „*Mint tanító ritka erényekkel bírt. [...] Tanításában fölve s iránya mindig ez volt: bevezette hallgatóit a tudományok előcsarnokába s mindegyikét minden oldaláról olly módon irta le, hogy hallgatói elhatározhaták egyikben vagy másíkban tovább haladásukat. Különös tapintata volt az ifju megismerésében.*”⁴³ Ha ehhez hozzávesszük Hurban állítását, miszerint Štúr Petz kedvenc tanítványa volt, valamint magának Štúrnak a visszaemlékezését, aki szintén dicsérte Petz pedagógiai munkásságát,⁴⁴ következtethetünk arra, hogy a tanító felfedezte és gondozta szlovák anyanyelvű diákjainak tehetségét, azon pedagógiai meggyőződése nyomán, hogy a diák képességeit saját adottságai mentén fejlessze, s így felső-magyarországi, szlovák anyanyelvű diákjainak a korabeli szlovák (cseh) irodalom csúcsteljesítményeire is felhívta a figyelmét. Ennek indukátora pedig általában a nyelvek, s köztük a szlovák nyelv iránti érdeklődése lehetett, valamint a más anyanyelvűek iránti türelme, amelyre halála után kiadott verseskötetének egyes elemeiből következtethetünk.⁴⁵

⁴¹ Petzet, mint hungarus patriótát mutatja be Ludwig Tremel: Leopold Petz als Polyhistor und Schriftsteller. In: Festschrift für Gedeon Petz. Herausgeben von Jakob Bleyer, Heinrich Schmidt, Theodor Thienemann. Budapest, 1933, 67–76. Német Philologiai Dolgozatok LX.

⁴² Nagy, 1840, 613. Shakespeare művei közül Lear fordítása ötször, a Corolian háromszor, a Julius Caesar pedig kétszer jelent meg, de fordított Aiszkühülost és Szophokleszt is. Bayer József: Petz Lipót Shakespeare-fordításai. In: Egyetemes Philologiai Közlöny, 1907, 967–968. Mollay, 1970, 337.

⁴³ Nagy, 1840, 613.

⁴⁴ Ludovít Štúr – Jozef Miloslav Hurbannak, 1851. február 25-én. ALU SNK sign. 26 C 9. Erről lásd még Beáta Mihalkovičová: Ludovít Štúr. Sprievodca po expozícii Ludovít Štúr – od štúdia k činom. Modra, Slovenské národné múzeum – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre, 2009. Turzerová, 1913, 11.

⁴⁵ Boronkai, 1997, 36–37.

Ám a magyar Petz-irodalom áttekintése még egy jelentős felismerést tartogat azon túl, hogy általa sikerült pontosan meghatározni azokat a körülményeket, amelyek között Štúr szláv identitása kibontakozásba kezdett. Fiatalkorában ugyanis Petz nem másnak volt a nevelője egy éven keresztül, mint a Štúr-kánon legnegatívabb szereplőjének, a Petznél három évvel fiatalabb Zay Károlynak. A szlovák nemzeti emlékezet elsősorban arról ismeri, hogy evangélikus felügyelőként ő távolította el Štúrt a pozsonyi evangélikus líceumból, és ugyanebben a funkciójában több szlovák törekvést akadályozott 1848 előtt.⁴⁶ Petz és Zay iskolatársak voltak a soproni evangélikus líceumban, s valószínűleg ezen ismeretség révén kerülhetett éppen ő a bucsányi Zay kastélyba. Jénai egyetemi éveinek anyagi hátterét teremtette elő ily módon, s közben a kastély tekintélyes könyvtárát is használhatta önképzésre.⁴⁷ Valószínűleg a főúri bibliotékából juthatott hozzá ahhoz az értékes, eredeti nyelvű Don Quijote-kiadáshoz, amely alapján elkészítette Cervantes művének az (azóta már elveszett) első magyar fordítását.⁴⁸ A Zay Károly és Petz közötti régi (véltetően jó baráti) kapcsolattól nagy valószínűséggel nem független az a tény, hogy az uradalom által fizetett zayugróci tanító, Samuel Štúr, épp Leopold Petzhez küldte két fiát tanulni.⁴⁹

Petz (akinek egyébként életútja számos ponton megegyezik Štúréval) példája megmutatta, hogy a Štúrt körülvevő kapcsolathálót nem bonthatjuk önkényesen két részre, jók és rosszak, magyarok és szlovákok táborára, hanem kivétel nélkül minden esetben saját korukban, a kor társadalmának feltételrendszerei között, illetve önmagukhoz képest, nem pedig a szlovák nemzeti mozgalom egyes szereplőihöz fűződő viszonyuk nyomán kell értelmeznünk. Így Petz és Štúr kapcsolata is elsősorban pedagógiai, nem pedig nemzeti kontextusban értelmezhető. Fontos tanulság az is, hogy a magyar források figyelmen kívül hagyásával olyan tények maradtak feltáratlanul, amelyek felbukkanása Štúr kapcsolatrendszeréről szóló eddigi tudásunkat alapvetően kérdőjelezi meg.

HORVÁTH LÁSZLÓ | Görög és zsidó szatócsok Kapuvárott a 18. század középső harmadában

⁴⁶ Tremml, 1933, 69. Nagy szerint ugyan pusztán barátságból vitte Zay Petzet a családi birtokra (Nagy, 1840, 612.) Tremml feltételezése azonban sokkal életszerűbbnek tűnik.

⁴⁷ Tremml, 1933, 69.

⁴⁸ Erről bővebben lásd Bikfalvy, 2007, 51–52.

⁴⁹ Meg kell említenünk, hogy Petz együtt utazhatott Jénába Schimkó Immanuel Wilhelmmel, akinek apja Štefan Šimko, a zayugróci evangélikus lelkész, s egyben Ludovít Štúr egyik keresztapja volt. Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919 Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 2001. 335. Augustín Mat’ovčík (red): Slovenský biografický slovník. 5. zväzok. Martin, 1992, 452. Hurban, 1959. 28. További érv Pecz és a Štúr család személyes, szoros kapcsolata mellett, hogy amikor Petz elkerült Győrből, Samuel Štúr is máshová küldte tanulni fiatalabb gyermekeit.

A görög, makedón, szerb és hozzájuk képest elenyésző számarányban albán származású kereskedők magyarországi betelepítése jelentősebb mértékben a 18. század első évtizedeiben indult meg. Előbb a Duna és Tisza menti nagyobb városokban (Zimony, Baja, Pest, Vác, Komárom, Győr, illetve Szeged, Szolnok, Tokaj), valamint a több funkcióval rendelkező kereskedelmi centrumokban (pl. Debrecen, Eger) jelentek meg.¹ Ismert, hogy a század során Sopron megyében is megtelepedtek; a fentiekből egy-értelműen következik, hogy legjelentősebb számban Sopronban éltek, és itt a Bécsbe irányuló élőállat-, elsősorban sertéskivitel lebonyolítása került időlegesen a görög kereskedők kezébe. Egykori jelentőségüket érzékelteti: a szabad királyi városban kolóniát alkotva saját tanítóval, pappal és imaházzal is rendelkeztek.²

A 18. századi Magyarországon megtelepült görögök létszámáról megbízható adatokkal nem rendelkezünk. Így az 1770-es népesség-összeírásnak a Sopron megyei görögökre vonatkozó adatai is – itt nem részletezendő összeírási irányelvek alkalmazása következtében – a létszám tekintetében rendkívül hiányosak. Példaként Sopront emelem ki, ahonnan egyetlen egy görögöt sem írtak össze, az egész megyéből pedig mindösszesen 5 főt;³ Kis-Tatáról,⁴ Nagy-Ságról⁵ és Böröl 1–1 főt,⁶ valamint Nemeskéről 2 főt.

Noha Magyarországon a görög telepesek zömét a makedón elem képezte, őket is „görög” gyűjtőnévvel illették,⁷ amely mellett még elterjedt volt a fölöttébb összetett egykori másik gyűjtőnév, a „rác” megjelölés is. A származásra utaló megjelöléseket az egykorú források nem alkalmazták következetesen. Ezért ugyanaz a személyt vagy személyeket a különböző iratanyagok hol „görögnek”, hol pedig „rácnak” nevezték.

A herceg Esterházy család Magyar Országos Levéltárban, Budapesten őrzött levéltárában, a Központi birtokigazgatás iratanyagainak áttekintése során bukkantam néhány, a kapuvári görög és zsidó kereskedők tevékenységére vonatkozó adatra. Az áttekintett iratanyagok egyrészt az ott működő kereskedők haszonbérleteivel kapcsolatosan a kapuvári uradalomhoz, illetőleg a hercegséghez benyújtott közösségi és egyéni kérelmeket (instanciákat), másrészt e kérelmekkel kapcsolatban keletkezett uradalmi állásfoglalásokat, jelentéseket és határozatokat

¹ Schäfer László: A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Bp., 1930, 24.

² Csatkai Endre: Ráczok és görögök a régi Sopronban. Új Sopronvármegye, 1941. április 26.

Füves Ödön: Görög imaház alapítása Sopronban. SSz. 20 (1966), 265., Füves Ödön: Adatok a soproni görögök történetéből. SSz. 16 (1962), 68–69.

³ Füves Ödön: Görög kereskedők Sopron megye területén 1770-ben. SSz. 18 (1964), 360–364.

⁴ Ma Szilhez tartozik.

⁵ ma a Vas megyei Simasághoz tartozik

⁶ ma Vas megyéhez tartozik

⁷ Füves Ödön: A magyarországi görög telepesek a legújabbkori görög történelmi irodalomban. Antik Tanulmányok, 10 (1963), 1–2. sz., 65–66.

tartalmazzák.⁸ E források idevonatkozó adatai az eddig ismert megyei képet kiegészítik, ezek felhasználásával a görög és zsidó szatócsok tevékenysége a vizsgált időszakban az alábbiakban foglalható össze:

Görög kereskedő(k?) kapuvári megtelepedése az 1720-as esztendő első felében történt,⁹ és egészen 1764-ig mind a már ott lévő zsidó, mind pedig a megtelepedett görög kereskedők a helyi és környékbeli lakosság, valamint a mesteremberek vásárlási igényeinek kielégítésére (szatócs-)boltokat működtettek. A kereskedők egy-egy boltért (és a hozzátartozó lakószobáért) 1754 körül évi 60–70 ft árendát¹⁰ (bérleti díjat) fizettek az uradalomnak.

A görög és zsidó kereskedők viszonyát maguk a görögök egyik instanciájukban úgy jellemezték, hogy „...már negyven esztendőül fogva bikességesen éltünk...”.¹¹ Az adatok ismeretében ez a megállapítás azonban csak annyiban tűnik helytállóknak, hogy az 1764. esztendőt megelőző negyven éven át görög és zsidó kereskedők egyaránt működtek Kapuvárott. De ez a párhuzamos kapuvári kereskedelmi tevékenysége nem volt, és nem is lehetett mindig „békés”, minthogy mindkét fél forgalmának bővítésére boltjaik számának növelésére törekedett. Ez utóbbit a görögök inkább saját tulajdonú bolt építésével kívánták megoldani,¹² míg a zsidók a helyi uradalmi boltok bérleti jogának kizárólagos megszerzésére törekedtek. Az érdekeik ütközése folytán eleve nem lehetett az együttélésük mindvégig „békességes”.

Az 1753/1754. esztendő fordulója táján az a hír kapott szárnyra Kapuváron, hogy az uradalom a már évek óta a *rác*z kereskedő által bérelt boltot (N^{ro} 18)¹³ el kívánja venni a ráctól, hogy azt is a zsidó kereskedőnek adná haszonbérbe, „...és az következő Sz[ent] György n[á]pra [április 24-re] Kapuvárrul el köllene az megh Nevezet Rácznak mennyi...”.¹⁴ A hír hallatára egyrészt az érintett rác bérlő, másrészt pedig a kapuvári csizmadia céh tagjai hg. Esterházy Pál Antalhoz címzett instanciáikban a rác kereskedő haszonbérleti szerződésének fenntartását kérték. Mind a bérlő, mind pedig a céh-közösség kérte, ha már az uradalom mindenképpen a zsidó kereskedőnek kívánja a megadott boltot bérbe adni, akkor legalább adja hozzájárulását ahhoz, hogy a rác egy boltot építhessen, ahol eddigi

⁸ Magyar Országos Levéltár (=MOL) P 150, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Központi birtokigazgatás iratai, Kapuvár/Süttör, 269.cs., Nr. 6/1754.; 273. cs., Nr. 1/1764.; 273. cs., Nr. 20/1764.; 273. cs., Nr. 21/1764. (A továbbiakban csak a vonatkozó iratanyag törzsszámára, csomószámára, és a pontos jelzetére, oldalszámára történik hivatkozás.)

⁹ MOL P 150 273.cs., Nr. 1/1764., 27–28. p.

¹⁰ MOL P 150 269.cs., N. r6/1754., 25. p.

¹¹ 273.cs., Nr. 1/1764., 27. p.

¹² „Azon Bótot régenten az mi eleink ipéttetik” - olvasható a görög kereskedők instanciájában; MOL P 150 269. cs., Nr. 1/1764., 28. p.

¹³ MOL P 150 269.cs., Nr. 6/1754., 23. p. Az iratanyagból nem deríthető ki, hogy ez a 18-as számra való hivatkozás egy, a II. József királyi rendeletét jóval megelőző házszámzás meglétére, vagy egy kapuvári uradalmi épület-összeírás tételszámára vonatkozik-e. Ez utóbbit tartom valószínűbbnek.

¹⁴ MOL P 150 269.cs., Nr. 6/1754., 23. p.

tevékenységét folytathatja. A bérlő, *Kapuvárer Rác Miklos*,¹⁵ instanciájában többek között kérte, hogy a felépítésre kerülő boltjában – az építési költségei kompenzálására – megfelelően mérsékelt árendát szabjanak meg számára. Azt, hogy az uradalom komolyan foglalkozott a bérlőcsere végrehajtásával, az is igazolja, hogy a kapuvári tiszttartó (*Michäel Hochsinger*) egy építési költségvetés-tervet is elkészített.¹⁶ A csizmadia céh instanciájából félelmük derül ki: ők ugyanis a környékbeli csizmadiákkal együtt attól tartottak, hogy a rác-zsidó bérlőcsere után már csak távoli országos vásárokon – felvetésük szerint Pesten, vagy Kecskeméten – tudnák a szükséges anyagokat, kellékeket beszerezni.¹⁷ Ebből következtethető, hogy a kapuvári zsidó boltos az 1750-es években ilyen áruféleséget még nem tartott. Végül is az uradalom a bérlőcserét nem hajtotta végre, így a rác az 1754-et közvetlenül követő esztendőben tovább működhetett. Az nem ismert, hogy a rác kereskedő ebben az időben építtetett-e saját boltot Kapuvárott.

Azonban az 1761-es esztendővel a görögök számára kedvezőtlen időszak vette kezdetét. Az addigi görög bérlő, *Rác Miklos*, ugyanis az időközben felgyülemlett adósságai miatt nem tudta már tovább működtetni boltját és azt két, nálánál fiatalabb görög kereskedőre, *Georg Christoph*¹⁸-ra, (avagy *Christophory Györgyre*) és *Andreas Rosa*¹⁹ (*Rusa*[?])-ra hagyta. Ők egy évre kötöttek haszonbérleti szerződést az uradalommal, a régi bérlő pedig Kapuvárról Törökországba távozott.

Erre az időszakaszra mind a görög, mind a zsidó kereskedőnél, *Hirschl Joseph*²⁰ jelentősen felszaporodtak a hitelben vásárlók. Vélhetően e miatt a kereskedők eladósodásának a folyamata is felgyorsult. Talán ez is az egyik indítéka lehetett annak, hogy az Esterházy uradalmak legfőbb gazdasági irányító testülete, a *Comissio*, 1763. április 21-i ülésén a kapuvári boltjainak árendába bocsájtásával kapcsolatosan az alábbi fontos, immár a görögök kapuvári működését megszüntető döntéseit meghozta:

- A görög kereskedők jövő év Szent György napjától (április 24.) számolva még egy esztendeig maradhatnak Kapuváron, de e türelmi időszak lejártáig adósságaikat rendezniük kell. A meglévő árukészletüket pedig ki kell árusítaniuk, új árucikket pedig már nem szerezhetnek be. Továbbá kötelesek ezen időszak alatt maguknak egy másik helységben fekvő szálláshelyet és boltot szerezni.

- Az uradalom valamennyi kapuvári boltját *Hirschl József* kereskedőnek adja haszonbérbe.

¹⁵ MOL P 150 269.cs., Nr. 6/1754., 25-26. p. Feltételezem, hogy a kérelmezőként megadott „Kapuvárer Rác Miklos” név csak megkülönböztető ragadványneve a rác kereskedőnek.

¹⁶ MOL P 150 269.cs., Nr. 6/1754., 22. p.

¹⁷ MOL P 150 269.cs., Nr. 6/1754., 23-24. p.

¹⁸ Instancia aláírójaként: MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 11. p.

¹⁹ Instancia második aláírójaként: MOL P 150 273., cs., Nr. 1/1764., 40. p.

²⁰ Instancia aláírójaként: MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., Lit. A.; 34. p.

- Ugyanakkor az uradalom mindkét felet kötelezte kintlévőségeik inkasszálására és egyúttal a hitelben vásárlóik – névvel és a tartozás összegével ellátott – tételes listájának összeállítására.

A fenti határozat ismeretében mind az érintett bérlők, mind pedig Kapuvár önkormányzata instanciával fordult az uradalom, illetőleg a hercegség megfelelő fórumaihoz. A görög kereskedők azzal érveltek a *Comissio* határozatával szemben, hogy ez a döntés – minthogy a zsidó kereskedő szombaton és az izraelita ünnepnapokon zárva tartja a boltját, és ez szerintük kimondottan hátrányosan érintené a vásárlókat – egyértelműen korlátozná a kapuvári vásárlási lehetőségeket. Továbbá úgy vélték, hogy ha a zsidó egyedül lehetne boltos a mezővárosban, akkor a konkurencia hiányában az árak bizonyosan megemelkednének. Valamint azt is állították, hogy a zsidó nem tudna majd elegendő és jó minőségű portékát kínálni a csizmadiamesterek részére. A görög kereskedők instanciájukban egyúttal írásba foglalták, ők készek a jövőben 120 ft-ot is fizetni azon bolt haszonbérleti jogáért,²¹ amelyet a *Comissio* határozata most el kívánna tőlük venni.

Ugyanakkor a zsidó kereskedő, *Hirschl Joseph*, az uradalomhoz intézett instanciájában többek között azt emelte ki, hogy jogilag nem is illethette volna meg a két „fiatal” rácot (*Georg Christoph* és *Andreas Rosa*) az üzlet haszonbérlete, mivel annak idején az uradalom erre a boltra név szerint nem velük, hanem az „öreg” ráccal, *Rác Miklóssal* kötött bérleti szerződést. Ezek a fiatal rákok nem leszármazottai *Rác Miklósnak*. Azzal is érvelt, minthogy neki a hercegség területén *Schutzjud*²² státusa van, egyértelműen előnyt kell, hogy élvezzen a betelepültekkel szemben.

Kapuvár mezőváros bírása és esküdtjei az uradalomhoz intézett „attestáló” leveleikben kiemelték,²³ hogy a görögök amellet, hogy számos esetben hiteleztek vásárlóiknak, több alkalommal magát a várost is kiségtették készpénzzel, „...hol száz hol két száz forintokkal hol többel hol kevessebel...”. A kapuvári magisztrátus végül is azt kérte a hercegségtől, hogy „...mind az zsidó mind az görögh előbbeni mod szerint mindenik had élhessen és had maradhasson...”.²⁴

A zsidó, illetőleg rác kereskedő(k)től hitelben vásárlókról vélhetően 1764-ben készített listák fontosabb adatai az alábbiakban foglalhatók össze: A zsidó kereskedő 239 tételből álló kintlévősége (kerekítve) 1355 ft-ot ért el.²⁵ A tartozások – csökkenő tételszámú sorrenddel – a következő helységek lakosaiból tevődtek

²¹ MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 16-17. p.

²² MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 33-34. p. Az instancia aláírója: *Joseph Hirschl, hochfürst[licher] Schütz- und Handels- Jud zu Kapuvár*. A *Schutzjud*, földesúri védelem alatt álló, jogilag többnyire zsellér, házatlan zsellér kategóriákban nyilvántartott zsidó lakos –, aki földesúrnak adót fizetett, elismerte az úrszéki illetékességét, amelynek fejében a földesúr birtokaihoz tartozó településeken letelepedhetett, egzisztenciát építhetett, bizonyos oltalmat kapott.

²³ MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 25-26. p. (1764. febr. 28.), 14-15. p. (1764. jún. 26). attestál=bizonyít, igazol

²⁴ MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 15. p.

²⁵ MOL P 150 273. cs., Nr. 21/1764., 121-125. p.

össze: Kapuvár, Garta, Babót, Vitnyéd, Szentmiklós, Potyond, Veszvény, Süttör, Rőjtök, Bogyoszló továbbá egy-egy tétellel Agyagos, Bodonhely, Csapod, Csorna, Kisfalud, Kismarton, Osló, Szárföld és Szil képviseltette magát. Ugyanakkor a görög kereskedők 113 tételes kintlévősége (kerekítve) jóval szerényebb összeget, 390 ft-ot tett ki.²⁶ A tartozások – csökkenő tételszámú sorrenddel – a következő, jóval kisebb hatósugarú kört érintve, az alábbi helységek lakóseitől származtak: Kapuvár, Garta, Vitnyéd, Babót, Osló, Veszvény, Hövej, Süttör.

A két lista helytörténeti forrásértékét növeli, hogy az adósok neve mellett esetenként foglalkozásuk is feljegyzésre került. Így Kapuvárról *öveges, gombkötő, szappanyos, lakatos, téglás, mészáros, ács legény, csizmazia* került regisztrálásra, illetőleg *vellacsináló* Gartáról, továbbá *zsalétromos* Babótról, *kép íróne*²⁷ Csornáról, *taligás* Süttörről. Két kapuvári utcanév hivatkozás is előfordul a listákban, nevezetesen *major utca, kiss utca*.

Feltételezve, hogy a hitelben vásárlók lakhelyei nagyjából az üzletek vonzáskörzetét is behatárolják,²⁸ megállapítható, hogy a zsidó kereskedő – a helyi konkurenciájához viszonyítva – nagyobb vásárlói körrel és minden bizonnyal nagyobb tőkével és szélesebb árukínálattal rendelkezett, legalábbis a hitellista benyújtásának idején. A nagyobb áruválasztékot bizonyítja például az, hogy szemben az 1750-es évekkel, ekkor már vásárlói közé tartoztak a csizmadiák is. E mesteremberek ugyanis felsorolásra kerültek a zsidónál hitelben vásárlók között Kapuvárról, Tamásiból, Csapodról, Szentmiklósról és Rőjtökről. Egyáltalán nem bizonyos viszont, hogy a most megismert zsidó/görög kintlévőségek aránya mindig is így alakult volna, hisz volt olyan időszak, amikor a görög kintlévőségek összege az úrbéresek körében például elérte a 700 forintot is.²⁹

Miközben a *Comissio* határozatának ismeretében Hirschl József a görög bolt mielőbbi átvétele érdekében installált az uradalomnál, ugyanekkor a görög kereskedők boltjuk további fennmaradásáért harcoltak. Sőt azt kérték, engedélyezzék számukra a bolt oly' módon való átalakítását, hogy annak második szobájában bort és pálinkát mérhessenek.³⁰ Kérvényükben felajánlották, ha a szesz mérési engedélyt megkapnák, úgy azért 100 ft hasznóbért fizetnének. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a görög fél a *Comissio* szigorú határozatainak ismeretében is még mindig az üzletmenet bővítési lehetőségén fáradozott. Feltételezem, bíztak abban, hogy az 1753/1754-es eljáráshoz hasonlóan az uradalom a határozatait most sem hajtja majd végre. Azonban nem így történt, és a görög kereskedők végül is tudomásul véve a határozatot, negyven évi működés után elhagyták Kapuvárt, ahol így mind a három üzletet Hirschl József

²⁶ MOL P 150 273. cs., Nr. 21/1764., 113-115. p.

²⁷ mai kifejezéssel: festőművész felesége

²⁸ Ez Kismarton (Eisenstadt) esetére nyilván nem érvényes, mivel ez esetben nem egy onnan Kapuvárra járó vásárlóról lehetett szó, hanem sokkal inkább két (véltetően zsidó) kereskedő egymás közti hitelezéséről.

²⁹ MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 22. p.

³⁰ MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 17. p.

(és fia) vehette haszonbérbe. Érdemes megemlíteni; egy, a kapuvári uradalomból Smiliár inspektorhoz³¹ intézett levélből egyértelműen feltárul, a helyi uradalmi tisztségviselők tartottak attól, hogy a határozat végrehajtása Kapuváron esetleg zavart és nyugtalanságot fog okozni.³²

Az a tény, hogy a vizsgált időszakban, Sopron megyében mennyire jelentett szokott megoldást egy bolt görög kereskedőnek történő haszonbérbe adása, még további mikro-kutatásokat igényel. Ugyanakkor a dolog cseppet sem volt egyedi, amit egy, a Bezerédy család szerdahelyi³³ vagyonának felméréséhez fűzött hasznosítási javaslat is tanúsít: „...az ó épületben köll zsidót, vagy görögöt szállítatni, a ki minden félével kereskedhetik...”.³⁴ A felsorolt források adatai nem tartalmaznak egyértelmű indokot, vagy okot arra vonatkozóan, hogy a *Comissio* valójában miért is juttatta Kapuvárra a zsidó felet ilyen kiváltságos, a görögöt pedig ennyire kizáró helyzetbe. Mindenesetre az megállapítható, hogy Kapuvár magisztrátusa mindvégig támogatta a görög fél ottani működését, kereskedelmi tevékenységét. Ezt a helyi közösségnek a hercegséghez címzett levelei egyértelműen bizonyítják. Az uradalom a távozó görög kereskedők döntésére hagyta, hogy hol telepednek majd meg, de ajánlatként két – a hg. Esterházy birtokok által is érintett – mezőváros név szerint is megemlítésre került; *St Nicola*³⁵ (azaz Szentmiklós) és Csorna.³⁶ A Kapuvárról eltávozni kényszerült görög kereskedők letelepedéséről, későbbi tevékenységéről az eddigi forrásfeltárások további adatokat nem nyújtanak.

³¹ hercegségi főtisztviselő, uradalmi felügyelő

³² MOL P 150 273. cs., Nr. 21/1764. 129-130.

³³ Ma Fertőszentmiklóshoz tartozik

³⁴ MOL P 58 Bezerédy család levéltára, 5. cs., Fasc. 5. Nr 38; (1759)

³⁵ Szentmiklós: MOL P 150 273. cs., Nr. 1/1764., 13. p.

³⁶ MOL P 150, 273. cs., Nr. 21/1764., 129. p.

MŰHELY

KÖHLER KITTI –
POLGÁR PÉTER

A késő bronzkori urnamezős
kultúra Sopron és Pereszteg
közelében feltárt temetkezései

A lelőhelyek bemutatása

Cikkünk a késő bronzkori urnamezős kultúra két olyan temetkezési formáját mutatja be, melyek közül az egyik a korszakra jellemző hamvasztásos urnasír, a másik viszont ekkor jóval ritkábbnak tekinthető jelenség: nem csupán az elhunyt elhelyezésének jellege, hanem annak helyszínválasztása miatt is. Csontvázas temetkezés ugyanis az urnamezős kultúra időszakában jellemzően csak elvétve fordul elő, településen belül történő jelentkezését pedig a kutatás¹ általában valamilyen különleges – általában nem azonosítható – eseményhez köti.

A két temetkezési jelenség lelőköriülményeinek bemutatását részletes antropológiai elemzéssel együtt adjuk közre. A lelőhelyek komplex feldolgozását azonban azok összetettsége miatt itt nem tekintjük célunknak.

Kutatástörténet

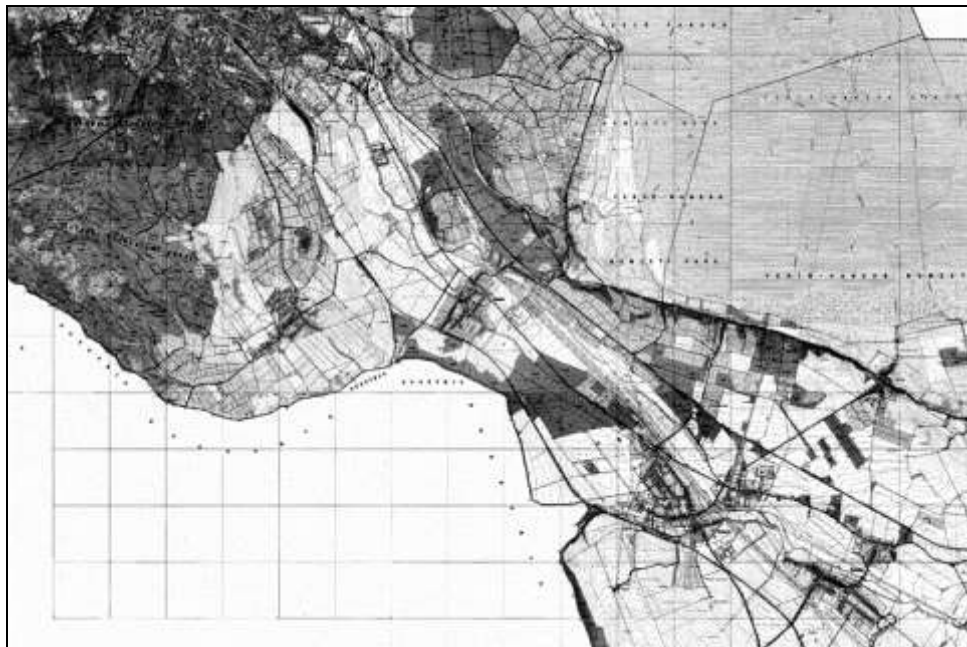
A 84-es számú út Sopronba keletről beérkező szakaszának, illetve már a városba bevezető Győri út északi, lankásan emelkedő oldalában kelet-nyugati irányban hosszan elterülő, nagykiterjedésű régészeti lelőhely megismerésére, illetve első kutatására 1991–1994 folyamán kerülhetett sor (1. ábra). A Gabrieli Gabriella, Gömöri János és Németh Gabriella vezetésével az elkerülő út építését megelőzően lezajlott feltárások a késő bronzkori urnamezős kultúra, a kelta időszak, valamint a korai Árpád-kor településeinek részletei mellett egy római kori villagazdaság jelenségeit, valamint az urnamezős kultúra temetőjének nyolc hamvasztásos urnasírját eredményezték.² Az ekkor még bizonytalan kiterjedésű Potzmann-dűlő lelőhely nagyfelületű feltárására 2007–2008-ban adódott lehetőség, amikor az azóta már felépült bevásárlóközpontok és szakáruházak helyén az újkőkor, rézkor, vaskor szórványosabb települési objektumai, illetve a római kori

¹Lásd összefoglalóan: E. Plesl: Die Frage der urnenfelderzeitlichen Körpergräber. In: K.-F. Rittershofer (Hrsg.), Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa. Internationale Archäologie 37 (1997), 88–93. A jelenség hasonló, de esetünkénél jóval intenzívebb előfordulását figyelték meg például az ásatók Zamárdi, 65101. sz. elkerülő út/89. lelőhelyen (Gallina Zsolt – Hornok Péter – Somogyi Krisztina: Előzetes jelentés a Zamárdit elkerülő 65101. sz. út Zamárdi 89, 58/a, 58/b, 56. lelőhelyeinek feltárásáról. Somogyi Múzeumok Közleményei A 2007 (2006)/17, 153–156.

²Gabrieli Gabriella – Gömöri János, Régészeti Füzetek I/47 (1996) 42–43.; Gömöri János, Régészeti Füzetek I/48 (1997) 25.

villagazdasághoz tartozó néhány jelenség és kövezett utak részletei mellett elsősorban az urnamezős kultúra intenzív megtelepedési nyomait sikerült dokumentálnunk.³

Pereszteg keleti határában, az ott épülő lakópark területén ugyancsak egy nagykiterjedésű régészeti lelőhely helyezkedik el, melynek határai azonban egyelőre pontosan nem azonosíthatóak. Észak felé ugyanis átnyúlik a jelenleg is szántóművelés alatt álló földekre, keletről nagy valószínűséggel a Csörgető-patak határolja, nyugat felé pedig a korábbi beépítettség jelent akadályt. Terepbejárást követően 2003-ban zajlott a területen régészeti feltárás Gömöri János vezetésével, ekkor a bronzkor és az Árpád-kor időszakára datálható településjelenségeket figyelt meg az ásató.⁴ A lakópark építéséhez kapcsolódóan azóta számos újabb megfigyelésre nyílt lehetőségünk, így rögzíthettük az újkőkor, a rézkor és a római kor települési objektumait, illetve az alábbiakban elemzésre kerülő késő bronzkori temető urnasíriját.⁵

1. ábra. Sopron, Potzmann-dűlő II. és Pereszteg, Keleti lakóterület lelőhelyek elhelyezkedése

³ Polgár Péter, Soproni Múzeum Régészeti Adattára (a továbbiakban: SM Rég. Ad.) 1151, 1188; Uő, Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (2009), 271–272.

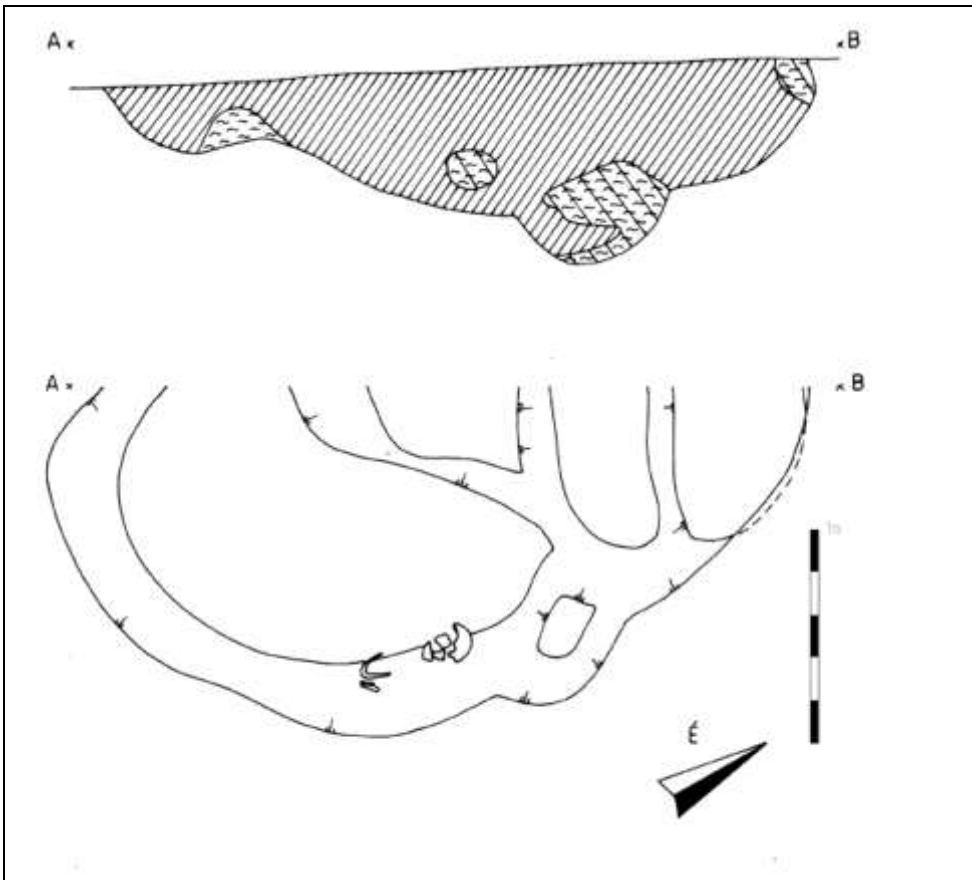
⁴ Gömöri János, SM Rég. Ad. 872.

⁵ Polgár Péter, Régészeti kutatások Magyarországon 2009 (2010), 306–307.

A jelenségek leírása⁶

Sopron, Potzmann-dűlő II.

372. sz. objektum (2. ábra): Nagyobb méretű, szabálytalan formájú, több beásásból álló gödör. Keleti oldala padkás kialakítású, az emberi vázcsontok, illetve felettük a koponya a padkán helyezkedtek el. A csontok elrendeződése arra utalhat, hogy az elhunyt erősen zsugorított helyzetben került a gödörbe, ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy már másodlagos elhelyezésről van szó. Az objektumban három betöltődési réteget sikerült elkülönítenünk: 1. Kevért sötétbarna humuszos 2. Kevért sárgásbarna humuszos agyag 3. Kevért sárgásbarna agyag. Leletanyaga állatcsonttal és a késő bronzkori urnamezős kultúra időszakára keltezhető, kevésbé jellegzetes kerámiatöredékekkel egészült még ki.

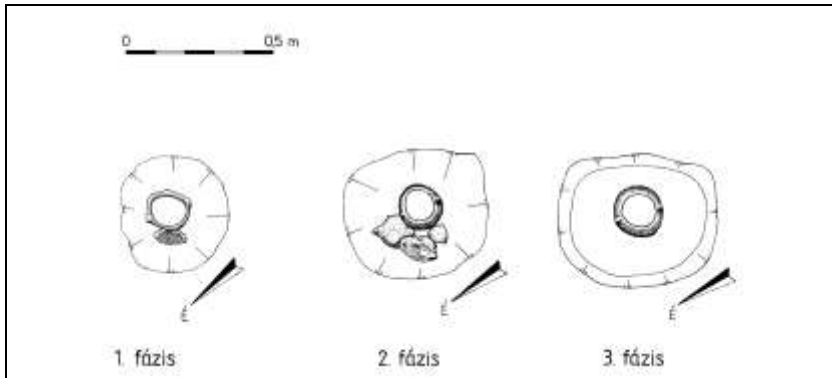

2. ábra. Sopron, Potzmann-dűlő II, 372. sz. objektum metszet -és felszínrajza

⁶ A rajzokat Baranya Tamás és Göbolyós Mihály készítették. Munkájukat ezúton is köszönöm.

Pereszteg, K-i lakóterület

1. sz. objektum (3. ábra): A Csörgető-patak nyugati partjának enyhén emelkedő oldalában szakfelügyelet ellátása során jelentkezett urnasír. A kapcsolódó építési telek alapos átvizsgálását két tényező is megkönnyítette: egyrészt a terepviszonyokból adódóan a természetes erózió csupán mintegy 5–10 cm vastagságú termőtalajt hagyott itt meg, másrészt pedig a beépítendő területől a humuszréteget nagyrészt el is távolították. Sajnos a kedvező feltételek ellenére sem fedeztünk fel további temetkezési helyeket, így elképzelhető, hogy egy kevés sírból álló, erősen szórt szerkezetű késő bronzkori temető található a lelőhelyen.

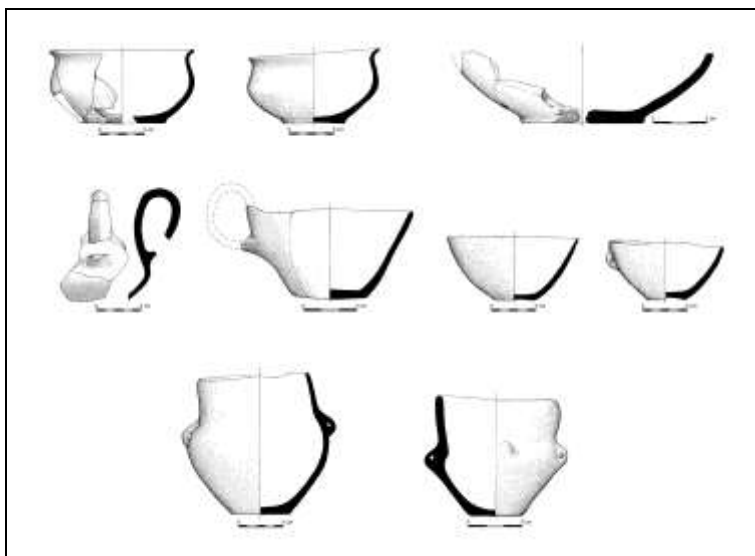
3. ábra. Pereszteg, Keleti lakóterület, 1. sz. objektum bontási fázisai

A hamvakat tartalmazó urnát és a mellé helyezett 8 db. különböző típusú edényt mintegy 20 cm mélységben ásták be a temetési szertartás során. Az urnát egy szájával lefelé fordított, valószínűleg tálként meghatározható talpkorongos edény fedte, amely úgy tűnik, hogy már a rítus során is erősen töredékes állapotban lehetett, illetve eredeti helyzetéből részben el is mozdult. A többi sírkerámia az urna északnyugati oldalán csoportosult, szorosan egymás mellett. A hat csészén kívül még egy, az urna miniatűr másának tekinthető pohár alkotta az együttest. Az általánosnak tekinthető sírkerámiát formailag a késő bronzkori urnamezős kultúra idősebb fázisára datálhatjuk (4. ábra).⁷

- 2009.3.1.: Kettőskónikus testű, enyhén profilált vállrészű, hengeres nyakú urna. Pereme hangsúlytalan, függőleges. A vállrész egymással szembeni két oldalán egy-egy kis szalagfűl helyezkedik el. Szemcsés soványítású, viszonylag gyengén kiégett, enyhén deformálódott testű. Felülete simított, fényezett, fekete-barnás színű. Peremátm.: 13,6 cm; Hasátm.: 15,3 cm; Talpátm.: 6,2 cm; M: 16 cm.

⁷ A tárgyak restaurálását Harasztovics Veronika (Soproni Múzeum) végezte el, akinek szeretnék köszönetet mondani munkájáért.

- 2009.3.2.: Kissé nyomott hasú, kihajló peremű nagyobb méretű csésze. Deformálódott, felülete nagyrészt simított – fényezett. Kis talpkorongon áll. Szemcsés soványítású, fekete-barna színű. Peremátm: 14,1 cm; Hasátm: 14,3 cm; Talpátm.: 7,0 cm; M: 8,6 cm.
- 2009.3.3.: Ívelten kónikus testű csésze. Felülete simított, fényezett, külső felülete barna, belső barna-fekete színű. Peremátm: 15,6 cm; Talpátm.: 4,8 cm; M: 7,3 cm.
- 2009.3.4.: Ívelten kónikus testű csésze. Aszimmetrikus testű. A perem alatt egy kis függőlegesen elhelyezett bütyökfüllel. Szemcsés soványítású, foltos vörös-szürkés színű. Peremátm: 13,2 cm; Talpátm.: 4,5 cm; M: 6,5 cm.
- 2009.3.5.: Kónikus testű kis csésze, a perem fölé felhúzott szalagfül csonkjával az oldalfalon és a helyével a peremen. Simított, fényezett felületű, külső felülete fekete-barna, belső barna-vörös-feketés színű. Peremátm: 9,6 cm; Talpátm.: 4,5 cm; M: 5,2 cm.
- 2009.3.6.: A síregyüttes urnájának miniatűr változata, a vállon szemben egy-egy kis fülecskével, illetve egy-egy kis felfelé álló hegyes bütyökkel. Az egyik bütyök hiányzik. Deformálódott. Halványvörös színű. Peremátm: 7,15 cm; Talpátm: 3,1 cm; M: 6,7 cm.
- 2009.3.7.: Nagyobb méretű hasas, kihajló peremű csésze, a perem fölé húzott, vállra ülő, háromszög átmetszetű szalagfüllel. Felülete simított, fényezett. Külső felülete vörös, belső fekete foltos vörös színű. Átm: 7,3 cm.
- 2009.3.8.: Nagyobb méretű, hasas, kihajló peremű csésze, alacsony talpkoronggal. Felülete simított, fényezett. Vörös színű. Átm: 11,2 cm; M: 7,8 cm.
- 2009.3.9.: Erősen hasasodó oldalfalú, talpkorongos töredék. Szemcsés soványítású, külső felülete vöröses-feketés, belső fekete-barnás színű. Átm: 6,6 cm; Legn. aljátm: 5,2 cm.

4. ábra. Pereszteg, Keleti lakóterület, 1. sz. objektum urnasírjának leletegyüttese

Antropológiai elemzés

Bevezetés

A következőkben a két lelőhelyről származó temetkezés embertani anyagának vizsgálati eredményeit mutatjuk be. Előjáróban röviden kitérnénk a kalcinált maradványok feldolgozásának nehézségeire. A hamvasztásos temetkezések során előkerült emberi maradványok vizsgálata során a belőlük nyerhető információk a csontvázassal szolgáltatta embertani leletekhez viszonyítva igen-igen csekélyek. Számos alkalommal a rendelkezésünkre álló kalcinált csonttöredékek még az alapvető demográfiai adatok (nem és elhalálozási életkor) meghatározását sem teszik lehetővé. A nehezen kinyerhető, kevés információtartalommal bíró hamvasztásos leletek esetében éppen ezért alapvető fontosságú minden apró részlet megfigyelése (szín, nagyság, mennyiség, repedezettség, a lehető legtöbb csontmaradvány anatómiai képletek szerinti meghatározása stb.), melyek optimális esetben alapvető antropológiai adatok szolgáltatásán túl a hamvasztás folyamatával, az égetést követően a hamvak máglyáról történő begyűjtésével, összességében a temetési szertartással kapcsolatban szolgálhatnak hasznos információval.

Korábban az ilyen rítussal eltemetett egyének maradványait igen sok esetben nem szedték fel, vagy nem őrizték meg, napjainkban azonban szerencsére már a feltárások során törekednek a hamvasztott temetkezések mind precízebb dokumentálására, szórt hamvasztás esetén az egyes fellelhető töredékek helyének pontos meghatározására, majd felszedésére. Urnás temetkezések esetében is egyre inkább terjed a hamvaknak az edényből rétegenként történő kiemelése és azoknak

elkülönítetten történő vizsgálata.⁸ Ennek segítségével nyílhat ugyanis csak lehetőségünk az égetés módjának a kiderítésére, vagy annak megállapítására, hogy a hamvak urnába helyezésekor a szertartást végzők törekedtek-e az elhamvasztott egyén (esetleg egyének) maradványainak anatómiai rendnek megfelelő edénybe helyezésére. Kideríthető továbbá akár az is, hogy a holttestet a helyszínen égették-e el vagy valahol máshol. Mindezen információk nagy része azonban csak abban az esetben válaszolható meg, ha a feltárás során és azt követően a fenti eljárással vizsgáljuk az előkerült leleteket. A peresztegi urnás temetkezés esetében a hamvakat az urnából rétegenként bontották ki, mosták el és így embertani feldolgozásuk során is külön egységként tudtuk elemezni a maradványokat.

A két lelőhelyről származó embertani anyag közepes megtartású. Mindkét temetkezés esetében a biológiai életkor becslése során a fogak fejlettségi fokát⁹ és kibúvási rendjét,¹⁰ valamint a végtagsontok hosszára kidolgozott módszert¹¹ vettük figyelembe. A hamvasztásos temetkezések csontanyagának vizsgálata kiegészült Chochol, Nemeskéri és Harsányi, Wahl, Thompson, Asmussen és Ubelaker munkáinak felhasználásával.¹²

A leletek a vizsgálatokat követően a Soproni Múzeumba kerültek megőrzésre.

Eredmények

Sopron, Potzmann-dűlő II. (ALPHA Park), 372. obj. – csontvázas temetkezés: Infans II. korú (9–10 éves) gyermek

A koponyából a homlok-, a fal- és a nyakszirtecsont részei, a bal oldali halántékcsontról, a felső állcsont és az állkapocs, valamint mindkét oldali járomcsont viszonylag jó állapotban megőrződött. A vázcsontok esetében a hosszúcsontok, a medencéből mindkét oldali csípőlapát, a keresztcsont felső része, bordák, továbbá 3 ágyéki és 2 háti csigolya őrződött meg. Az elhalálzási életkort a hosszúcsontok mérete, valamint a fogak kibúvása és fejlettsége alapján becsültük meg.

⁸ Erre igen jó példa Hajdu T.: A bronzkori Dunántúli mészbetetes edények népe kultúrájának bonyhádi temetője feltárása és az embertani leletek vizsgálata során alkalmazott módszerek c. tanulmánya. Wosinszky Mór Múzeum Közleményei, 2010, megjelenés alatt.

⁹ J. Schour, M. Massler: The development of the human dentition. *Journal of the American Dental Association* 28 (1941), 1153–1160.

¹⁰ D. H. Ubelaker: *Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation*. 3rd edition, Taraxacum, Washington, 1989.

¹¹ M. Stloukal, H. Hanáková: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo* 29 (1978), 53–69.

¹² J. Chochol: Analyse menschlicher Brandreste aus den Lausitzer Gräberfeldern in Usti nad Labem-Strečkov II. und in Žirovice, Bezirk Cheb. In: Plesl, E. (ed.): *Lužička kultura v severo-západních Čechách*. Praha, 1961, 273–293.; Nemeskéri, J., Harsányi, L.: A hamvasztott csontvázletelek vizsgálatának kérdései. – Questions of the examination of cremated bone-finds. *Anthropológiai Közlemények* 12 (1968), 99–116.; J. Wahl, Leichenbranduntersuchungen. Ein Überblick über die Bearbeitungs- und Aussagemöglichkeiten von Brandgräbern. *Prähistorische Zeitschrift* 57 (1982), 11–25.; T. J. U., Thompson: Recent advances in the study of burned bone and their implications for forensic anthropology. *Forensic Science International* 146 (2004), 203–205.; B. Asmussen, Intentional or incidental thermal modification? Analysing site occupation via burned bone. *Journal of Archaeological Science* 36(2) (2009) 528–536.; D. H. Ubelaker, The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis. *Forensic Science International*, 183(1-3) (2009), 1–5.

Anatómiai variáció: A lambdavarrat jobb oldalán ca. 1 × 1 cm nagyságú önálló csont (*ossa wormiana*) figyelhető meg. Fogazat: A megőrződött 9 maradó- és 8 tejfogon szuvasodás nem fordult elő. Patológia: A csontokon kóros elváltozás nem figyelhető meg.

Pereszteg K-i Lakópark, 1. obj. – urnás, hamvasztott temetkezés – Infans I. korú (4–5 éves) gyermek

A kalcinált maradványok eltávolítása az urnából rétegenként történt, embertani vizsgálatuk során ezeket külön egységként kezeltük és írtuk le. Az urna betöltése 6 rétegben lett kibontva. A vizsgálatok célja ezzel egyrészt az volt, hogy megállapítsuk, egy vagy több egyén maradványai, egyszerezre, vagy esetleg külön-külön kerültek-e az urnába, továbbá, hogy kiderítsük, az elhamvasztott egyén (esetleg egyének) megmaradt töredékei anatómiai rendben (koponya, törzs, végtagok), vagy összekeveredve kerültek-e az égetést követően az edénybe.

Rétegenkénti leírás:

1. réteg – 1/a kerámiatöredék alatt

3 darab nem azonosítható, mikrofragmentált töredék. Súly: 0,3 gramm.

2. réteg – az urna betöltésének 0-2 cm közötti rétege

1 db nem azonosítható, a postcranialis vázhoz tartozó mesofragmentált töredék. Súly: 0,3 gramm.

3. réteg – az urna betöltésének -3 cm körüli rétege

16 darab, nem azonosítható, mikro- és mesofragmentált töredék. Súly: 0,6 gramm.

4. réteg – az urna betöltésének 3-6 cm közötti rétege

Ca. 60-80 darab mikro- és mesofragmentált töredék. Súly: 16,6 gramm.

Anatómiai képletek szerinti rendezés:

- Koponyacsontok: Mintegy 10 darab agykoponyához tartozó töredék és egy alsó tej őrlőfog;
- Postcranialis maradványok: hosszúcsont diaphysisek;
- Nem beazonosítható töredékek.

5. réteg – Az urna betöltésének 6-9 cm közötti rétege

Ca. 100-150 darab mikro- és mesofragmentált töredék. Súly: 83,6 gramm.

Anatómiai képletek szerinti rendezés:

- Koponyacsontok: homlok-, fal-, halánték- és nyakszirtcsont töredékek, bal oldali csecsnyúlvány (*processus mastoideus*), mindkét oldali szemüreg felső részlete (*margo supraorbitalis régió*), jobb oldali felső állcsont töredék egy maradó szemfoggal, állkapocs töredéke tej őrlőfoggal (49,2 gramm);
- Hosszúcsont diaphysisek (nem beazonosíthatók) (12,6 gramm);
- Bordák (2,7 gramm);
- Sarokcsont, ugrócsont (jobb oldali mindkettő) (3,1 gramm);
- Nem meghatározható postcranialis maradványok (16,0 gramm).

A rétegből előkerült maradványok alapján az életkort a fogak kibúvási rendje

és fejlettsége alapján becsültük meg: 4-5 éves gyermek.

Kóros elváltozás: Cribra orbitalia (bal oldali orbitatető esetében, a jobb oldali töredékesség miatt nem vizsgálható).

6. réteg – Az urna aljáról származó, -9 cm körüli réteg

Ca. 150-200 darab mikro- és mesofragmentált töredék. Súly: 105,9 gramm.

Anatómiai képletek szerinti rendezés:

- Koponyacsontok: nyakszirtecsont töredéke, mindkét oldali halántékcsontról a sziklacsontról (os temporale - pars petrosa), bal oldali felső állcsont töredéke (maradó szemfoggal és tej őrlőfoggal) (37,6 gramm);
- Hosszúcsont diaphysis- és epiphysis töredékek (beazonosítható: singcsont, combcsont és sípcsont maradványokkal) (41,1 gramm);
- Bordák (1,0 gramm);
- Ugrócsont (bal oldali) (1,3 gramm);
- Nem meghatározható postcranialis vázelemek (24,9 gramm).

A rétegből előkerült maradványok alapján a becsült életkort a maradó felső szemfog fejlettsége alapján becsültük meg: 4-5 éves gyermek.

A hamvasztott temetkezésből feltárt maradványok embertani vizsgálati eredményeinek összegzése

A peresztegi urnából a hamvak rétegenkénti, elkülönített vizsgálata alapján megállapítható, hogy az egyetlen egyén, egy Infans I. korú (4-5 éves) gyermek maradványait tartalmazza. Mindez az alsó (4., 5., 6.) rétegekben talált, azonos életkorra utaló fogmaradványok (megőrződött tej alsó és felső őrlőfogak, valamint mindkét oldali maradó felső szemfog) alapján egyértelmű. Szintén egy személyre utalnak az 5. és a 6. rétegben talált jobb és bal oldali lábtőcsont (ugró- és sarokcsont) maradványok.

A csontok nagysága döntően 0,5 cm-nél kisebb (hypermikrofragmentált), illetve 0,5 és 1 cm között (mikrofragmentált) variál. A temetkezés összesen ca. 300-350 darab töredéket tartalmaz, a hamvak összsúlya 207,3 gramm.

A töredékeken megfigyelhető ívelt, transzverzális repedések alapján feltételezzük, hogy a test máglyára helyezéskor még lágyszövet fedte a csontokat, azaz a hamvasztás nem sokkal a halál beállta után történhetett.

Az urnába mind a koponyából, mind a postcranialis maradványokból helyeztek el darabokat. Arányaiban azonban több a koponyához tartozó töredék. A postcranialis maradványok között döntően hosszúcsont diaphysis töredékek fordultak elő, mely mellett bordák és lábtőcsontok voltak beazonosíthatók. A felismerhető töredékek között egyáltalán nem találtunk medencéhez vagy csigolyához tartozó vázelemeket. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szertartást végzők nem törekedtek az elhamvasztott gyermek maradványainak minél teljesebb összegyűjtésére a máglyáról.

A vizsgált egyén különböző testrészei az urnából összekeveredve kerültek elő, ami megint csak arra utal, hogy az égetést követően a maradványokat a máglyáról

nem szisztematikusan, hanem szelektíven gyűjtették be, melyből fakadóan nem ügyeltek arra sem, hogy a test egyes részei meghatározott (anatómiai) sorrendbe kerüljenek az edénybe.

A megmaradt töredékek kiégetettsége majdnem teljesen tökéletes (krétaszertű). A koponya és a váz különböző elemei között a kiégetettségben nincs jelentősebb különbség. A krétaszertű szín alapján feltételezhető, hogy a máglya hőfoka viszonylag magas lehetett és az égetés során igyekeztek a gyermek minél tökéletesebb, hosszú időn keresztül történő elhamvasztására.

A humán kalcinált vázelemek között sem égett, sem égetetlen állatcsontot nem találtunk.

Kóros elváltozásként a bal oldali szemüregben megfigyelhető elváltozás, az ún. *cribra orbitalia* fordult elő, melyet a corticalis réteg elvékonyodása és porozitás megjelenése mutat. A kórkép kialakulásában a vérképzőrendszer megbetegedései játszzák a vezető szerepet, de előfordulhat fertőzés, rossz táplálkozás, éhezés stb. következtében is.

Összegzés

A fentiekben a késő bronzkori urnamezős kultúra két lelőhelyéről származó (egy csontvázas és egy hamvasztásos) temetkezésének antropológiai vizsgálati eredményeit közöltük. A leletek vizsgálatából a sírok kis száma, egyik esetben a hamvasztás, továbbá mindkét esetre vonatkozóan az életkori adatok (gyermek-temetkezésekről lévén szó) miatt az egykori urnamezős népességre vonatkozó messzemenő következtetések nem vonhatók le.

A kultúra nevét nagy sírszámú temetőiről, sírmezőiről és túlsúlyban lévő hamvasztásos temetkezési rítusáról kapta; igaz, csontvázas temetkezései is ismertek (nagy kiterjedésű telepein előfordulnak gödörbe dobott, korhasztásos rítusú, akár több egyén maradványait is tartalmazó, ún. áldozati objektumai). A művelődés kialakulását, etnikai és kulturális alapjait részben a halomsíros kultúra továbbfejlődésével, részben újabb népcsoportok beáramlásával magyarázza a kutatás. A halotthamvasztás dominanciája miatt az urnamezős népesség embertani arculatát, hordozóinak fizikai megjelenését alig-alig ismerjük, továbbá a klasszikus antropológia módszereivel nincs lehetőségünk megválaszolni a továbbélés, a területre történő beáramlás, vagy az esetleges keveredés kérdését.

A kultúrának számos temetője, lelőhelye ismert, embertanilag ezek közül az alábbiak feldolgozása történt meg: Farkasgyepű-Pöröserdő (1 egyén),¹³ Németbánya-Felsőerdei dűlő (11 egyén),¹⁴ Ordacsehi-Kécsimező (2 egyén),¹⁵

¹³ Zs. K. Zoffmann: Anthropological Data of the Transdanubian Prehistoric Populations in the Neolithic, the Copper, the Bronze and the Iron Ages. *Savaria* 24 (1998–1999), 33–49.

¹⁴ K. Zoffmann Zs., cit. Ilon G.: A késő halomsíros – kora urnamezős kultúra temetője és tell-települése Németbánya határában. – Däs Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber-Frühurnenfelderkultur in der Gemarkung Németbánya. A Pápai Múzeum Évkönyve 6 (1996), 89–208.

¹⁵ Zs. K. Zoffmann: Anthropological Data of the Transdanubian Prehistoric Populations in the Neolithic, the Copper, the Bronze and the Iron Ages. *Savaria* 24 (1998–1999), 33–49.

Ugod-Katonavágás (7 egyén).¹⁶ Alapadatok nélküli demográfiai tanulmány ismert a közel 200 síros neszmélyi temetőről (Nemeskéri 1961).¹⁷ Újabban feldolgozott Vörs-Papkert B (4 egyén),¹⁸ Nagykanizsa-Palin, Szociális Otthon (24 egyén),¹⁹ Zalakomár-Alsó-csalit (54 egyén),²⁰ Maglód 1. lelőhely (38 egyén).²¹ Két nagy monográfia keretein belül kerültek közlésre a Szombathely-zanati (64 egyén),²² és a békásmegyeri temető (324 egyén) hamvasztott maradványainak embertani vizsgálati eredményei.²³

A nagyobb sírszámú lelőhelyek feldolgozásával a kultúra népességének demográfiai jellemzői nagy vonalakban már felvázolhatóak. A Szombathely-zanati lelőhelynél kiemelendő a gyermekek vártnak megfelelő, magas előfordulási aránya (közel 40%).²⁴ Ugyanez mondható el a zalakomári (42,6%)²⁵ és a maglódi (44,1%) szériáról.²⁶ Ezzel szemben a legnagyobb sírszámú békásmegyeri anyagban arányuk már jóval a várható értékek alatt marad (17%).²⁷ Utóbbi ellenére úgy véljük, megállapítható, hogy az urnamezős kultúra népe a gyermekkorú tagjait is a felnőttekkel azonos temetési szertartás szerint hamvasztotta el, majd helyezte végső nyugalomra a közösség számára kijelölt temetkezési helyeken (kivételt képez ez alól jelenleg Békásmegyer, ahol nem

¹⁶ K. Zoffmann Zs., cit. Mithay S., Beszámoló az Ugod-Katonavágási későbronzkori ásátásokról. – Bericht über die spätbronzezeitlichen Ausgrabungen in Ugod-Katonavágás. Acta Musei Papensis. A Pápai Múzeum Évkönyve 1 (1988), 7–17.

¹⁷ J. Nemeskéri: Probleme der paläobiologischen Rekonstruktion der früheisenzeitlichen Population von Neszmély. Acta Arch Hung 13 (1961), 83–87.

¹⁸ S. Boulund, G. Depierre, Sz. Honti, J. Roger, S. Rottier: Ein Brandgrab mit vier Leichenbrandbehältern von Vörs-Papkert B, Ungarn. Typologische und paläoanthropologische Untersuchungen. In: M. Lochner (Hrsg.) Die Urnenfelderkultur in Österreich – Standort und Ausblick. Wien, 2003, 81–82.

¹⁹ Tóth G.: Embertani adatok Zala megye őskorához. – Anthropologische Daten zu der Urzeit des Regierungsbezirks Zala. In: Ilon, G. (ed.): Óskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete - Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. (Proceedings of the 6th Meeting for the Researchers of Prehistory. Raw materials and trade. Kőszeg, 19–21 March, 2009. Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Budapest és Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 2009, 427–431.

²⁰ Tóth G.: Zalakomár (Alsó-Csalit) bronzkori temetőjének embertani anyaga (Urnamezős kultúra). A NYME Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei XVII. Természettudományok 12 (2010) 157–163.

²¹ Hajdu T., Kővári I.: A késő-bronzkori Urnamezős kultúra Maglódon feltárt hamvasztásos rítusú temetőjének embertani vizsgálata. – Anthropological examination of the cremated remains from the cemetery of Urnfield Culture (Late Bronze Age) excavated at Maglód. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 2010, megjelenés alatt.

²² Ilon, G., Tóth, G.: A Szombathely-zanati a késő bronzkor-kora vaskor átmenetének idejére keltezhető temetkezések és embertani feldolgozásuk. Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 29 (2005), 131–145. Tóth G.: A temető embertani anyaga és feldolgozása. – The anthropological material and evaluation of the cemetery. In: Ilon G., Szombathely-Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei. – The Late Urnfield period cemetery from Szombathely-Zanat supplemented by an assessment prehistoric and Medieval settlement features. MNM – Nemzeti Örökségvédelmi Központ, 2011, 187–196.

²³ B. Heußner, Anthropologische Untersuchung des Gräberfelds von Békásmegyer. In: R. Kalicz-Schreiber: Ein Gräberfeld der Spätbronzezeit von Budapest-Békásmegyer. Budapest, 2010, 299–307.

²⁴ Tóth G., 2011, 187–196.

²⁵ Tóth G., 2010, 157–163.

²⁶ Hajdu – Kővári, 2010, megjelenés alatt

²⁷ B. Heußner, 2010, 299–307.

zárható ki, hogy az égetés okozta adatvesztés miatt ilyen alacsony a gyermekek számaránya).

Felnőttek esetében, a nemek arányát illetően, a rossz megtartottság következtében csak igen kevés információval rendelkezünk. Az eddig ismert adatok csupán sejtetik, hogy a kultúra összességét tekintve a férfiak és a nők aránya nagyjából kiegyenlített lehetett. Békásmegyeren a 114 meghatározható esetből 68 férfi, 46 nő volt.²⁸ A többi lelőhellyel kapcsolatban a hamvak rossz megtartottsága következtében igen kevés adat áll a rendelkezésünkre (Németbányán például felnőttek esetében 1 férfi, 1 nő, Ugod-Katonavágás lelőhelyen 1 férfi, 5 nő, Szombathely-Zanaton 6 férfi, 5 nő, Zalakomáron 3 nő, 1 férfi, Maglódon 2 nő volt meghatározható).

A hamvasztásos rítus mellett csontvázas temetkezések is ismertek az urnamezős körből. A Gór lelőhelyen feltárt, gödörbe dobott egyének (2 gyermek, 5 férfi) közül két gracilis mediterrán és három extrém robusztus, rövidfejű cromagnoid típusú lelet fordult elő. Utóbbi a keleti sztyeppék domináns taxonjával mutat azonosságot, mely korábban a Kárpát-medencében csupán a rézkorban megjelenő gödörsíros népesség körében fordult elő, később azonban már nem mutatható ki.²⁹ Az urnamezős és a gödörsíros népesség között természetesen igen nagy a kronológiai távolság, ugyanakkor párhuzamba állíthatók taxonómiai összetevőik egy része, illetve azok keleti eredete alapján. A rövidfejű cromagnoid típus előfordulása Góron, K. Zoffmann Zs. véleménye szerint, megerősíteni látszik azt a régészeti hipotézist, amely szerint egy (keletről érkező) invázió már az urnamezős fejlődés korai szakaszában szórványosan elérte a Kárpát-medence nyugati részét is. Továbbá, szerinte nem zárható ki, hogy az áldozati gödörbe temetett férfiak között részben idegenek, külső ellenségek és helyiek is lehettek.³⁰

Itt érdemel említést még az ausztriai Stillfried lelőhely, ahol az 1970-es évek óta folynak a feltárások, melynek során urnás temetkezések mellett egy áldozati gödörből korhasztásos rítusú csontmaradványok is előkerültek (1 férfi, 2 nő, 4 gyermek). A leletek részletes metrikus, morfológiai, radiológiai vizsgálata során, a rajtuk megfigyelhető öröklődő anatómiai variációk alapján rokoni kapcsolatot feltételezhető az objektumba temetett egyének között, tipológiai jellegzetességeik pedig szintén keletről eredeztetik az ide eltemetetteket.³¹ Az 1985-86-os ásatások

²⁸ B. Heußner, 2010, 299–307.

²⁹ A. Marcsik, The anthropological material of the Pit-Grave Kurgans in Hungary. In: I. Ecsedy (ed.), The People of the Pit Grave Kurgans in Eastern Hungary. Fontes Arch. Hung. Budapest, 1979, 87–98.

³⁰ Zs. K. Zoffmann: Anthropological sketch of the Prehistoric population of the Carpathian Basin. Acta Biologica Szegediensia 44 (2000), 75–79.; Zs. K. Zoffmann: Anthropological remains from the Urnfield Period site of Górkápolnadomb. – Skelettreste vom urnenfelderzeitlichen Siedlungsplatz in Górkápolnahalom. In: A. Lippert (Hrsg.), Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 78 (2001), 269–270.

³¹ E. Breitinger: Skelette aus einer späturnenfelderzeitlichen Speichergrube in der Wallburg Stillfried an der March, Nö. Forschungen in Stillfried 4, Veröffentlichungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und

során újabb többes temetkezés került elő a lelőhelyről, további 16 egyén csontmaradványával.³²

Összefoglalva a fentieket, a kultúrára jellemző, döntően hamvasztott temetkezési rítus alapján jelen pillanatban az urnamezős népesség hordozói alig-alig ismertek. A néhány feldolgozott csontvázás temetkezés embertani anyagának összetevői részben a Kárpát-medencében korábban itt élt lakosságra (góri leletanyagban előforduló gracilis mediterrán típus), részben újonnan érkező népeiségekre utalnak (a góri és a stillfriedi temetkezések között előforduló robusztus cromagnoid típus). Az autochtonok és a bevándorlók aránya azonban jelen pillanatban a kevés számú csontvázás temetkezés miatt még nem állapítható meg.

Frühgeschichte, 13–14 (1980), 45–106.; J. Szilvássy, H. Kritscher, G. Hauser: Eine Urnenfelderzeitliche Mehrfachbestattung in Stillfried an der March, NÖ. In: F. Felgenhauer, J. Szilvássy, H. Kritscher, G. Hauser: Stillfried. Archäologie-Anthropologie. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte, Stillfried Sb, 3. 1988, 9–76.

³² K. Wilschke-Schrotta: Stillfried – Grube V841 (1985/86), eine anthropologisch-detektivische Herausforderung. In: I. Hellerschmid: Die Urnenfelder-/Hallstattzeitliche Wallanlage von Stillfried an der March. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 63, Wien, 2006, 414–416.

ÁCS ISTVÁN | Nemzetőrség a rábaközi felső járásban

Pájer Imre (1949–2007) emlékének

A reformkor második szakaszában Sopron vármegye közigazgatási beosztása öt nagy főszolgabírói járásra, valamint egyes járásokon belül eltérő számú főszolgabírói, szolgabírói kerületre tagolódott. Így 1845-ben az (I.) soproni felső járás két főszolgabírói, három szolgabírói, a (II.) soproni alsó járás két főszolgabírói és két szolgabírói, a (III.) répcemelléki járás egy főszolgabírói és két szolgabírói, valamint a (IV.) rábaközi felső, illetve (V.) rábaközi alsó járás egy-egy főszolgabírói és szolgabírói közigazgatási egységből állt.¹ E tanulmány egy középszintű közigazgatási egység, a felső rábaközi járás nemzetőrségének megalakulását, szervezését kívánja bemutatni, és e nemzetőrség összetételét vizsgálja. Legfőbb célként a felső rábaközi járás nemzetőr-összeírási lajstromainak feldolgozását, így az eddigi kutatások, ifj. Sarkady Sándor „A soproni nemzetőrség 1848-ban” c. munkája által majdnem teljes egészében felvázolt kép teljesebbé tételét tűzte ki maga elé.²

A nemzetőrség szervezéséről

Az 1848. március 15-i pesti forradalom legfontosabb dokumentuma, a 12 pont ötödikként „nemzeti őrsereget” követelt. A pozsonyi országgyűlés 1848. március 15-én határozatilag mondta ki ennek szükségességét,³ mely határozat jelentette a spontán szerveződés alapját. Ifj. Sarkady Sándor művében adatokkal igazolja, hogy nemcsak az – Urbán Aladár által tényként kezelt – Székesfehérvárott indult meg elsőként a nemzetőrség szervezése, hanem már 1848. március 16-án a vármegyénk központjában, Sopronban is.⁴ Ezzel szemben Sopron vármegye hivatalnoki kara úgy gondolkodott, hogy – a törvényjavaslat vitájának elhúzódása miatt is – célszerű a járásokban a nemzetőri szervezést az 1848-as áprilisi törvények kihirdetése utáni időre halasztani. A felső rábaközi járásban is így történt ez. Ugyanakkor felvetődhet a kérdés, hogy a felső rábaközi járás huszonnégy települése közül valamelyikben akár valamilyen szervezett formában, akár spontán módon, kialakulhatott-e a „nemzeti őrsereg”

¹ Az 1845. évi közigazgatási beosztásra: Dominkovits Péter – Németh Ildikó – Polgár Tamás: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es iratanyaga. Tematikus repertórium. Szerk.: Németh Ildikó. Sopron, 1999. (továbbiakban: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999.), 158–161.

² ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban. Sopron, 1998. (továbbiakban: Sarkady 1998.)

³ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. (továbbiakban: Urbán 1973.) 19.

⁴ Sarkady 1998, 9.

szerveződése? Ez azért is fontos, mert a spontán szerveződés legjellemzőbb vonása az, hogy ebben az időszakban a belépést nem kötötték vagyoni cenzushoz, csak feddhetetlen múltat kívántak. A belépés ekkor még önkéntes volt. Erre a járásban egyetlen helyen volt lehetőség, a Felső-Rábaköz egyetlen nagyobb településén, Kapuváron.

Az oppidum, azaz mezőváros jogállású Kapuvár nem rendelkezett polgárőrséggel, ami a spontán szerveződés alapja lehetett volna. Így sem ott, sem a rábaközi felső járás egészében nem indulhatott meg a nemzetőrség spontán szerveződése, vagy korai szervezése. Így a nemzetőrség spontán, önkéntes alapon szerveződő korszaka kimaradt a vármegye ezen alsóbb szintjén. Ekkor még a nemzetőröknek maguknak kellett gondoskodniuk a fegyverekről. Ez is magyarázza azt, hogy a vidék nagyvárosaiban indult meg a szervezés, hiszen itt általában – nem mindenhol – a régi polgárőrség nyomain jött létre a nemzetőrség.⁵ A vármegye pedig az egységes összeírás híve volt, ezért a szervezés az áprilisi törvények kihirdetése után kezdődött el. A nemzetőrség a márciusi követelések közül elsőként valósult meg. Mégis, e kezdeti időszak tele van bizonytalanságokkal.

A nemzetőrség összeírása

A nemzetőrség hivatalos megalakulásának az első lépése az 1848: XXII. tc. megalkotása volt, mely Sopron vármegyében gyakorlatilag 1848. április 29-én lépett életbe, amikor is a megyei közgyűlésen azt kihadjtik.⁶ A vármegye törvény kihirdetése után kezdte meg az összeírást, a teljes körű szervezést. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. április 21-én kelt körlevelében szabályozta az összeírás módját, miszerint összeíró választmányokat kell kinevezni, és magát az összeírást az elküldött lajstromok mintája alapján kell elvégezni.⁷ A miniszterelnöki körlevelek csak 1848. május 1-jén érkeztek meg a vármegyéhez.⁸ A megyei közgyűlés csak ezt követően vitathatta meg e dokumentumokat. Így a bizottmány 1848. május 2-án tárgyalta a miniszterelnök 13. számú, április 21-én kelt körlevelét, amelyben rendelkezett az összeírás módjáról.⁹ Az ülésen fontos és meghatározó döntések születtek, melyek értelmében az összeírás alapját a vármegye közigazgatási beosztása jelentette, és a járási főszolgabírók, szolgabírók feladata lett a lajstromok elkészítése. A bizottmány összeíró választmányokat nevezett ki minden járás főszolgabírói és szolgabírói kerületébe; az összeírást nekik kellett beküldeniük a vármegye székhelyére, Sopronba.¹⁰ Maga az összeíró választmány pedig egy kiküldött, megbízott összeíróból, és egy, esetleg két esküdteből állt. A

⁵ Urbán 1973, 18.

⁶ Pájer Imre: Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban. SSz 53. (1999) 3. sz., (továbbiakban: Pájer 1999.), 213.

⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 59.

⁸ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 59.

⁹ Pájer 1999, 213.

¹⁰ Pájer 1999, 213.

választmány elnöke, illetve a megbízott összeíró általában a járás kerületének főszolgabírója és szolgabírója volt, míg az esküdteket az összeírt nemzetörök közül választották.¹¹

Sopron vármegyében a nemzetörök törvény szerinti lajstromba vétele 1848. május 2-ától indult el. Az összeíró választmányok a vármegye közigazgatási beosztásának megfelelően végezték el az összeírást. A rábaközi felső járás – ahogy fentebb jeleztem – egy, Döry Ádám főszolgabíró által vezetett főszolgabírói kerületből, valamint egy Chapó József szolgabíróval az élen álló szolgabírói kerületből állt.¹² Az összeírást a főszolgabírói kerületben Baditz Endre kiküldött elnök, Döry Ádám főszolgabíró és Chapó Sándor esküdtt készítette el.¹³ A szolgabírói kerületben Fiárt János megbízott, Chapó József szolgabíró és Zalka Mihály esküdtt írta össze a nemzetöröket. Nem könnyű azonban rekonstruálni, hogy teljes egészében mikor készült el a rábaközi felső járásban a nemzetöri lajstromba vétel. A Sopron vármegyében található járasok közül van olyan, ahol már 1848. május közepére elkészülnek az összeírással, így a répcemelléki járásban Csontos István főszolgabíró és Sággy Dániel kerülete már 1848. május 12-ére készen állt.¹⁴ A rábaközi alsó járás nemzetöreinek összeírása – legalábbis Chapó Gábor főszolgabíró kerületében – 1848. május 30-i dátummal készült el.¹⁵ A többi járásban és a szolgabírói kerületben ez az időpont bizonytalan és csak következtetni lehet. Valószínűsíthető, hogy a felső rábaközi járás nemzetöri lajstromainak összeírása az 1848. május 27. és június 1. közötti időszakban készült el. Sopron vármegye 1848. május 26-án rendelte el az összeírások sürgős elvégzését.¹⁶ Minthogy a nemzetöri lajstromok felterjesztési határideje 1848. június 1. volt, ezt a határidőt mindenhol betartották, így erre a határnapra befejeződött a nemzetörök összeírása. Az összeíró lajstromok alapján a rábaközi felső járás nemzetöreinek létszáma pontosan 1299 fő volt. A rábaközi felső járást huszonnégy település alkotta, melyből a főszolgabírói kerülethez az alábbiak tartoztak: Beled, Edve, Farád, Garta, Jobaháza, Kapuvár mezőváros, Kecöl, Páli, Tamási, Vadosfa, Vásárosfalu, Vica, Vitnyéd, Zsebeháza. A szolgabírói kerülethez pedig Babót, Bogyoszló, Kisfalud, Mihályi, Németi, Osló, Potyond, Szárföld, Tótkeresztúr és Veszkény tartozott.

¹¹ Pájer 1999, 213.

¹² Pájer 1999, 213.

¹³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=GyMSM SL) IV. B. 104/a Sopron Vármegye Újoncozási Bizottságának iratai, Nemzetörök összeírása, 2. doboz, Rábaközi felső járás összeírása, 2–116. p. Minthogy a tanulmány döntően erre a forrásra épül, a tárgyalást az erre történő sorozatos hivatkozással nem szeretném tördelni, így szakirodalmi hivatkozások mellett a későbbiekben csak más, ettől eltérő forrásokra fogok hivatkozni.

¹⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es, 1999, 60.

¹⁵ Pájer 1999, 214.

¹⁶ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetöri iratai. A dokumentumokat vál.: Urbán Aladár, szerk.: Róna Judit. 1. kötet, Bp., 1999, 554.

A felső rábaközi járás nemzetőreinek létszáma az összeírás tükrében

A járás nemzetőreinek létszáma az összeírási lajstromokból könnyen megállapítható és feldolgozható. A felső rábaközi járás főbírói kerületéhez tartozó tizenegy településen összesen 790 nemzetőrt jegyeztek be, ebből 116 lovas és 674 gyalogos nemzetőrt írtak össze. A szolgabírói kerülethez tartozó tíz településen a lajstromba vettek száma 509 fő. Itt egyáltalán nincs bejegyezve, hogy ki a lovas nemzetőr. A lajstromok adataiból, a vagyoni helyzet alapján feltételezhető, hogy az 509 fő között lovas nemzetőrök is lehettek. Ha az 1299 fős létszámot – a soproni főszolgabírói kerületeket leszámítva – összehasonlítjuk a vármegye többi járásával, akkor elmondhatjuk, hogy a vizsgált közigazgatási egysége hasonlóan alakult, mint a másik kettőé. Ugyanis a répcemelléki járásban 1370 főt jegyeztek fel, a rábaközi alsó járásban pedig 1216 főt vettek lajstromba.¹⁷ A települések közül a járásban egyébként Kapuváron írták össze a legtöbb nemzetőrt, szám szerint 209 főt. Ha a rábaközi felső és alsó járások létszámadatait összeadjuk, kiderül, hogy 2525 fő alkotta a teljes rábaközi nemzetőrséget. A Rábaköz adta ezek szerint Sopron vármegye nemzetőrségének negyedrésztét, hiszen Urbán Aladár számításai szerint a teljes létszám 8210 fő körül mozgott.¹⁸

Az összeírás adatfelvételét tekintve a főszolgabírói és a szolgabírói kerületek lajstromai jelentős eltéréseket mutatnak. A számbavétel során a két kerületben különböző-zöképpen tüntették fel a vagyoni helyzetet, az önkéntesség módjait és magát a részvételt is. Ezért nem kerülhettem el azt sem, hogy külön-külön tárgyaljam őket.

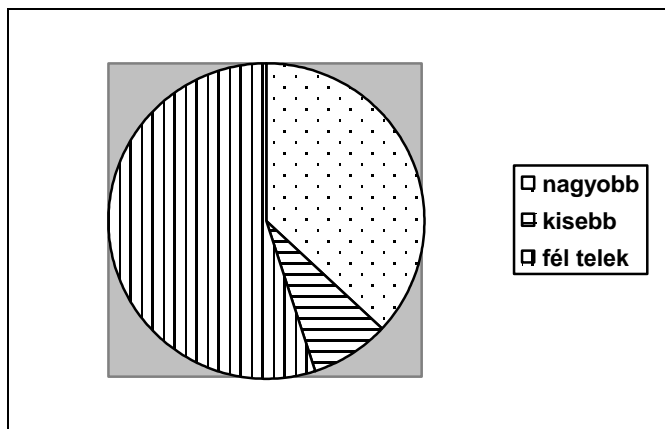
Chapó József szolgabírói kerülete

Bár az összeírás nem könnyű feladatát a miniszterelnöki rendelet által megadott minta szerint kellett elvégezni, a két összeíró választmány eltérő módon járt el. A leglényegesebb különbséget az jelentette, ahogyan a vagyoni helyzetet – leginkább a volt jobbágyok esetében – feltüntették. A Chapó József szolgabíró által vezetett választmány pontosan feljegyezte a kerületben a telkek nagyságát, ezáltal következtetni lehet a nemzetőrök vagyoni, szociális összetételére. Mivel a census határa fél telek volt, ezért érdemes megvizsgálni azt, hogy milyen arányban haladta meg az összeírt nemzetőrök vagyona ezt. Az összeírt 509 fő közül földműves 461 fő, vagyis 91%-a a nemzetőröknek. Az iparral foglalkozók száma 25 fő, ami 5%-ot tesz ki, míg az értelmiség aránya 3%, ami megfelel az országos átlagnak. A fennmaradó 1% az egyéb kategóriába tartozik, mint például vendéglős, kocsmáros, vagy gazdatiszt, akiknek a jövedelme elérte vagy meghaladta a cenzust. A szociális-társadalmi összetétel után érdemes megvizsgálni a cenzushoz viszonyított vagyoni helyzetet. A census – 1/2 telek –

¹⁷ Pájer Imre: A rábaközi lovas nemzetőrség. SSz. 54 (2000), 275.

¹⁸ Urbán 1973. 78. Ebben persze nem szerepel Sopron szabad királyi város nemzetőreinek száma.

alatt összesen 35 fő található, ez a földművelők 7,5%-át teszi ki. Ennek harmada zsellér, míg a többi rendelkezett valamennyi kis földbirtokkal. Azok száma, akik éppen fél telekkel bírtak 256 fő, és az ő arányuk a legnagyobb a lajstromba vettek közül, 55,5%. A vagyonosabbak, akik fél teleknél nagyobb, esetleg egész telekkel rendelkeztek az összeírásban összesen 170-en voltak. Ebből 18 fő egész telekkel rendelkezett, de akadtak olyanok is, akik ennél nagyobb birtokkal írtak be a lajstromba. Összesen hét fő volt ilyen. A vagyonos réteg 85%-át adták azok, akiknek a vagyona meghaladta a fél telket, de nem érte el az egész telket. A leggazdagabb földműves a lajstromban, egy bizonyos Bognár János, aki Mihályiban lakott, és két telkes gazda volt. A legvagyonosabb település a kerületben Babót volt, ahol a fél teleknél nagyobb birtokon gazdálkodók aránya 85%. Az adott kategóriák alapján a legszegényebb falu Oslí, mert itt a zsellérek a településen összeírt nemzetőrök 32%-át adták (1. ábra). Tehát az összeírt nemzetőrök több mint fele a cenzus határán helyezkedett el. Ugyanakkor kevesen voltak azok, akik a törvény által szabott határt nem érték el. Ezt később majd az önkéntesség mértékével lehet összevetni, mert az önkéntes nemzetőrök nagy része azok közül került ki, akiknek nem érte el a vagyona a törvény által kívánt értéket. Azt is elmondhatjuk, hogy a szolgabírói kerület nemzetőrsége a viszonylag vagyonosabbak közül került ki, hiszen a fél teleknél nagyobb birtokon gazdálkodók aránya elérte a 37%-ot. Mivel kevesen nem érték el a cenzust, ezért észrevételezhetjük, hogy az összeíró választmány a kerületben nem kezelte kellő rugalmassággal a kvalifikáció alsó határát. A szolgabírói kerület tíz települése közül Veszény és Potyond falvakban nem írtak össze fél teleknél kisebb vagyonnal rendelkező nemzetőrt, de a települések fele részében is csak egyet-egyét. Azokban a falvakban pedig, ahol egy kicsit jobban eltértek – Mihályi, Oslí, Németi –, ott az önkéntességre voltak tekintettel. Tovább színesítheti a képet a tulajdonviszonyokról az, hogy a földművelők 14%-a közbirtokosként szerepel a lajstromokban. Ezt az összeírásokban pontatlanul tüntették fel. Így pontosan nem lehet tudni a közbirtokosok vagyoni helyzetét. A közbirtok fogalma alá tartozhattak az erdők, legelők, esetleg irtásföldek, amelyek értéke számottevő lehetett. Az összeírási lajstromokban Potyond kivételével a közbirtokosok telkének nagysága nincs feltüntetve. Ugyanis az ott a regisztrált nyolc nemzetőr mindegyike tizenkét holdig közbirtokon gazdálkodott.

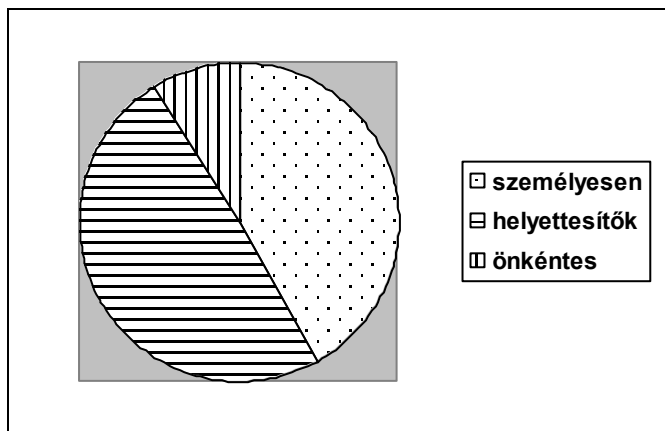

1. ábra: A teleknagyság megoszlása a szoligabírói kerületben

A tulajdonviszonyok mellett az összeírások másik fontos kérdése, hogy ki hogyan vett részt a nemzetőri szolgálatban. Ezek a lajstromok általában a helyettesítésről szólnak. Az 50 éven felüli vagy özvegy női családfőt a háztartásban élő alkalmas férfi helyettesítette. A szoligabírói kerület 49%-a – azaz közel fele – ilyen helyettesekből állt. Ezt az összeíró ív „észrevételek” rovatában az alábbi módon tüntették fel: „atyja 50 évében túl, fia helyettesíti, apja időn belül fia helyettesíti, apja helyett, vagy két testvér közül az idősebbik”. Az összeírtak közül mindössze 5 fő, 1% volt alkalmatlan. Ezt a lajstromban az ún. „tehetetlen” rovatban tüntették fel, például: szemére hibás, hallására hibás, sánta, és hasonlók.

Fontos volt még az összeírás során az, hogy az önkénteseket miképpen jegyezték be. A kerületben a nemzetőrök 9%-a, mintegy 46 fő, önkéntes volt. Azonban az önkéntesség többféleképpen történhetett. Ezt a választmány ugyan részletesen nem jegyezte fel, de az adatokból könnyen vázolható. Önkéntes nemzetőr általában abból lett, akit vagy a vagyonára, vagy pedig a korára nézve vettek fel a jegyzékbe, de kerültek ki önkéntesek az értelmiség soraiból – lelkész, tanító – is, igaz nem nagy számban. A 46 főből 36-an a vagyonukra tekintettel voltak önkéntesek. Ez azt jelentette, hogy nem volt meg a cenzus eléréséhez szükséges jövedelmük, de a törvény által nyitva hagyott „kiskapu” – 3. §: „... a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fenntartásában érdekletteknek s e kitüntetésre méltónak ítélnék” – miatt írtak fel. Ez a választmány rugalmasságán múlt. Mindössze ketten voltak azok, akiket a koruk miatt hasonlóképpen írtak össze. A legidősebb nemzetőr 66 éves volt. Az értelmiség körül nyolcan jelentkeztek önkéntesen nemzetőrnek. A legtöbb önkéntest, összesen 21 főt, Németiben jegyezték fel (2. ábra). Ezek alapján sem a cenzus, sem pedig a korhatár nem jelentett teljesen merev

határt, és csak az összeíró választmányon múlt, hogy milyen módon viszonyult ehhez.

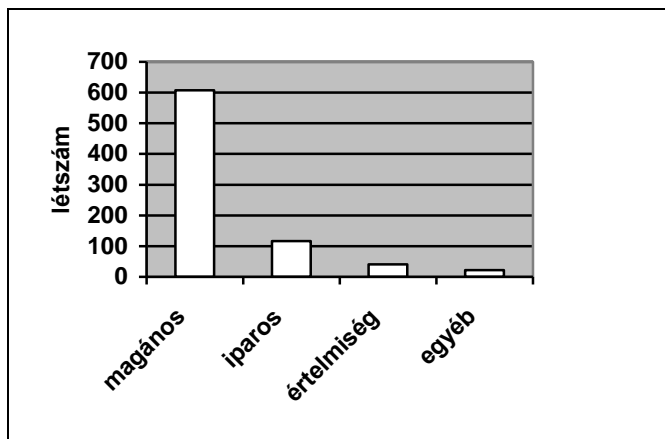
2. ábra: A nemzetőri részvétel aránya a szolgabírói kerületben

Döry Ádám főszolgabírói kerülete

Az összeíró választmány tagjai, Baditz Endre kiküldött megbízott és Döry Ádám főszolgabíró, az itt található tizennégy településen 790 főt vettek számba. Mint említettem, az összeírás során másképpen jártak el, mint a szolgabírói kerület összeíró választmánya. Ugyanis az összeírás során nem írták fel a telkek nagyságát, ami itt megnehezíti a nemzetőrség társadalmi szerkezetének meghatározását. A lajstromokban azt jegyezték fel, hogy „magános”. Ez azt jelentette, hogy az illető rendelkezett a cenzus mértékét elérő évi jövedelemmel, száz pengő forinttal. Azt azonban, hogy a jövedelem miből származott, már nem tüntették fel. Ezt az országban sehol nem tették meg az összeírások során, mert csak a jövedelem nagysága volt a törvény által meghatározott kritérium, nem pedig az, hogy a „tőkepénz” honnan származott. A lajstromokban felírták az iparos és az értelmiségi réteghez tartozók konkrét foglalkozását is. Ha áttekintjük a főszolgabírói kerület összeírásait, akkor megállapíthatjuk, hogy az összeírt 790 főből 607 fő (77%) neve mellett a „magános” bejegyzés szerepel (3. ábra).

A létszám alapján leolvasható hogy a főbírói kerület nemzetőreinek milyen volt a társadalmi megoszlása, azonban a vagyoni helyzetet teljes mértékben nem érzékelteti, mert az összeírások nem pontosak. Látható, hogy az iparosok aránya 15% (117 fő), az értelmiségé pedig 5% (41 fő). A társadalmi és egyúttal a vagyoni helyzet szempontjából a „magánosok” kategóriája jelenti a legnagyobb problémát,

mert nehéz meghatározni, hogy ők milyen foglalkozást folytattak, jövedelmük honnan származott.

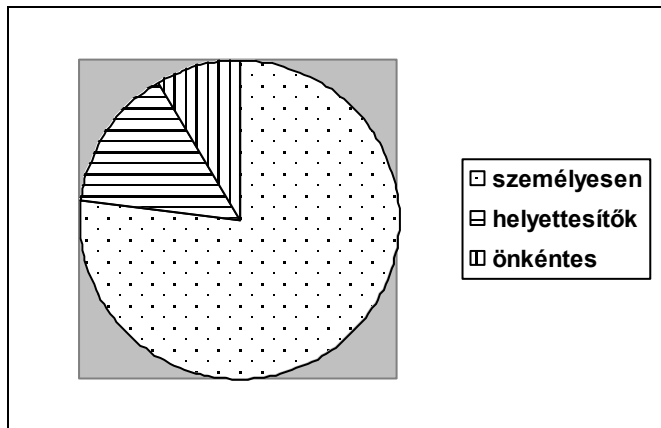
3. ábra: Társadalmi összetétel a főbírói kerületben

A legbiztosabb bizonyíték a „magánosok” földműves voltára, az a számarányuk, ami 77%-os. Teljes biztonsággal nem állítható, hogy mind a 607 fő kizárólag csak földművelésből élt, de a százalékos arányuk és az, hogy külön fel van tüntetve a lajstromokban a többi foglalkozás – iparos, értelmiség – is azt sugallja, hogy a „magánosoknak” a földművelés volt a megélhetési forrása. Arra a problémára is megoldást lehet találni, hogy mi módon vázozható a főszolgabírói kerület nemzetöreibek cenzushoz való viszonya. De ezt nem lehet a megelőzőhöz hasonló részletességgel bemutatni. Ismert, hogy az összeírók – a sok pontatlanság mellett – elég részletesen jegyezték fel a részvétel körülményeit, mely különösen igaz az önkéntesség esetére. Ilyenkor az összeíró íven az észrevételeket részben az „Önkéntes birtokára nézve, önkéntes atyai hatalom alatt, önkéntes korára vagy idejére nézve” megjegyzést tették. Ebből kideríthető, hogy kik nem érték el a cenzust. Aki birtokára nézve volt önkéntes, annál egyértelműen állítható, hogy a cenzust a vagyona nem haladta meg. A 179 önkéntes közül 54-en voltak azok, akik a szükséges feltételeknek nem feleltek meg, mely szám az önkéntesek 30%-át, de az egész kerületnek csak 6,5%-át teszi ki. Ezzel pedig azt lehet bizonyítani, hogy az összeíró válaszmány – hasonlóan a szolgabírói kerülethez – nem kezelte elég rugalmasan a cenzus alsó határát. Azonban a vagyoni helyzetet illetően csak két „kategória” adható meg, és ezt a cenzus határozza meg. Valószínű, hogy a vagyoni megoszlás hasonló arányban alakul a szolgabírói kerülethez.

A főszolgabírói kerületben a nemzetörök részvételének módjait pontosabban és differenciáltabban jegyezték fel. Míg a szolgabírói kerületben a helyettesítésre

az „apja helyett” kifejezést használták, itt az „atyai hatalom, gyámság” megjegyzést szerepeltették. Ez az önkéntesség kérdésében fontos értelmezési problémát vet fel. Az „önkéntes, atyai hatalom alatt” bejegyzés nem a szűk értelemben vett önkéntességet jelenti, mert apja helyett önkéntesen ment a nemzetőrségbe, de a szolgálatot kötelezően teljesítette. A szolgabírói kerületben ezt nem is jegyezték fel önkéntességnek, itt viszont igen. Ha így történne a számolás, akkor az önkéntesek száma 179 fő lenne, és ez 22%-ot jelentene, ami nem egyeztethető össze a szolgabírói kerület 9%-ával, mert a választmányok nem, vagy csak kis mértékben tértek el a törvénytől. Ha tehát ebből kivesszük azt a 115 főt, akik apjuk helyett önkéntesen vettek részt, akkor megkapjuk a tényleges önkéntesek számát, ami 64 fő. A részvétel 8,5%-át fejezi ki ez a szám, ami már összeegyeztethető a szolgabírói kerület hasonló arányaival. A 64 főből 54-en voltak, akik nem érték el a vagyoni cenzust, és heten, akik a korhatár felett jártak.

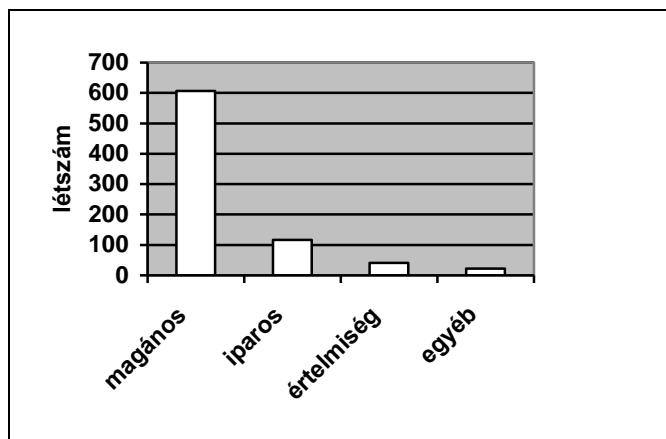
A lajstromban még három személy neve mellett szerepel az önkéntes bejegyzés, de részletezve nincsen, hogy miért történt ez. A személyes részvételt nem jelentik a lajstromokban, azt viszont igen, hogy ha valaki lovas nemzetőri szolgálatra jelentkezett (4. ábra). Összehasonlítva a szolgabírói kerülettel, itt jóval többen voltak azok, akik személyesen vettek részt a nemzetőrségben, míg a mások helyett szolgálók aránya csak 14,5%, szemben a másik kerület 49%-ával. Az önkéntesek aránya csaknem megegyezik: a főszolgabírói részben 8,5%, míg a szolgabírói kerületben 9%, míg az alkalmatlanok száma itt is csekély, csak kilenc fő, alig több mint 1%.

4. ábra: Nemzetőri részvétel aránya a főbírói kerületben

Az összeírások eltérő sajátosságai a két kerületben jelentős problémákat takarnak, amelyek feloldását e két kerületet összehasonlításával, valamint az Urbán Aladár által leírt országos, és Sarkady Sándor által bemutatott Sopron

vármegyei helyzettel kísérlem meg. A rábaközi felső járást két aspektusból érdemes megvizsgálni. Az első, hogy az adatok összesítésével milyen képet tudunk felmutatni. A második pedig, hogy a járásról alkotott összképben milyen módon jelentkeznek az országos nehézségek és problémák. A logikai sorrendet követve először a járás társadalmi összetételével kell foglalkozni. A járásban a lajstromok adataiból egyértelműen kitűnik a társadalmi összetétel, nagyobb probléma csak a földművelésből élők esetében merült fel (5. ábra).

5. ábra: Társadalmi összetétel a járás egészében

A járás lakosságát a legnagyobb arányban a földművesek alkották, arányuk elérte a 82%-ot, ami 1068 fő. Az iparosok a két területben összesen 142-en voltak, ez 11%. Az értelmiség részvétele a nemzetörségben 4%, ami az országos átlagnál egy kicsit nagyobb. Az is megállapítható, hogy a lajstromokból feltárt problémákat az adatok hiánya, valamint az összeíró választmányok különbözőképpen elvégzett összeírása miatt nem lehet teljes pontossággal bemutatni. Az összeíró választmányoknak a törvény paragrafusaihoz való viszonyulását mutatja, hogy milyen módon kezelték a cenzust. A rábaközi felső járásban a legnagyobb számban azok voltak, akik éppen elérték a cenzust, ez az arány 71%. A vagyonosabb - cenzus feletti - réteg aránya 22,5% volt. A szegényebb népesség aránya mindössze 6,5% volt, ez 84 főt tett ki.

A nemzetörségben történő részvétel módjai is eltérő és változatos módon alakultak. A járás 1299 nemzetőre közül 825 fő személyesen vett részt a szolgálatban, ez 63,5%-ot jelent. A helyettesítők aránya 28%, ami 364 főt tesz ki. Míg az önkéntesek száma 110 fő, azaz 8,5%. Az összeírt nemzetőrök közül összesen csak 14 fő volt alkalmatlan, de a pontosság kedvéért választmányok őket is összeírták. Az önkéntesség aránya mutatja, hogy az összeírók ragaszkodtak a

törvényben lefektetett passzusokhoz, de azért előfordult, hogy egyes esetekben a helyi viszonyokhoz igazodva kivételt is tettek.

Ezen adatok alapján elmondható, hogy a járás nemzetöreibek összetétele az országos általános viszonyokhoz képest semmilyen kiugró eltérést nem mutat, de a helyi viszonyok sajátosságai itt is megvannak. Ezek a helyi jellegzetességek az országos problémák tükrében jellemezhetőek a legjobban. Az országos összeírásra vonatkozó nehézségek közül az ellentétes rendelkezések, az erőszakos lajstromba vétel és a szolgálat alóli felmentés igénye domborodik ki a legjobban.

Az ellentétes rendeletek, amelyek egyaránt utasítottak az összeírásra és bármilyen ellenszegülés esetén annak felfüggesztésére, csak késedelmet, de ennél nagyobb bonyodalmat nem okoztak a járásban, mert a lajstromok teljes egészében elkészültek. Érdekes megvizsgálni az erőszakos összeírás kérdését. Előfordult ugyanis az egyes megyékben, járásokban az, hogy csak mennyiségi eredményekre törekedve erőszakkal vettek lajstromba olyanokat, akik mentesültek volna a szolgálat alól.¹⁹ Gyakori volt az, hogy a census alatt találhatóakat is összeírták, például 3/8 telkeseket, esetleg ennél szegényebbeket. A törvény hiába írta elő, hogy a nem megfelelő vagyonnal rendelkezőket csak akkor lehet besorozni, ha önként ajánlják magukat, ezt több helyen is megszegték. A felső rábaközi járásban csak ott lehetett ezt megvizsgálni, ahol a telkek nagyságát feljegyezték, ami a Chapó József által vezetett szolgabírói kerületben történt meg. Itt Mihályiban négy személy, míg Kisfaludon egy fő esetében merülhetett fel az erőszakos lajstromba jegyzés. Az ő számarányuk azonban olyan elenyésző, hogy nem feltételezhető az, hogy kényszerrel írták be őket a lajstromba, inkább pontatlan a vagyoni helyzetük számbavétele. Az erőszakos módon bejegyzettek esetében mindenkor a nemzetőri létszám nagymértékű növelésére törekedtek, ezért az arányuk jóval nagyobb lenne, ha így írták volna össze a nemzetöröket a járásban. Ahol már nem az összeírás jogosultságának ténye volt vitatott, ott a szolgálat alóli felmentés igénye merült fel. Felmentést elsődlegesen az kapott, aki egészsége miatt nem volt alkalmas a szolgálatra. A járásban összesen tizennégy fő volt alkalmatlan. Nagy részük egészségügyi problémák következtében kapott felmentést, de két személy esetében a lajstromban nem találhatunk indokokat a felmentésre. Az elmondható, hogy felmentés igénye a járásban csak egészségügyi okokból, nem pedig vagyoni, vagy foglalkozási indok alapján történt meg, mely utóbbi más járásokban gyakran előfordult.

A rábaközi felső járást az országosan jellemző nehézségek közül legjobban az ellentétes rendelkezések kibocsátása befolyásolta, ugyanis ezek a rendeletek késleltették az összeírást. Az ismertett többi bonyodalom mindenhol elvi jelentőségű maradt, és a vármegyei és járási képet tisztázatlanságuk nem határozta meg.

¹⁹ Urbán 1973, 58.

A rábaközi felső járás nemzetőrségének szervezete, működése

A nemzetőrség megalakításában a kormányra háruló feladatok közül a legnagyobb nehézséget a nemzetőrök megfelelő kiképzése, tisztekkel és fegyverrel történő ellátása jelentette. A szervezést és kiképzést külön nehezítette, hogy a nemzetőrség mellett a honvédséget is elkezdtek felállítani, és emiatt nem a nemzetőrséget részesítették előnyben. Ez különösen a kiképzés terén mutatkozott meg, mert a jól képzett tisztek a honvédséghez kerültek, pedig nagy szükség volt kiképző és szervező tisztekre, mert hazánkban a nemzetőrségnek történelmi hagyományai nem voltak.

A nemzetőrség alapegysége a zászlóalj volt, egy városban általában 1, egy megyében 1–4 volt. A zászlóaljakat századokba, ezeken belül szakaszokba szervezték.²⁰ A rábaközi felső járás nemzetőrségét a Sopron megyei 2. zászlóaljba osztották be.²¹ Ebbe a zászlóaljba tartozott az egész rábaközi nemzetőrség, mert célszerű volt együtt tartani és mozgatni őket a későbbiekben. A zászlóalj parancsnoka, Rossmann Károly, 1848. június 23-án kapott nemzetőr őrnagyi kinevezést.²²

Nehéz megállapítani, hogy a rábaközi felső járásban milyen századokat hoztak létre. A választmányi iratok között található egy olyan dokumentum, amely említést tesz arról, hogy a vitnyédi, kapuvári és gartai nemzetőrök a tisztek újraválasztását akarták.²³ A dokumentumból az tűnik ki, hogy a felsorolt települések nemzetőrei egy századba tartoztak. Valószínűsíthető, hogy a század központja Kapuvár volt, tehát létezett egy kapuvári század. Az is valószínű, hogy több század alakult, miképpen azt a vármegye egy állandó bizottmányi irata, az 1848. szeptember 21-én kelt, a kimozdítási rendet előíró parancs írja: „Szeptember 25-ik napján korán reggel fog Szil mezővárosá-ban megjelenni a Rábaközi hat kapitányság...”.²⁴ A rábaközi alsó járásban három század jött létre, s mivel a szeptember 25-i gyülekezön a rábaközi hat kapitányság (század) jelent meg, ezért bizton állítható, hogy a rábaközi felső járásban is három század jött létre, s ebből az egyik a kapuvári volt.

A felső rábaközi járás nemzetőri szervezetét összefoglalva, bizton kijelenthető, hogy a járásban három gyalog, egy lovas nemzetőr század jött létre. Bár a szervezésről a levéltári adatok hiányosságai miatt keveset tudunk, az biztos, hogy a nemzetőri szervezés az országos rendeletnek megfelelően zajlott le. A helyi sajátosságokat, érdekességeket meg lehet itt is találni, mely különösen igaz a lovas nemzetőrségre.

²⁰ Urbán 1973, 86.

²¹ Hermann Róbert: Az 1848–49-es szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001., 48.

²² Pájer 1999, 217.

²³ Pájer 1999, 217.

²⁴ GyMSM SL, IV. B. 101. Sopron Vármegye Állandó Választmányának iratai, 1848. jún. 19., 1848:1636.

A nemzetőrség felfegyverzésével, kimozdításával, illetve a lovas nemzetőrség rábaközi szervezésével munkámban nem kívántam foglalkozni, hisz e témákat Pájer Imre már alaposan feldolgozta.²⁵ Az pedig a vizsgált területre is elmondható, hogy a nemzetőrség szerepkörét kiképzetlensége, gyenge fegyverzete többnyire csak a helyi rend fenntartására korlátozta. Ugyanakkor ott, ahol megfelelően szerelték fel és képezték ki a nemzetőrséget, a honvédséggel azonos ütőerőt képviselhetett. A nemzeti őrsereg nagyrészt erején felül teljesített az 1848-as események során, de fenntartása a kialakuló szabadságharc viszonyai között irreálissá vált, hisz a nemzeti őrsereg nem volt alkalmas a háborúban való részvételre és helytállásra. A nemzetőrség lefegyverzése ezért mindenhol megtörtént. Ahol a teljes felszámolás nem sikerült, ott a császáriak tették ezt meg.

VARGA GÁBOR | Viták a Fertővidéki Helyiérdekű
Vasút terveiről

²⁵ Pájer 1999., Pájer 2000.

„1892 kora őszén vetődött fel legelőbb a Győr–Sopron közötti vasútvonalat valahol a petőházi cukorgyár közelében keresztezendő, a Fertő keleti oldalát végigkísérő vasútvonal gondolata. A cukorgyár vezető részvényeseinek képviselője, Drexler József ügyvéd kért és 1892. szeptember 27-én kapott is előmunkálati engedélyt az Eszterháza–Boldogasszony–Nezsider vonalra. Az a szándék vezette őket, hogy a Fertőzug termékeny területeit, elsősorban az ott lévő hatalmas Eszterházy-birtoktestet is bekapcsolják a répatermelésbe.” – írta Lovas Gyula 1997-ben a Soproni Szemlében.¹ A korabeli sajtó ezt a hírt 1892. október 6-án tette közzé a *Sopron* című napilapban. Összevetve a két listát jól látszik, hogy az újság értesülési szerint a Sarród–Pomogy–Valla–Szentandrás vonalra kapott a cukorgyár ügyvédje előmunkálati engedélyt. Bonyolította a helyzetet, hogy a hivatalos szinteken, mint például a Sopron Vármegyei Törvényhatósági Bizottsági jegyzőkönyvei között nem említették a fenti időszakban Drexler József előmunkálati engedélyét, sem pedig a Sopron Város Törvényhatósági Bizottsága Közgyűlésének iratai között nem lehet találni hasonló feljegyzést. Csak a Sopron–Pozsonyi Helyiérdekű Vasútra megszavazott pénzről lehet olvasni a Törvényhatósági Bizottság 1892. november 28-i ülésének, valamint a soproni közgyűlés 1892. október 15-ei ülésének jegyzőkönyvében, ami közvetetten összekapcsolódott a Fertővidéki HÉV előengedélyezésével és építésével.

Természetesen nem egyedül a Drexler József által képviselt petőházi cukorgyár részvényesei voltak érdekeltek az új vasútvonal engedélyezésben és megépítésében. Másodikként 1893 nyarán gróf Silberstein-Ötvös Adolf is kapott előmunkálati engedélyt. Ezt a változást a *Sopron* című napilap is közölte július 6-ai számában, s közölte a nyomvonalat is: Kiscell–Beled–Kapuvár–Pomogy–Boldogasszony–Parndorf. Gróf Silberstein előmunkálati kérelmét legkorábbi hivatalos formájában az alispáni hivatal, 1895. május 12-ei beadványa alapján lehet konkretizálni. Ebben a beadványában² kéri a Kiscell–Kapuvár–Parndorf helyi érdekű vasút közigazgatási bejárását, és mellékeli a tárgyalások idejére, helyére, és érdekeltségére vonatkozó iratokat is. Ugyanezen a napon ez a beadvány megérkezett a Sopron Vármegyei Közigazgatási Bizottságához is.³

Világosan látszik, hogy Drexler József és Silberstein-Ötvös Adolf érdekei illetve, támogatóinak érdekei nem egyeznek. Drexler mögött a petőházi cukorgyár részvényesei álltak, hiszen jelentős előnyük származott abból, ha a vasútvonal minél közelebb keresztezi a GYSEV fővonalát. Silberstein-Ötvös mellett a kapuvári érdekeltek álltak, báró Berg Gusztáv nagybérlővel az élen. Nemcsak a rábaközi nagyközségnek lett volna nagyon hasznos a vasút megépítése, hanem a

¹ Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV (1897–1997) SSz. 51 (1997), 30. (a továbbiakban: Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV).

² Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV.B.409. Sopron vármegye alispánjának iratai II. 894/257.

³ Ua.

kiscelli gabonakereskedők is a silbersteini terv mellett tették le voksukat, aminek 200.000 forintnyi felajánlással adtak nyomatékot. A fenti két előengedélyes tervei közül a vármegyei (soproni) érdekek azt kívánták, hogy a létesítendő vasútvonal Sopronhoz a lehető legközelebb keresztezze a győr-soproni fővonalat.⁴

Hans Hahnenkamp szerint már az 1892-es évtől fogva e vasút ügyében három érdekcsoportot lehetett elkülöníteni: az első Réthy Ferenc és érdekköre, a másodikat gróf Haller Sándor pozsonyi polgármester vezette, aki a Sopron-Pozsonyi Helyiérdekű Vasúttal kapcsolatban közvetetten érintett volt Réthy Ferencsel együtt. A harmadik a már említett cukorgyár által támogatott Drexler József, akinek terve közvetlenül az építendő vaspályára vonatkozott.⁵

A következő két évben (1893 és 1894) Réthy Ferenc és Silberstein-Ötvös Adolf érdekei összefonódtak, és így már jelentősebb erőt tudtak képviselni Drexler Józseffel szemben. Viszont a drexleri tervet a GYSEV vezetők nagy része jobban támogatta, elsősorban a főépítész, Goldstein Henrik. A felmerülő tervek ellenére 1893 év végére már sikerült annyiban megegyezniük, hogy ki tudtak jelölni olyan településeket, amelyeket biztosan érinteni fog az új vasútvonal. Ezek voltak Pomogy, Valla, Szentandrás és Boldogasszony. Ennek főleg a boldogasszonyi gazdák örülhettek, mert így biztosítva látták a termés olcsó elszállítását. Ezzel együtt az sem volt tisztázva, hogy az új vonal pontosan meddig fog érni, mely állomás lesz a végállomás. Moson vármegyében ekkor nem dőlt el, hogy az előkészületekben szinte párhuzamosan folyó Sopron-pozsonyi HÉV végleges vonala merre is halad majd. Ezért volt nagyon fontos és vita alapja a vicinális északi része.⁶

A vita eldöntését próbálta meg siettetni 1894. június 9-i nezsideri nagyközségi közgyűlés, amikor hivatalosan is azt a határozatot hozta: csak abban az esetben támogatja a tervet, ha a vonal Védeny és Parndorf között Nezsidert is érinti. (A nezsideri vezetésnek kulcsfontosságú érdeke volt, mivel a várost földrajzilag egyszerűbb lett volna kikerülnie a vasútnak.)⁷

Itt az elsődleges vitaforráson kívül (hol keresztezze a GYSEV fővonalat?) további kérdéseket és problémákat is felvetettek az újonnan létesítendő vasút tervei. A Sopron című napilap 1894. szeptember 6-i számában azt írta, hogy a petőházi cukorgyár részvényesei hivatalos formában is kifejezésre juttatták javaslatukat: a létesítendő vasútvonal a lehető legközelebb keresztezze a Győr-Sopron-Ebenfurt vonalat az üzemhez. Ebben a hivatalos megerősítésben valószínűleg közrejátszhatott, hogy az 1894-es év nem zárult nyereségesen. Ezért nagyon bíztak abban, ha a közeljövőben közvetlenül a gyáruk mellett épülne vasútvonal, akkor azzal a forgalom is fellendülne. Ez a megállapítás a helyi sajtó

⁴ Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV, 30.

⁵ Hans Hahnenkamp: Die Eisenbahnen im Burgenlanden zur Zeit der Habsburgermonarchie Eisenstadt, 1994, 119. (a továbbiakban: Hahnenkamp: Die Eisenbahnen)

⁶ Ua. 120.

⁷ Ua. 121.

következő év január 10-ei számában nyilvánosságot kapott, mivel ebben a számban az egyik cikk a Sopron vármegyei cukorgyárak rossz helyzetével foglalkozott. Ezek tovább mélyítették a Drexler–Silberstein–Ötvös párharcot, és ezzel együtt érdekköreik találékonyságát is elősegítették.

Az előkészületek meggyorsítására 1894. június 17-én gyűlést hívtak össze Kapuváron, amin részt vett Silberstein–Ötvös Adolf mint előengedélyes, és Réthy Ferenc is, aki méltatta a silberstieni elgondolást. A rendezvényre meghívták Ritter Viktort is, aki a vallaiak érdekeit képviselte. Az ő álláspontja szerint Valla után Tadten felé kellene az új vonalat vezetni, mivel így nagyobb támogatást fog az elképzelés élvezni.⁸

A kapuváriak tovább erősítették érdekeiket a Drexler-féle tervvel szemben. 1895. április 17-én a képviselő testületi ülésen megszavazták Silberstein–Ötvös Adolfnak mint előengedélyesnek a kért 40 ezer forintot. A város magánköreiből 21 ezer forintot jegyeztek, illetve a helyi zsidó hitközség 7 ezer forintot vállalt. Így már összesen 68 ezer forinttal volt nagyobb előtámogatása a silbersteini tervnek.⁹ Silberstein–Ötvös Adolf még azt is elkönnyvelhette sikeréül, hogy 1895. június 20. és 25. között megtörtént a közigazgatási bejárás, melynek irataiban felsorolják az érintett településeket. Az 1. táblázatból kiderül, hogy hol és mikor zajlott a helyszíni szemle, melyik térségi központhoz mely települések tartoznak.

Tárgyalás ideje	Tárgyalás helye	Meghívott községek	Törvény hatóság
1895. június 20. 9 óra	Kiscell, városháza	Kiscell, Nemesdömölk, Kemenessömjén, Keme- nesszentmárton, Vönöck, Csöngye, Kenyeri, Kecskéd	Vas vármegye
1895. június 21. 9 óra	Kemenesmagasi községháza	Kemenesmagasi, Pór-magasi, Szergény, Högyész, Magyarencs, Egyházaskesző, Marcaltó	
1895. június 22. 10 óra	Beled községháza	Kecöl, Beled, Mihályi, Kisfalud	Sopron vármegye
1895. június 23. 10 óra	Kapuvár községháza	Kapuvár, Babót, Garta, Vitnyéd	
1895. június 24. 10 óra	Boldogasszony községháza	Pomogy, Valla, Szentandrás, Tétény, Boldogasszony, Barátfalu	Moson vármegye
1895. június 25.	Nezsider községháza	Gálos, Védeny,	

⁸ Hahnenkamp: Die Eisenbahnen, 122.

⁹ Soproni Hírlap 1895. április 19.

9 óra		Nezsider, Parndorf	
-------	--	--------------------	--

1. sz. táblázat: Közigazgatási bejárás, 1895. június 20–25. (Silberstein-Ötvös Adolf)¹⁰

Ezzel láncreakciót indítottak el, mivel így már Drexler Józsefnek is lépnie kellett, hogy versenyben tudjon maradni. Ezt a harcot már nem ő fogja folytatni, hanem egy nála sokkal befolyásosabb ember, Szentmártoni Radó Kálmán.

Szentmártoni Radó Kálmánt 1895. április 1-jén nevezték ki a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút élére, korábban a Vas vármegye főispánja volt.¹¹ Már hivatalba lépése első napjaiban hangoztatta, hogy fellendíti a Sopron–Pozsonyi HÉV építését, amihez közvetlenül kapcsolódott a Fertővidéki HÉV kivitelezése is. Ez valóban be is következett, mivel az újdonsült GYSEV vezér már tíz nappal hivatalba lépése után kért és kapott előmunkálati engedélyt – egy évre – a kereskedelmi minisztertől a Kiscell–Kemenes-szentmárton–Vönöck–Kenyeri–Kecskéd–Nick–Répcelak–Répceszemere–Iván–Pus

zta-család–Csapod–Fertőszentmiklós–Eszterháza–Sarród–Pomogy–Valla–Szentandrás–Boldogasszony–Barátfalva–Gálos–Védeny–Parndorf vonalra.¹² Nem véletlenül a fenti települések szerepelnek Radó előengedélyében. Ő maga nemcsak mint GYSEV elnök volt érintett, hanem répcelaki földbirtokosként személyesen is érdekelt volt a fenti vasútvonal megépítésében. Így hát egyértelmű, hogy saját birtoktete irányába kívánta vezetni az új vasúti vonalat, s ott akarta keresztesztetni a Szombathely–pozsonyi HÉV vonalát. Ezzel a döntésével egyértelműen kellemetlen helyzetbe sodorta Kapuvárt és az ottani érdekeket, hiszen ha adott Répcelak állomás, akkor nem haladhat tovább a vasút Kapuvár irányába, hanem csak Fertőszentmiklós jöhet szóba az újonnan épülő vonal győr–sopron–ebenfurti vonalat keresztező állomásaként.¹³

Természetesen ez az 1895. április 10-én kiadott előmunkálati engedély sem tekinthető véglegesnek, mivel Radó Kálmán 1895. május 30-án egy nagyon érdekes levelét olvasták fel Sopron város törvényhatósági bizottsági ülésén. A GYSEV elnök ebben felvázolta, hogy mennyire fontos volna, Kiscellt és Sopront vasúttal összekötni Pinnye állomáson keresztül.¹⁴ Az események még érdekesebben folytatódtak, mivel ugyanabban az évben július 10-én Radó már jelentősen korrigált. Itt már nem Pinnye állomást kérte a közgyűléstől a Győr–Sopron–Ebenfurti vonal keresztező állomásául, hanem újra a már ez előengedélyben is szereplő Fertőszentmiklós állomást nevezte meg. Vajon mi lehetett ennek az oka? Erre a választ csak egy év múlva kapta meg a közvélemény. Ugyanis a Sopron Vármegyei Törvényhatósági Bizottság 1896. február 24-i ülésén egyértelművé vált, hogy miért volt Radó Kálmánnál a Pinnye-

¹⁰ SL IV.B.409. II. 894/257.

¹¹ Soproni Hírlap 1895. ápr. 1.

¹² SL IV.B.409. II. 894/257.

¹³ Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV, 30.

¹⁴ SL IV.B.401. Sopron Város Törvényhatósági Bizottságának iratai 1895. május 30.

Fertőszentmiklós dilemma. Ezen az ülésen szavazták meg, hogy Soprontól a keresztezendő állomásig kilométerenként 1000 forintnyi támogatást adnak, a már meglévő összegek mellé. Így már egyáltalán nem volt mindegy, hogy a Sopronhoz közelebb eső Pinyén vagy a távolabbi Fertőszentmiklóson fogja majd keresztezni az újonnan épülő vasút a GYSEV fővonalat.¹⁵ Ezért döntött most már végleg Fertő-szentmiklós mellett Radó Kálmán.

Az 1895. április 17-ei kapuvári üléssel nem ért véget Silberstein-Ötvös Adolf terve, hogy Kapuváron haladjon át az új vasútvonal és ezzel újabb infrastruktúrát hozzon a hansági városnak. A terv anyagi támogatása a kapuvári felajánlások után is folyt. Törzsrészvény jegyzésére szavaztak meg pénzt Boldogasszonyban (30.000 Ft) Barátfaluban (10.000 Ft) Gálosban (30.000 Ft), Pátfaluban (Podersdorf) (6000 Ft) és Szentandrásban is (10.000 Ft).

A *Magyar Hírlap*ban Radó Kálmán a félreértések elkerülése végett 1895. július 2-án megjelentett egy cikket. Ebben egyértelműen tudatta az olvasókkal, hogy az ő elgondolása lesz a nyereséges, nem pedig Silberstein-Ötvös Adolfé.

A válasz nem sokat váratott magára. A *Nezsideri Hetilap*ban, 1895. július 14-én Silberstein-Ötvös Adolf közzétette, hogy a július 17-én esedékes negyedéves Moson vármegyei közgyűlés 60.000 forintot fog majd neki megszavazni terve kivitelezéshez. Ebből a cikkről már a vármegyei vezetés is tudta, hogy itt sokkal többről van szó, mint gazdagsági és közlekedési ügyről. Sokkal inkább olyan személyes ügygé vált, amelyben a gazdasági megfontolásoknál már fontosabbak voltak a személyes egzisztencia és presztízs kérdései. Továbbá ez a felhívás elősegítette volna Silberstein-Ötvös számára azt, hogy az építkezés megkezdése már csak hónapok kérdése legyen. Az engedélyes, (1895 őszére gondolta az építkezést), és az új vasútvonal már 1896 folyamán bekapcsolódhatott volna a világpiacba. Silberstein-Ötvös Adolf terve (sajnos) nem vált valóra. Az 1895. július 17-i Moson vármegyei közgyűlés megszavazott ugyan 60.000 forintot törzsrészvények jegyzésére, de nem Silberstein-Ötvös tervéhez, hanem Radó Kálmánéhoz. Az volt az indok, hogy a GYSEV-elnök tervezete sokkal előrehaladottabb állapotban van, mint riválisáé. Ez Silberstein-Ötvös számára nagyon kellemetlen döntés volt.¹⁶

Kapuvár vezetősége és Silberstein-Ötvös Adolf nem nyugodott bele, hogy ki fogják hagyni a hansági nagyközsége a vasúti építkezésből. Ezért fellebbezést nyújtottak be a Sopron Vármegyei Törvényhatósági Bizottsághoz 1895. szeptember 30-án, amiből sajnos kiderül a keserű igazság: „Az előadó aljegyző bemutatja (Zalka Pál) Kapuvár község érdekelt közösségének az 1895. évi április hó 17-én hozott képviselő testületi határozat ellen beadott fellebbezést, mely szerint a kiscell-kapuvár-parndorfi helyi érdekű vasút engedélyesei részére 40.000 forint erejéig törzsrészvény jegyzésre szavazott meg, és bemutatja az állandó válaszmány vonatkozólag adott elutasító véleményét. – Az állandó

¹⁵ SL IV.B.401.Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1896. február 24.

¹⁶ Hans Hahnenkamp: Die Eisenbahnen... 125.

választmány véleményének elfogadásával, tekintetbe véve azt, hogy a kiscell-kapuvár-parndorfi vasút kiépítési költségeihez Kapuvár község adott törzsrészvények jegyzésével megszavazott 40.000 forint a községre oly fejlesztő, hogy a határozat szerint is ötven év alatt azt csak 100.000 forinttal közlentheti, tekintve hogy az iskola és ezek kapcsolatában a község háza immár elodázhatatlan felépítése és elhatározván ezen költségek és mint egy 40.000 forintot igényelnek mely beruházásra fordítandó vagyonnak a község nem bírta azt, csak pótdó esetleg kölcsönrel fedezhetné, miáltal oly súlyos adósságokba merülne, melyekért a tervezett vasút alig kárpótolna, a községet pedig túlságosan megterhelné, tekintve végül, hogy a község adózóinak tetemes része is ezen terhet elviselhetetlennek tartja. A törvényhatóság a neheztelt határozathoz jóváhagyásával nem járul. Miről Kapuvár község a fellebbezők, Cserpes András kapuvári lakos köréhez – a járási főszolgabíró ez útján jegyzőkönyvi kivonattal értesítették.”¹⁷ A fenti idézetből is nagyon jól alátámasztható az a feltevés: a több pénzt és forrást maga mellé állító érdekcsoport fogja érvényre juttatni elképzeléseit. A GYSEV elnök répcelaki érdekeltségei, valamint az a tény, hogy a kapuváriak a megszavazott pénzt nem tudták a törzsrészvények jegyzésére fordítani, előre jelezte Radó Kálmán elgondolásainak sikerét. Nem volt érdembeli ellenzéke, és ráadásul még a vármegye is őt támogatta. „A döntő fordulatot az segítette, hogy Radó mögött erős, tényleges tőke jelent meg: a Budapesti Bankegyesület Rt. illetve a Münchener Lokalbahn A.G. Radó Kálmán is megszerezte a szükséges előmunkálati engedélyeket. Megbízottai 1895. szeptember 25-26-27-én megkezdték a hatóságok képviselőivel a tervezett vonal közigazgatási bejárását.”¹⁸

Ezt a közigazgatási bejárást nem tudom bővebben bemutatni, de szerencsére megismételték egy pótbejárással, amiről fennmaradt a részletes jegyzőkönyv: „A Fertővidéki HÉV közigazgatási pótbejárása 1896. február 23-án kelt Kiscellen. Jelen voltak: a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium részéről: Dr. Halászy László, miniszteri segédtitkár és Novák Bertalan, m. kir. államvasúti felügyelő; a cs. és kir. közös hadügyminisztérium részéről: Kallivoda Hugó, vezérkari őrnagy; a földművelési m. kir. minisztérium részéről: Azary Kornél, kir. mérnök; Vas vármegyei közössége és közigazgatási bizottsága részéről: Nagy Jenő, tiszti ügyész, Molián Gyula, kir. mérnök; Sopron vármegyei közössége és közigazgatási bizottsága részéről: Baán Endre alispán, Hajas Antal, tiszti ügyész, Hegedűs Gyula kir. főmérnök; Moson vármegyei közössége és közigazgatási bizottsága részéről: Pogány József, alispán, báró Kráner Lajos közíg. biz. tag., Klein Dávid kir. mérnök; a Rába-szabályzó fordulat részéről: Dorner Gyula és Vas István mérnökök; a Dunántúli h. é. Vasút részvénytársaság részéről: Palágyi Károly, titkár; a m. kir. Államvasutak igazgatósága részéről: Lázár Elemér főmérnök, Göttman János, főellenőr; a győr-sopron-ebenfurti vasúttársaság részéről: Goldstein Henrik

¹⁷ SL IV.B.401. 1895. szeptember 30.

¹⁸ Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV, 30.

főfelügyelő, Mazaly Ignác főfelügyelő, a sopron–pozsonyi h. é. vasút engedélyesei részéről: Gefrerer Miklós mérnök; a fertővidéki h. é. vasút engedélyesei részéről: Dr. Tedesco Lajos jogügyi titkár.”¹⁹

„Tárgy: a fertővidéki (kiscell–parndorfi) helyi érd. vasútnak kereskedelemügyi m. kir. Miniszter Úr Ő Nagyméltósága által 1897. január hó 30-án 3814. számú intézményével elrendelt közigazgatási pótbejárása. A bizottság eljárásának tárgyát azon építészeti intézkedések megállapítása képezi, melyek a szóban forgó vonal építése által a m. kir. közmunka és közlekedési Miniszter Úrnak, a vasutak engedélyezése körül, országgyűlési jóváhagyással kiadott 1868. évi április 20-án 4963. sz. a. kelt rendelete és a vasútüzleti rendtartás értelmében a fennálló közlekedés és vízfolyások fenntartása, valamint a köz és magánérdekek megóvása céljából eszközölköznek lesznek.”²⁰

Ezek után részletes leírás található mindegyik érintett településről (Kiscell, Nemesdömölk, Merzse, Kemenesszentmárton, Vönöck, Csöngye, Kenyeri, Kecskéd, Nick, Répcelak, Kecöl, Répceszemere, Sopron-Iván, Pusztacsalád, Csapod, Fertőszent-miklós-Szerdahely, Széplak, Sarród, Pomogy, Valla, Szentandrás, Boldogasszony, Barátfalu, Gálos, Védény, Nezsider) és az ottani műtárgyakról, útátjárókról, párhuzamos utakról és végül a létesülő állomásokról (2. táblázat).²¹

Tárgyalás ideje	Tárgyalás helye	Meghívott községek	Törvény hatóság
1897. február 23. 8 óra	Kiscell városháza	Kiscell, Nemesdömölk, Merse, Kemenesszentmárton, Vönöck	Vas vármegye
1897. február 24. 9 óra	Répcelak községháza	Csőngye, Kenyeri, Kecskéd, Nick, Répcelak	
1897. február 25. 9 óra	Répcelak községháza	Keczöl, Répceszemere, Iván, Pusztacsalád	Sopron vármegye
1897. február 26. 9 óra	Eszterháza községháza	Csapod, Fertőszentmiklós, Szerdahely	
1897. február 27. 9 óra	Eszterháza községháza	Széplak, Sarród, Pomogy ²²	
1897. február 28. 9 óra	Boldogasszony községháza	Valla, Szentandrás, Boldogasszony	Moson vármegye
1897. március 1.	Nezsider községháza	Barátfalu, Féltorony, Gálos,	

¹⁹ SL IV.B.409. II. 894/257.

²⁰ Ua.

²¹ Ua.

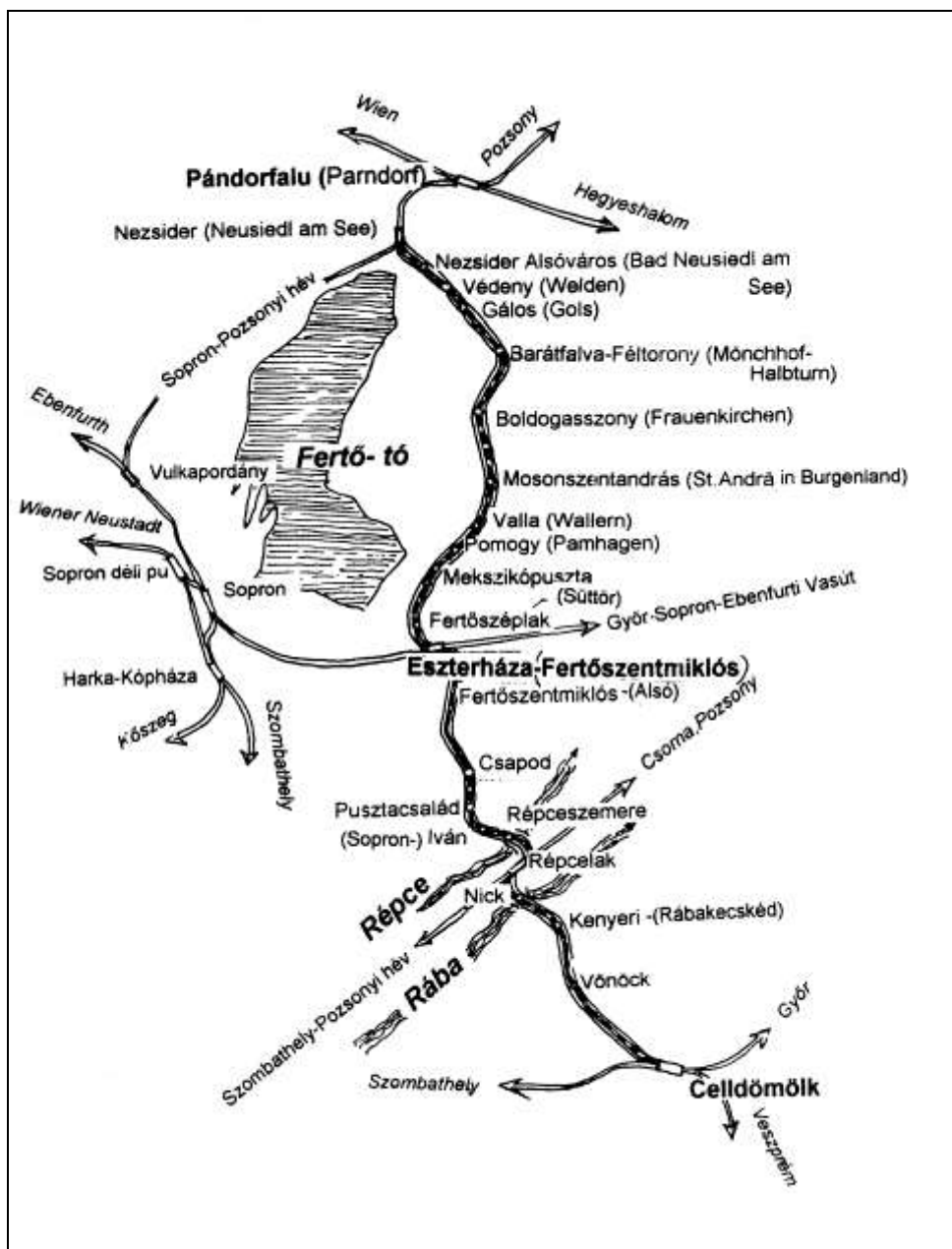
²² Pomogy közigazgatásilag Moson vármegyéhez tartozott (1.sz. melléklet: A Fertővidéki HÉV), de a közigazgatási pótbejárásnál mégis Eszterháza körzetéhez csatolták.

9 óra		Védeny, Nezsider,	
-------	--	-------------------	--

2. sz. táblázat. Közigazgatási pótbejárás 1897. február 23–március 1. (Radó Kálmán)²³

A tervek, viták és érdekkörök csatározásai után már nem volt kérdéses, hogy Radó Kálmán fogja megvalósítani a Fertővidéki HÉV-et, a fent részletesen leírt útvonalon (1. térkép). Ehhez azonban előbb még az engedélyezési eljárás is végig kellett menni.

²³ SL IV.B.409. II. 894/257.

1. térkép. A Fertővidéki HÉV megvalósult nyomvonala²⁴

²⁴ A Szerkesztőség ezúton mond köszönetet dr. Kubinszky Mihálynak a térkép rendelkezésre bocsátásáért.

A brennbergi szén felfedezésének két története ismert: Bredetzky leírása szerint 1753-ban egy Rieder János nevű, porosz származású szegkovács fedezte fel a szenet. A történet szerint a kovács használta elsőnek a városi erdőben talált szenet a műhelyében. A szájhagyomány viszont a szomszédos Bánfalva község (ma Sopron kertvárosa) pásztorának, Rimbacher Pálnak tulajdonítja a szén felfedezését, 1752-ben.¹ Rimbacher a nyáját egy hideg októberi napon a fenyves völgyben legeltette. A pásztor fázott, ezért a nyája mellett gyűjtött magának egy kis tábortüzet. A szénkibúvárra rakott pászortűz hatására gyulladt be a szén, így derült ki, hogy a brennbergi hegyekben szén van. Egy évre rá, 1753-ban indult be az országban elsőként a hivatalos szénkitermelés a mai Óbrennberg területén, az „égő hegy” nyugati oldalán és a ma kórháztelepnek nevezett területen. Ugyanebben az évben épült fel harminc faházból az első névtelen kis település, amely negyven évre rá, 1793-ban kapta meg a Brennberg nevet. Korábbi anyakönyvi bejegyzésekben csak „In silvis Soproniensis”, a „soproni erdőben” szerepel. Ebből a névtelen kis településből alakult ki az itteni szénbányászat kétszáz éve alatt hazánk legnagyobb bányaműlttal rendelkező községe.²

A széntermelés külszíni fejtéssel kezdődött. Amikor ott elfogyott a szén, nagy tárókat vágtak a hegyoldalba, és ott folytatták a termelést, majd amikor a tárókban is kimerült a szénkészlet, akkor kezdték mélyíteni az aknákat 10–15 méter mélységben. Az első aknát 1759-ben mélyítették, amelyben 3–5 bányász dolgozott. A mai Márta sor végében található aknát a mondabeli pásztor után Pál aknának nevezték el. A szén analíziséből kitűnt, hogy a brennbergi szén hőértéke 4200–4500 kcal között változott, így az országban a legjobb minőségű barnaköszén volt. A szénképződés korát illetően eltérő a szakemberek véleménye. Vendl Miklós az alsó helvetienbe sorolta.³

A szénbányászat kezdetén lófogattal biztosították a szén szállítását Sopronba és Bécsújhelyre. A régi brennbergi földúton a szén szállítása költséges volt. Akkoriban építették ki a régi óbrennbergi utat, amely még ma is használatban van: a Soproni Tanulmányi Erdőgazdaság Hegyvidéki Erdészetiének fontos szállítójátja, a később kiépített Sopron–Brennberg közötti országúthoz a Vöröshídnál csatlakozik. Ennek az országútnak a hossza Soprontól Brennbergig 10,5 km, emelkedője a soproni buszpálya-udvartól a brennbergi főtérig 190 méter.

Amikor Heinrich Drasche nagybátyjától, Missbach Alajostól annak halála után, 1865-ben átvette az üzemet, 45 pár lovat vett, hogy független legyen a fuvarosoktól.

¹ Reményi Viktor: Brennbergbánya története 1759–1933. Sopron, 1935, 14.

² U.o. 16.

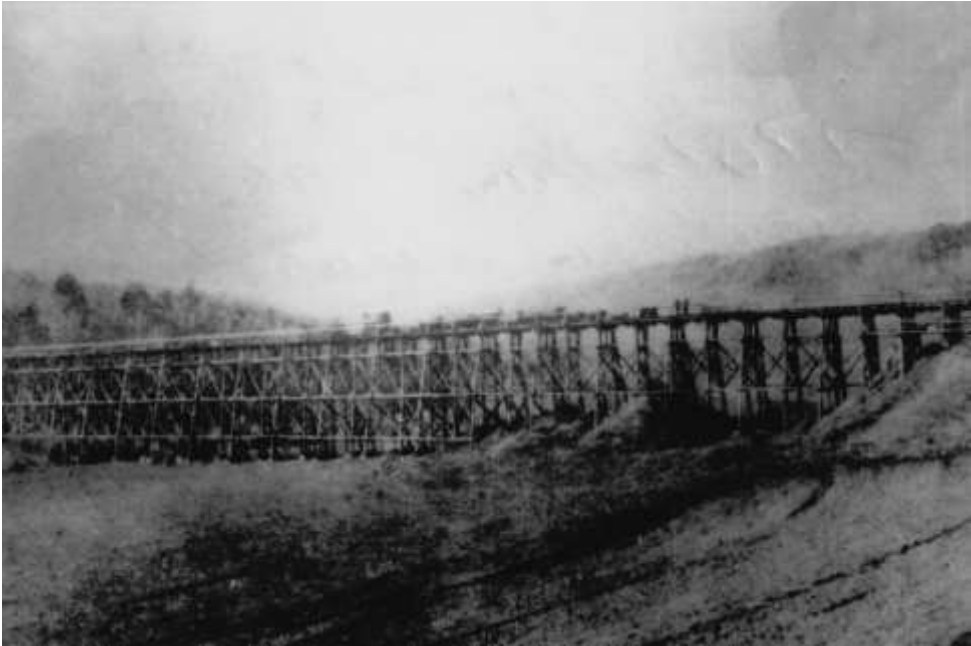
³ U.o. 8.

A lovas fuvarozás azonban nagyon drágának bizonyult, és sok esetben gondot okozott, hogy nagy esőzések, télen pedig az erős havazás és a hófúvások miatt sokszor szünetelt a fuvarozás.⁴ Drasche új széntelepeket tárt fel, ezzel nőtt a termelés, de a szén iránti kereslet is. Gondot jelentett a nagy mennyiségű szén elszállítása a fogyasztókhoz.

Időközben megépült a Bécsújhely és Sopron közötti vasútvonal, amely könnyítést hozott a szénszállításban. A fuvarosok 1847-től már csak Ágfalva községig jártak szekereikkel, ott átlapátolták a szenet vagonokba, amelyek tovább szállították azt Bécsújhelyig. Drasche még a vasúti szénszállításon is változtatott. 1868-ban 790 mm-es keskeny nyomtávú, 7,2 km hosszú vasutat fektettek le Brennebergbánya és Ágfalva között. Ennek 25%-os volt a lejtése, a teli csilléket fékezéssel engedték az ágfalvi vasútállomásra. Az üres csilléket lovakkal vontatták vissza Brennebergbe, később egy kis gőzmozdony végezte a vontatást. Ezt a vasúti pályát 480 mm nyomtávú típusra építették át és új szállító kocsikat vezettek be, amelyekbe 12 mázsa szén fért. A dolgozók a kocsikat vasjárgánynak nevezték el. Ezeknek a teherkocsiknak olyan formájuk volt, mint ma az országúton fuvarozó lovas platós kocsinak, de vastengellyel és bányacsille vaskerékkel voltak ellátva, ezen felül fékezőszerkezet is volt rájuk szerelve.⁵

⁴ Stubna bányamérnök elmondása alapján.

⁵ Reményi Viktor: Brennebergbánya története 1759–1933. Sopron, 1935, 32.

1. kép. 1892 körül felépített faviadukt feltöltése földdel

A vasút működtetéséhez az alábbi nehézségeket kellett megoldani: az ágfalvi pályaudvartól a brennbergi főtérig 190 méteres emelkedő szintkülönbséget kellett szabályozni, hogy az újonnan bevezetett, 12 mázsás kis teherkocsik Brennbergből biztonságban leguruljanak az ágfalvi vasútállomásra. Több helyen mély bevágásokat és szerpentint kellett kiépíteni, ezzel is csökkentették a szintkülönbséget. A mély bevágások azt a célt is szolgálták, hogy az üres vasjárgányok félre tudjanak állni az újabb megrendelést szállító kocsik elöl. 1875-től egy rendszeresített keskeny nyomtávú benzinmotoros vontató végezte az üres vasjárgányok visszaszállítását Brennbergbe. 1892-től ezt a vasútvonalat normál szélességűre építették át, ezért meg kellett erősíteni a faviaduktot, hogy nehezebb szállító-kocsik (vagonok) súlyát is kibírja (1. kép). Ehhez pályamódosításra volt szükség, a legnagyobb munka a Rák patak völgyében volt, ott egy hosszú fahidat kellett építeni kőalapra. A fagerendás viadukt szerkezetének hossza 222 méter, közepén a tartóoszlopok, pillérek magassága 27 méter volt.⁶

A faszervezetű viadukt helyébe magas földtöltést (dombot) kellett építeni, amely elbírja a nagy szállító vagonok súlyának áthaladását. Ezt a

⁶ Pammer László leírása alapján 1892 körül.

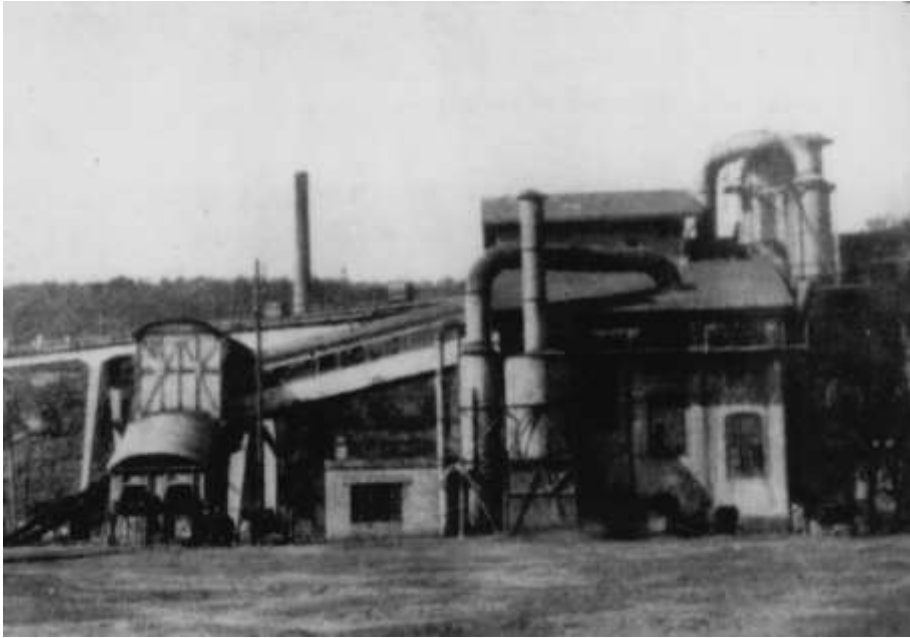
következésképpen oldották meg: A völgyben a patak folyását nagyméretű betoncsövekkel szabályozták, hogy ne mossa ki a földdombot. Ezt követően, amikor Brennbergből egy szénszállítmány indult Ágfalvára, az utolsó vagonba szén helyett a bányából felhozott földet, palát rakták. Ezt a vagon a viaduktnál lekapcsolták, a szerelvény továbbindult és négy-öt munkás kiürítette a viaduktra a törmeléket. Ugyanúgy nagy átvágást kellett készíteni Ágfalva irányába, annak földjét szintén a viadukt feltöltéséhez használták fel. Így keletkezett a faviaduktot betakaró földdomb, ami még ma is látható.⁷ A viadukton egy szállítmány alkalmával 20–25 vagon szén is áthaladt. A szénszállítás lebonyolításához két darab 475-ös sorozatú gőzmozdonyt vásároltak, Ágfalvára a szénszállítás 10 km/h sebességgel történt. A nagy gőzmozdony naponta kétszer fordult, egy alkalommal 20–25 vagon, rendelésre válogatott szénrel, Brennberg – Ágfalva – Sopron Déli pályaudvar útvonalon.

A szénbányászat kezdetén a szén fajtákra való válogatása kézi erővel történt, amit a megnövelt termelés lehetetlenné tett. Ez okból Vajk Artúr és Mándi építészmérnök 1923-ban tanulmányúton jártak Franciaországban egy megfelelő szénosztályozó felépítése érdekében. 1924-ben az ipari vasút végállomásán Mándi mérnök felépített egy Seltner-rendszerű, rostákkal ellátott szénosztályozót (2. kép).⁸ Az osztályozó alsó része, a töltő bunker egy 200 m³ úrtartalmú beton építmény volt, amelyből vagonba, lovas kocsiba is lehetett rakodni. Az osztályozó öt vagon szenet válogatott át óránként, öt különböző fajtára. A szénosztályozót egy 90 méteres vasbeton híd kötötte össze a Borbála szállítóaknával, az Ilona akna 800 méteres vontató kötélpályájával és a Szt. István akna 3 km hosszú függő-kötélpálya szintjével (3. kép).⁹

⁷ Görbehalmi faviadukt.

⁸ Friedl János bányamester elmondása alapján.

⁹ Stubna bányamérnök elmondása alapján.

2. kép. 1924-ben az ipari vasút végében felépített szénosztályozó

3. kép. Az 1924-ben megépített 90 m hosszú vasbeton híd

Bányamérnökök megállapították, hogy a szén a külfejtés helyétől nyugati irányba terjeszkedik, ott törik, és mindig mélyebbre süllyed. Az idő múlásával, és a technika fejlődésével mindig mélyebb és nagyobb kapacitású bányák létesültek a község nyugati részén. Ezért az akkori bányaigazgató 1885-ben úgy határozott, hogy a község központját, irányítását áthelyezi Óbrennbergből a mai brennbergbányai főtérre. Az új bányaközpont kialakításakor az alábbi építkezések folytak: új igazgatási épület (1885), bányavasút (1892), bányász kaszinó (1906), erőmű (1913), központi műhelyek (1913), bányászfürdő (1923), kórház (1924), szénosztályozó (1924), nyolc tantermes általános iskola (1928–30), bányász templom (1928–30), óvoda (1930), evangélikus harangláb (1937–38), vegyesbolt (1938). Új, nagyobb kapacitású és mélyebb aknák is létesültek: István akna a mai óvoda helyén (1850) 108 m, Óhermesi István akna (1875) 310 m, Ilona akna (1886) 380 m, Soproni akna (1889) 320 m, Borbála akna (1889) 268 m, Újhermes akna (1929) 380 m, Szent István akna (1939–1941) 630 m (4. kép).

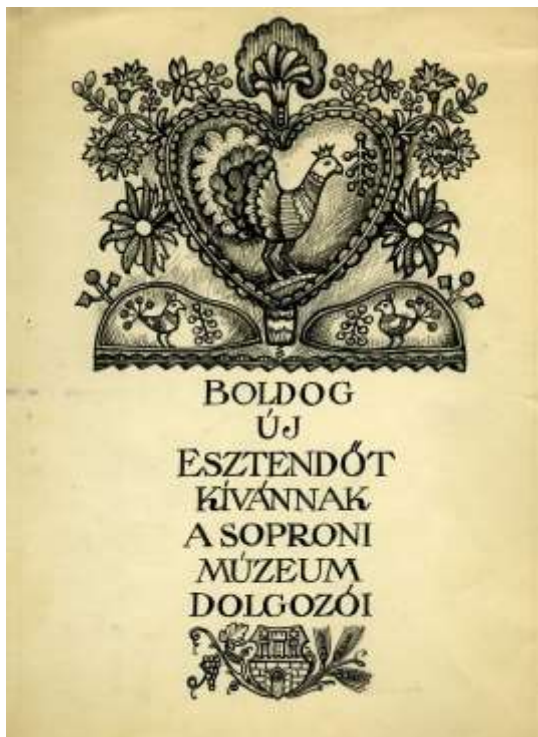

4. kép. 1939/41-ben mélyített utolsó brennbergi 630 m mély Szent István akna

Az 1950-es években kezdődő hidegháború a keleti és nyugati nagyhatalmak között, valamint községünk közelsége a nyugati határhoz és a szénbányászat, amely részben már engedéllyel osztrák területen folyt, de még más politikai körülmények is hozzájárultak a bányüzem leállításához. A bánya leállítása után jöttek az országban lévő más bányákból a szerelők, ezzel kezdődött Brennbergben a szabad rablás. Amit tudtak, leszereltek, ha szükség volt rá, ha sem, akkor is elszállították. A szállítótornyokat, a szénosztályozót és egy pár bányaépületet is lebontottak. A Borbála-aknát, mivel lakótelep közepén helyezkedett el, azonnal feltöltötték földdel, törmelékkel. A többi aknát csak egy vasbeton fedővel zárták le és 50 év után töltötték csak fel.

A vasúti pálya bontása 1952. szeptember 26-án kezdődött. Ezen a pályán még két évvel korábban is szenet szállítottak Ágfalvára. A 90 méter hosszú vasbeton

kötélpálya-védőhidat és a szénosztályozó töltő bunkert 1996. szeptember 23-án felrobbantották és a törmeléket elhordták, mert addigra életveszélyessé vált.

Üjévi üdvözlőlap hímzésintával. Sterbenz Károly grafikája, 1967.

SOPRONI ARCOK

FARKAS GÁBOR

Horváth Zoltán, a tudós soproni
történész és levéltáros
köszöntése
80. születésnapján

A történelem viharában el nem süllyedt dunántúli falu, Somlósztölös gyermekeként nyolc évtizede, módos birtokos családban érkezett e világra. Az apa elvesztésével a sors a családot lefelé sodorta, és az élet buktatóit tíz éves korától tapasztalnia kellett, életfilozófiáját, szocializációját a körülmények alakították. A zsenge ifjút a fátum Sopronba vitte, ahol menedéket talált, bár a komor gyermekkori emlékek sebei magánbeszélgetésekben később is fel-felvillantak. Az Evangélikus Líceum és kollégium falai között azután igaz emberekre, sőt pártfogókra lelt. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti fakultásán történelem szakos középiskolai diplomát szerzett. Két mindnyájunk által kedvelt professzor, Sinkovics István és Lederer Emma kíséerte figyelemmel tanulmányi eredményeit. A levéltárosi képesítést néhány év múltán soproni levéltári alkalmazottként szerezte meg.

Pályakezdése és visszatérése a városba zavaros időkben történt. A tartalékos tiszti kiképzés 1956. október vége felé ért véget, az évfolyam leszerelése, elbocsátása november elején történt, a nemzeti fellángolás elnyomását követő kataklizma közepette. Az ország városaiban, különösen a nyugati végeken, a „magyar flamingók” vészes dramaturgiát írtak. Ennek egyik tragikus szereplője, a soproni levéltár vezetője, Takáts Endre volt, aki vértelen mártíriumot szenvedett. Szabadulása után néhány évet még az intézményben dolgozott, s a tapasztalt szakember készséggel adta át tudását a szorgalmas fiatal levéltárosnak – többek között a Bach-kori okiratok feldolgozása során.

Horváth Zoltán 1961-ben az intézmény vezetője lett, s ezt a funkciót három évtizedig töltötte be, és ezalatt a levéltárat sikeresen igazgatta. A soproni levéltárat a hetvenes-nyolcvanas évtizedben az ország vidéki intézményei sorában az elsők között tartották számon. Mindnyájunkat a szakma iránti odaadás jellemezte, hisz köztudomású, hogy az ötvenes-hatvanas években a kulturális kormányzat a közgyűjteményekkel rendkívül mostohán bánt; s a levéltárügy az anyagi és személyzeti ellátottság területén az intézmények között az utolsó helyet foglalta el. A centralizált levéltári irányítás olyan direktívát adott alkalmazottainak, hogy egyelőre a világháborút átvészelt törvényhatóságok történeti értékű okmányait gondozzák, s a rezsinváltással felszámolt vagy megszűnt szervezetek (gazdasági, jogi,

intézményi, családi, személyi) iratanyagát helyezték biztonságba. Történelmi érdemeket szerzett az a levéltáros generáció, amely a válságos időkben e feladatokat magas színvonalon, szakértelemmel hajtotta végre. A mi nemzedékünk ebbe a folyamatba kapcsolódott be, így részese lett a történeti értékű anyagok mentésének, elhelyezésének, a levéltári alapmunkák (fonszemplélet kialakítása, alapleltárak, áttekintő jegyzékek) fond- és állagszintű elvégzésének, a fasciculusig lemenő értékelések felvételének. Mindezek során levéltárosok a történeti okiratok struktúráját, történetiségét tekintették át, s ezzel megalapozták a későbbi kutatási tevékenységet. A tanácsi irányítás általánossá válásával 1969 után a közgyűjtemények, közte a levéltárak új dimenzióba kerültek. A konkrét szakfeladatok mellett a közművelődési, történet-kutatói tevékenység kiemelt szerepet kapott (kiállítások, idegenvezetői képzés, fotó- és köteteseti műhely kialakítása). Horváth Zoltán e területen európai színvonalra emelte az intézményt.

A Sopron városfejlődését a kapitalizmus időszakában elemző tanulmányaiban, önálló műveiben a történeti köntösbe öltöztetett városi és falusi sorskérdések hangsúlyosan szerepelnek. Kutatásainak mindvégig meghatározó eleme volt a történeti gyökerek feltárása, bizonyosságul annak, hogy a szerző nem szakadt el a falutól. Mindnyájunkban, akik fél évszázadon át városban élünk, a paraszti és a polgári lélek viaskodik, de végül is a paraszti génnek öröksége győzedelmeskedik. Horváth Zoltán elemzi azt a népréteget, melyből származott, láttatja, hogy a módosabb paraszti réteg a felsőbb társadalmi hierarchia felé törekszik, míg a szegényebbek az alsóbb rétegekbe süllyednek. Ezeket a jelenségeket elemzi a jobbágyvilág alkonyáról, a községi önkormányzatokról, és a sopronbánfalvi molnárcsaládokról írott műveiben is.

A még megvalósítandó terveire sok erőt és szerencsét kívánok, és segítőjének, Anna asszonynak a szakma nevében is köszönetet mondok. Kedves Zoli barátom: *ad multos annos!* Klasszikus levéltári szöveggel köszöntelek: „*Domine Illustrissime, Deus omnipotens faciat felicem summa cum benignitate dominationem vestram!*”

TURBULY ÉVA

Érték és lépték.

Születésnap beszélgetés

Winkler Gábor építésszel

gyökerekről, munkáról, életről

Winkler Gábor tanítványaival együtt két évtizede visszatérő vendég a levéltárban. Előad a rendezvényeinken, bemutatja vagy recenzeálja kiadványainkat. Ő volt a Soproni Szemle 2010. évi 1. építészeti tematikus számának összeállítója, és sok szó

esik közöttünk a várostörténeti monográfia építészettörténeti kötetének előmunkálatairól is. Állandó tapasztalat, hogy mindig siet valahova, rengeteget utazik, hatalmas munkabírással, jókedvvel, egyben rendkívüli fegyelemmel végzi a magára vállalt sokféle feladatot. Jó példa erre, amikor a '90-es évek közepén felkértem egy előadásra. A mintegy két hónappal későbbi időpontot szóban megbeszéltük, majd egy héttel előtte próbáltam elérni, hogy megerősítsük a részleteket. Akkoriban, mobiltelefon és e-mail hiányában ez bizony nem sikerült. Még a felesége sem tudta megmondani, pontosan merre jár éppen, hol érhető el. A kezdés előtt néhány perccel robogott be, miközben engem a szépen gyülekező közönséget látva többszörösen kivert a víz, és azt fontolgattam, mit is mondjak nekik tíz perc múlva!

Az interjúra készülve, a róla szóló cikkeket, a publikációs jegyzéket olvasva megrettentem: Lehetetlen ennyi mindenről szót ejteni egy interjú kapcsán! Doktori disszertáció, vagy kismonográfia témája lehetne inkább az ő szerteágazó kutatói, tanári, városrendezői, városrehabilitációs munkássága, nem beszélve a tervező építészről. Ne is várjon hát részletes áttekintést mindezekről a kedves olvasó! A beszélgetés célja csupán az alcímben jelzett témákról való elmélkedés lehet.

A 70. születésnaphoz¹ közeledve kezdjük a gyökerekkel! Kik voltak az ősök, mit csináltak, honnan jöttek? Winkler András írta és beszélgettünk is róla, hogy mindenki német volt, eltekintve az anyai ágon egy bosnyák nagyanyától, aki a német alaposág mellé mélyen érző, a művészetek felé is hajló, kalandozó géneket hozott a családba.

Apai ágon Elzász-Lotharingiából menekültek a hugenotta ősök a rekatolizáció elől erre a tájra, valamikor az 1600-as évek legvégén. Colmarban elismert polgárokként éltek.² Sopronban mesteremberek lettek: ácsok, kovácsok, vargák, csizmadiák és vízimolnárok leszármazottai vagyunk. Anyai ágon az ősök bácskai svábok, anyai nagyanyánk az András által a Magyarország című versében is megírt bosnyák Krusencz Julianna. Apai dédapám volt az első köztisztviselő a családban, királyi levélkihordó, nagyapám GYSEV főfelügyelőként ment nyugdíjba. A soproni nagyszülők még német ajkúak voltak, a kitelepítési listára is felkerültek. Papám anyanyelve már a magyar volt, de a németet is tiszta irodalmi nyelven, „Hochdeutsch” kiejtéssel beszélt. Őt is vasutasnak szánták; nagyszüleimet Horváth József festő győzte meg arról, hogy jól rajzoló-festő, matematikában is jártas apámat építésznek adják.

Winkler Oszkár azután a hazai modern építészet egyik kiemelkedő alakjává vált, aki budapesti tanulmányait követően Berlinben és Rómában is tanult.

¹ Winkler Gábor 1941. május 16-án született.

² Az első ismert soproni anyakönyvi bejegyzés tanúsága szerint a legrégebbi rokon, Andreas Schrick polgár és ónöntő (Bürger und Zinngießer) 1665-ben Colmarban született, felesége a pozsonyi származású Anna Maria Fritsch volt. (Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848, 1–2. kötet, Bp. 1982., 9944.)

A város ösztöndíja tette lehetővé számára, hogy fél évet Berlinben tölthessen. Bár szerénységből soha nem emlegette, olyan nagyságok tanították ott, mint Bruno Taut és Hans Poelzig. Az ő kezük alatt vált a modernista építészet elkötelezettjévé. Ez az időszak nagyobb hatással volt rá, mint az olasz út, annak ellenére, hogy ott is olyan, az expresszionista stílusirányzathoz tartozó építészek alkottak akkoriban, mint Giuseppe Terragni. Érdekes módon akkoriban a Vatikán is a modernista irányt támogatta, ennek látható épületei a soproni Szent István, a csornai és a kapuvári katolikus templomok. Apám először Budapesten, statikusként dolgozott, majd elegendő munka hiányában visszatért Sopronba, ahol hamarosan önálló irodát alapított.

Említette, hogy édesanyja bajai származású. Hogyan került Sopronba?

Nagyapa röviddel a nagy háború után meghalt. Az özvegy nagymama négy gyermeket nevelt. Anyukám rendkívül szép és tehetséges leány volt, aki mindenáron gyógyszerész akart lenni. Mivel Baján nem volt középfokú leánygimnázium, magántanulóként végezte el a nyolc évet. Olyan emberek hordták neki a tananyagot, mint a Kossuth díjas építész Major Máté és Sík Sándor. Szegedre került az egyetemre, élete végéig a város szerelmese maradt. Legszívesebben Nobel-díjas professzorára, Szent-Györgyi Albertre emlékezett. Amikor végzett, nem volt patikára pénze, úgyhogy hosszú évekig vándorolt, ő volt a működéshez szükséges okleveles gyógyszerész. Aztán Sopronba került, a rokon Lovas családhoz. Így ismerkedett meg egy születésnapjára összejövetelen a fiatal, sikeres építésszel. 1939-ben kötöttek házasságot. Két nagyon tehetséges ember találkozott, édesanyám például remekül írt, idegen nyelveket beszélt, fordított. Ha kellett, a rajzolásba is besegített. A gyerekek felnevelésének időszakát leszámítva végig dolgozott. Amikor édesapánk meghalt, magától értetődően vette át a családfő szerepét.

Hogyan indult Winkler Oszkár soproni pályafutása?

Nehezen. Nagyon sokáig ingyen dolgozott, csak a fuvarokat számolta a helyi építőmestereknek. Akkor elhatározta, hogy nem fog elveszni vidéken. Országos pályázatokon indult és sorra megnyerte őket. Ezek hatására, és mert az akkori városvezetés bízott benne, nagyon szép feladatokat kapott Sopronban is. Ekkor nyerte meg a Károly-kilátó tervpályázatát. Rövidesen irodát nyitott, több nagyobb ipari beruházást tervezett a háború előtt. Egy fiatal kivitelezővel összeállva társasházakat is építettek. A háború után államosították a vállalkozást.

Milyen emlékeket őriz a kora-gyerekkori évekről, a háborúról?

Nagyon mély nyomokat hagytak bennem ezek a részben reflexszerű emlékek, például a vendégekre váró kivilágított polgári lakásról a pálmákkal, vagy az első Karády lemez, a „Te vagy a fény az éjszakában!” A háborúra is emlékszem, a bombázásokra, az orosz megszállásra. Az utolsó napokat az egyetemen vészeltük át!

Milyen volt az építész lakása? Hagyományos polgári berendezésű, vagy rajta volt a modernista építész kéznyoma?

Nagyon jót kérdezett Éva, a bútorainkat édesapám tervezte. Nem bauhausos, inkább expresszionista, lekerekített sarkú stílusban.

Katonakötelesként hogyan vészelté át Winkler Oszkár a háborút?

Gyakran behívták, talán zászlósi rangban. Megtervezett néhány bunkert, katonai kórházat, azután hazaengedték. Azt tudom, hogy a Felvidék visszafoglalásakor is behívták. A filmhíradóban mutatták, ahogyan hidat ácsol a katonáival. Édesanyám a városi mozi minden előadására elment, amíg ezt a híradót vetítették, hogy láthassa. A közvetlen harctéri szolgálatot így szerencsére elkerülte. A háború azonban nem kímélt meg bennünket, három hetes kishúgunk, Zsuzsika az utolsó hetekben egy vírusfertőzés áldozata lett, a család soha nem gyógyuló fájdmárára.

Milyen volt Sopron közvetlenül a háború után?

Nagyon gyorsan megindult az élet. Emlékszem, kézen fogva vitt bennünket apukám Andrással a Festőterembe, ahol Mühl Aladárék kvartetteztek, miközben az egyik oldalon sikoltoztak, a másikon meg lőttek. A bombatölcsérekben kutakodtunk a velem egykorú társakkal. A barátom egy ollót talált, én összetört herendi darabkákat. Nagyon fontos élményt jelentettek az ásatások és helyreállítások, ahova apukám vitt el. Ott, ahol a bombázások leemeltek néhány házat, ásatásokat végeztek a belvárosban, a Vasalóház helyén, a Bástya téren. Belenéztünk a gödörbe, és az ott látottak a későbbi építészre is hatottak valahol. Fantasztikus volt!

A másik mély benyomás a Csatkai Endréhez fűződő barátság, aki fogadott rokonaként kezelt élete végéig. Amióta az eszemet tudtam, rengeteget mesélt, remek pedagógus volt. Tehetséges fiatalokkal vette körül magát, szabad bejárásunk volt a múzeumba. Ezek közismert dolgok. Már licista voltam, amikor pályázatot írt ki nekünk filmkritikák írására. Emlékszem, Friedrich Andrásnak odaajándékozta az összes 73-as lemezét, Bruckner összes szimfóniáit. A munkában is mindig inspirált, és elindított a helyes úton. Ha magánlevelet írt,

annak a sarkára is odafirkantott néhány segítő jelzetet. Amikor elkezdtem foglalkozni a 19. századi építészettel, az összes céduláját odaadta, teljesen magától értetődően. Nagyon színesen és változatosan írt. Ebben is példát mutatott, hogy nem feltétlenül kell az elcsépelet, unalmas szakmai zsargont használni. Nagy hatással volt rám, sokat köszönhetek Bandi bácsinak.

Visszatérve az édesapjára, úgy tudom, ő szervezte meg a Soproni Tervezőirodát.

Közvetlenül a háború után már tanárnak hívták a Műegyetemre és ide, Sopronba is. Elkezdett tanítani, és emellett megszervezte a kormánybiztosságot a Nyugat-Dunántúl helyreállítására. Nagyon jó szervező és nagyon jó előadó volt! Ezután hozta létre a Tervezőt, ami az első vidéki iroda volt.

Párhuzamosan az egyetemi oktatással! Sostarich Bandi bácsitól tudom, hogy hihetetlen munkabírása volt.

Igen, szinte az élete végéig együtt csinálta a tervezést és a tanítást, ahogy a fia, és ahogy az én Ágoston fiam is. Ez családi tradíció, hogy egyikünk sem hajlandó csak az elméletet, vagy csak a gyakorlatot választani. Aminek rengeteg a hozadéka, de egyúttal kétszeres leterhelés.

Mit jelentett építészként Winkler Oszkár gyerekének lenni? Egyenes út vezetett az építészmérnöki karra?

Ő istenáldotta tehetség, valódi alkotóművész volt. Már beszéltem arról, milyen élményt jelentett mellette látni Sopron épített múltját a romok alatt. Az iroda a lakás egyik szobája volt, így nagyon sok mindent láttam-hallottam mellette. Ugyanilyen fontos élmény volt az építkezések kezdete, a falak helyének kitűzése. Nem volt kérdés, hogy a nyomdokaiba szeretnék lépni, hogy építész leszek. Egy kis elbizonytalanodás 16-17 éves koromban volt, amikor az autók formatervezése és a díszlettervezés is eszembe jutott lehetőségként. Akkor mondta apukám: menj, fiam, építésznek, az olyan alaptudást biztosít, amivel később bármilyen irányban elindulhatsz! Így aztán Barna öcsémmel együtt folytattuk az apai hivatást (1. kép).

1. kép. A Winkler család 1977-ben, Winkler Oszkár 70. születésnapján.
A hátsó sorban állnak, balról jobbra: Winkler Gábor, András, Barnabás, István.

Szárnyakat adott, inspirált az apai tehetség, vagy nyomasztó volt a tudat, hogy nehéz lesz a nyomába lépni?

A zsenik gyerekeinek sorsa gyakran fordult tragédiákba. Nálunk ez szerencsére nem így működött. Édesapám az első pillanattól kezdve felnőttként és úriemberként kezelt bennünket, ami később szakmai barátsággá alakult át. Jó kollégaként viselkedett, aki kegyetlenül megkritizálta, ha rossz helyre került a bejárat vagy a konyha, de az épület megformálásába nem szólt bele. Nem nyomasztott, hanem inspirált a szakmában közösen eltöltött húsz év alatt. Szerencsénkre remek szüleink voltak.

Nem ejtettünk még szót a soproni iskolákról.

Licista, vagyis berzsenyis voltam. Nagyon fontos, hogy a líceum tanítóképzőjében kezdtem, Major Lászlónál. Későn érő gyerek voltam, néha elaludtam az órán, vagy kiséáltam az asztalhoz, máskor elbújtam az asztal alá. Laci bácsi volt „a Tanító”. Mi, egykori diákjai, köztük Richly Zsolt rajzfilm-rendező, Friedrich András, Merész Magda, Mühl Kriszta, Szabó Piroska és a többiek, mind nagyon sokat köszönhetünk neki. Felismerte a tehetséget, felébresztette bennünk, hatéves

gyerekekben a vágyat az alkotásra. Ha sikerült egy rajzunk, nagy színes krétákkal csomagolópapírra rajzoltatta át őket, és kirakta a Várkerületre, hogy mindenki lássa a műveinket. Az döntő dolog, hogy egy hatéves emberben felkeltsék a becsvágyat, hogy kiálljon, szerepeljen, teljesítsen! Az ötödik-hatodik osztályból Tatay Jenőre emlékszem, aki a tudományos kutatás, a néprajz alapjai felé terelt bennünket. Az osztályfőnökünk a középiskolában Bálint József volt. Kémiát, fizikát tanított, az egyetemen szokásos módon, felnőttként kezelve bennünket. Az osztály 90%-a továbbtanult, karriert futott be.

Hogyan került be az egyetemre?

Volt egy kellemetlen közjáték. 1956-ban a szüleimmel együtt elmenekültünk, fél évet kint töltöttünk Ausztriában és Svájcban. A honvágyn azonban olyan erős volt, hogy még a kijelölt határidő előtt hazatértünk. A jelentkezésemet mégsem akarták továbbítani az egyetemre 1959-ben, egy felsőfokú mezőgazdasági technikumot javasoltak a számomra. Szegény apukám térdig lejárt a lábát, mire sikerült eljutnom az egyetemi felvételiig.

Milyenek voltak az egyetemi évek? Kik tanították?

A már említett kellemetlen közjátékot követően elsőre felvettek a BME Építészeti Karára. Fontos időszak volt ez, ahogy Kubinszky Mihály mondta egyszer, soha nem pótolható évek. A legkiválóbb professzorok oktattak: Major Máté, Pogány Frigyes, Reischl Antal, Weichinger Károly. Mindenre megtanítottak bennünket, a legapróbb részletekre is: Hogyan kell felrajzolni egy házat, hogyan kell eladni azt. A körülmények nem voltak ideálisak. Egy hideg tetőtéri albérlésben laktam, az első időkben 1000 forint tandíjat kellett fizetni félévente. Ezt igazságtalannak éreztem. Később módosították a szociális rendeletet, számított, hogy hat eltartott van a családban. Ekkor már tanulmányi ösztöndíjat is kaptam.

Az életrajzában olvastam, hogy az első éveket a terepen, kivitelező vállalatnál töltötte.

Ez mindenkinek kötelező volt, és áldom a jó Istent, bár akkor átkoztam a sorsot. Minket kivezényeltek, és ha valaki megszökött egy tervezőirodába, azt visszaparancsolták. Ennek köszönhetem, hogy nem tudnak zavarba hozni a szakmával kint az építkezésen. És azt is, hogy tudok a kivitelező fejével gondolkodni: Tudom, mi lehetséges, és mi nem. Minden szituációval találkoztam (2. kép). A legtöbb kolléga, aki ezt nem csinálta végig, nagyon mereven és idegesen tárgyal a kivitelezőkkel, ami nem szerencsés. Szót tudok érteni a kétkezi munkásokkal. És még egy dolog: Amikor épület-szerkezet-tanítottam, nem tudtak zavarba hozni a hallgatók, mert olyan biztos gyakorlati tudásra tettem szert a három és fél év alatt, ami máig meghálálja magát. De tovább akartam lépni.

2. kép. Winkler Gábor kőművessegéd, 1962.

Erre vonatkozik a következő kérdésem: Az egyetemen kialakult már az irány, mit szeretne csinálni a továbbiakban? Mikor vált az építészettörténet, a városrekonstrukció elkötelezettjévé?

A diplomamunkám a soproni egyetem központi épületének a terve volt, nagy könyvtárral, aulával. A mai korcsolyapálya helyére terveztem, azóta sem valósult meg (3. kép). Talán ennek is köszönhetően Weichinger Károly tanársegédnek hívott Pestre, ami végül nem sikerült, a kötelező kivitelezési gyakorlat miatt. Az általam nagyon tisztelt Pogány Frigyes tanította az építészettörténetet, aki az első számú ideálom. Fantasztikus előadó volt. Tanszékén kaptam meg fél éves feladatként Sopron romantikus építészetét a negyedik évben. Ebből indult ki az a kutatás, ami végül a doktori disszertációm lett, és ami Sopron építésze a 19.

században címmel jelent meg 1988-ban az Akadémiai Kiadó gondozásában. A legnagyobb öröömre a mai napig folyamatosan használják.

3. kép. A soproni egyetem központi épületének terve. Winkler Gábor diplomamunkája, 1963–64.

Melyek voltak az első publikációi?

Városi lakóházak Sopron barokk építészetében címmel írtam az első szakcikkemet, a Soproni Szemlében jelent meg 1965-ben. Már kivitelező voltam, amikor a 19. századi építészetről először publikáltam 1968-ban, ugyancsak a Szemlében.

Tehát építészvezetőként dolgozott és közben kutatott is.

Igen, és az egyetemen is tartottam előadásokat. Ma már nehezen tudom elképzelni, hogyan jutott minderre időm a 16 órás munkanap mellett!

Hol állt munkába? Sopronban?

Győr, Zalaegerszeg és Szombathely közül Győrt választottam. Édesapám nővére ott élt a családjával, befogadtak.

Az építészettörténeletről már beszélünk, Mi volt a városrendezéssel?

Az egyetemen utáltam. Perényi professzor oktatta, aki rosszul beszélt magyarul, mivel sokáig kint éltek a Szovjetunióban. A szocialista lakótelepekkel foglalkozott, száraz, rossz feladatokat kaptunk tőle. A régi városmagok felszámolása folyt, zöldmezős lakótelepeket kellett tervezni, minden támpont, kapaszkodó nélkül. Megadták, hogy 40 000 ember, öt toronyház, nyolc lakóövezet, ezen nem volt mit

tervezni. Akkor úgy döntöttem, soha nem leszek városrendező. A sors fintora, hogy végül mégis ezért kaptam az Ybl Miklós-díjat!

Mi okozta a fordulatot?

Ez hosszú történet. A tervezésben és az építészettörténetben jó voltam, a várostervezésben nem. Statikából sem, ebben nem apámra ütöttem. Aztán megbetegedtem, szívizomgyulladás kaptam. Apám ekkor azt mondta, vége a -20 °C-ban töltött 16 órának és beprotezsált a Győri Tervező Vállalathoz, amit ő alapított, és ami az ország legnagyobb vidéki tervezője volt. Olyan kitűnő szakemberek dolgoztak ott, mint Cserhalmi József, Vincze Kálmán, Horváth Andor, Solt Herbert, a csöngői Lőrincz József, akik valamennyien kiváló szakemberek, „ügyes fiúk” voltak, ahogy apám mondta. Sajnos, a legtöbbjük már nincs közöttünk. A kétszeres Ybl Miklós-díjas Lőrincz volt rám a legnagyobb hatással. Nagyon markáns egyéniség volt, mellette nem lehetett mást csinálni, csak amit ő akart. A szárnya alatt vagongyári épületeket terveztem, éttermet, számítógépes központot. Szép, igényes munkák voltak, azóta sajnos lebontották őket, egyik napról a másikra, parkoló áll a helyükön. Szomorú volt nézni, mert bennünket arra tanítottak, hogy az örökkévalóságnak tervezzünk. Ma ez már nem így működik. Innováció van, és bontás.

Egy idő után, Varga István hívására „megszöktem” a Tanácsi Tervező Vállalathoz. Elsírattak, hogy nem lesz már belőlem sohasem építész, mert az egy tatarozó vállalat. Engem azonban vonzottak a régi épületek és új tervezési feladat is akadt bőven. Akkoriban indult be a műemléki helyreállítás, a történeti belvárosok rehabilitációja, ami speciális szakembereket igényelt. Ekkor jött be Pápa. 1973–1974-ben még csak a rogyadozó házakat mértem fel, és utána tervet kértek tőlem a belváros rekonstrukciójához. És ezzel – szerénytelen leszek – iskolát teremtettem. Szerencsém volt, jókor voltam jó helyen. Akkor vált elvárássá, hogy a lakótelepek építése mellett törődni kell a belvárosokkal, amikor lettem az asztalra Pápát. Több ütemben, egyre nagyobb területre kiterjesztve többféle tervet készítettem a műemléki belváros megújítására. Bizonyítani tudta a rendszer, hogy igen, mi foglalkozunk ezzel a kérdéssel, a „múlt” is fontos nekünk.

Mennyire állt rendelkezésre Gáborban a rendezési terv elkészítéséhez szükséges ismeretanyag, tapasztalat, és mennyit kellett hozzátanulni? A gyerekkori élmények után az egyetemi felkészítés nem volt megfelelő. Az építészettörténeti háttér viszont sokat segíthetett.

Itt jön be az LLL, a life-long learning. A feladatok hozzák ki a tudásban a hiányt, ahhoz kell célirányosan tanulni.

Magyar nyelvű szakirodalom gondolom nem nagyon volt.

Jó példák voltak, a VÁTI-nál Sedlmayr Jánosné vagy Nagypál Judit soproni tervei. Ők a városméretű műemlékvédelemben Európa-hírű iskolát teremtettek. Azt kell mondanom, a terveik részben álmok maradtak. Pápán sikerült bepréselni az elképzeléseket a részletes rendezési tervbe, ami helyi törvénnyé vált, döntéseit kötelező volt figyelembe venni. Román András azt hangsúlyozta egy írásában, hogy én voltam az első, aki alapos történeti kutatásból, a város történeti adottságaiból vezettem le a városfejlesztést. Sedlmayr Zsuzsa pedig azt írta le, hogy volt bátorságom belegyömöszölni a lakótelepek üvegcipőjébe a történeti városokat, csak azért, hogy elfogadják a városrekonstrukciós elképzeléseket, és helyi rendeletként kötelezővé váljon a megvalósításuk. Azt hiszem, ez az a két dolog, ami hatott a magyar városrendezésre. Ma már az örökségvédelmi hatáskör és a helyi védelem segíti a történeti szemléletű városrendezés gyakorlati megvalósulását. Ez utóbbi szintén Pápán indult el.

Az Ybl Miklós-díjat tehát a városrendezésért kapta. Mikor is?

1981-ben, azt hiszem. A díjat valóban a pápai városrendezésért kaptam. Talán szebb lett volna, ha egy házért adják. A szakma még mindig házban gondolkodik, nem városban. Pedig ma is, akármit tervezek, először a városból indulok ki, azután szűkíték a negyedre, az utcára, a környező házakra. Ez az a gondolkodás, ami máig sok építészből hiányzik. Minden építésznek várost is kellene rendeznie.

1989-ig dolgozott a Megyei Tanácsi Tervező Vállalatnál vezető tervezőként és városrendezőként. 1990 és 1995 között a Hungaro Austro Tervező Vállalat vezető építésze, illetve 1991-től máig Pápa főépítésze. A 90-es évek elejétől kezdett tanítani, először Győrben, aztán Sopronban is. Az elmélet és a gyakorlat együttes művelése, ahogy már beszéltünk róla, családi hagyomány.

Így van! 1990-ben egy évig a Műszaki Egyetem Urbanisztikai Tanszéken tanítottam városhelyreállítást. 1992-től oktatok Győrben, 2003 és 2006 között tanszékvezetőként. A Nyugat-Magyarországi Egyetemre 1995-ben kerültem, ugyanettől az évtől 2005-ig az Építéstani Tanszéket vezettem, édesapám és Kubinszky Mihály utódjaként. Szeretek tanítani, érzésem van hozzá, ezt a családi legendárium is tanúsítja. Így Győr és Sopron mellett sok helyen megfordultam tanárként itthon és külföldön is. 1993-tól rendszeresen előadok a pozsonyi Academia Istropolitana, a városmegújításról tartok angol nyelvű szemináriumokat. Erdélyben Kolozsváron és Csíkszeredán oktatok. Különösen

kedvesek voltak számomra a nyári nemzetközi építészeti táborok, 2003-ban Splitben, 2005-ben Krakkóban. Jó találkozni, eszmét cserélni a professzortársakkal, a frissen végzett, érdeklődő tanítványokkal.

A tanári vénát én is megerősíthetem! Előadásait, de írásait is közérthető, friss és élvezetes stílus, eredeti megközelítések és a művészetek más területeiről vett párhuzamok jellemzik.

Erre is édesapám tanított meg, ő nyesegette első írásaim szakmai és nyelvi vadhajtásait. Egyszerűen, világosan írok és rajzolok. Ami mögött persze ott kell izzania sok mindennek, a tudásnak, tapasztalatnak, tehetségnek. Előadásaimban elméleti kutatásaimra és szakmai gyakorlatomra támaszkodva az építészet és a történeti szemléletű várostervezés legfrissebb elveit és módszertanát próbálom átadni, gyakran saját fotókkal, zeneművekkkel, vagy akár filmekkel illusztrálva. Nagyon fontos, hogy a hallgatók ráérezzenek ennek a szakmának a komplexitására, szépségére, a jó épületekben rejlő értékre. Ami egyszerre praktikus dolog, és művészi alkotás. Akkor jó, ha sugározza a kort, a helyet, ahova épült, a megbízó igényeit és az építész személyiségét. Ezek adják meg a prekonceptiót, az első gondolatot. A tudatosság mellett a tervezőnek sok mindenre rá kell éreznie. Szükséges dolog – lenne – a műveltség, és ami nagyon fontos, az épületélmény, a katarzis. Ezért is viszem szívesen a tanítványaimat háznézőbe, például Bécsbe. Hogy legyen épületélményük, lássanak sok jó épületet, régit és újat (4. kép). És legyenek jókedvűek, éljék az életet! A jókedvű, a játszani tudó építész tud jó épületeket tervezni. Bizonyos értelemben maga a tervezés is játék, legalábbis nekem.

4. kép. Fialat építészekkel a Szent György utcában, 1968.

Milyen tárgyakat tanított, tanít?

Sok mindent: Építészetelméletet, szerkezztant, várostervezést, építészettörténetet, műemlékvédelmet, de örökségi turizmust és turisztikai tervezést is. Nagy örömömre szolgál, hogy 2003-tól Győrben a zeneakadémistáknak taníthatok építészet- és művészettörténetet. Ők művészként jó társak a már említett „játékban”.

Büszke vagyok a sikeres tanítványokra, sokuk pályáját kísértem végig a tudományos fokozatig, 11 végzett doktoranduszom van. Pályafutásom során – nagy szerencsémre – sok olyan emberrel találkoztam, akik tudatosan keresték a tehetségeket. Ilyen volt Csatkai Endre, Román András, Horler Miklós, Zádor Anna, Preisich Gábor, Gerő László. Ők egyben példaképek a számomra. Megpróbálom továbbadni a sok-sok éve tőlük kapott értékeket.

Azért a kutatói, a tervezői életmű is imponáló! A publikációs jegyzék a citációs indexszel 80 oldalas. Hat önálló könyv, 36 könyvfejezet, 43 tudományos cikk, 22 műemlékvédelemmel, 42 város-helyreállítással foglalkozó írás, 20 tudományos ismeretterjesztő kötet, csaknem 100 hasonló témájú cikk, CD-k, foratókönyvek, messze 100 feletti, éves átlagban 10–15 előadás. És még nem említettem az angol nyelvű jelentéseket az Europa Nostrának, az építészeti kritikákat, könyvismerttetéseket, megemlékezéseket. Az első két publikáció – nem véletlenül – a Soproni Szemlében jelent meg.

Sokat köszönhetek Sopronnak. Tapasztaltam, hogy aki itt nő fel, élete során a meglévő értékekkel szemben mindig nyitott marad és útravalóul a város szépségei iránti érzékenységet és szeretetet viszi magával. Az itt kapott gyerekkori élmények segítenek abban, hogy bárhová be tudjak illeszkedni. De szeretem Győrt is, Pápának pedig minden házát ismerem. Talán nyugat-pannon építészek mondanám magam. A kutatásaim kiindulópontja kétségkívül Sopron volt. Először a barokk házak, azután a 19. századi soproni építészet. Az országos áttekintés is elkészült. Összeállításra került e korszak vidéki műemléki épületeinek feldolgozása, az úgynevezett Winkler-lista, az összegzés külön könyvfejezetben jelent meg.³ Hasonló felmérés készült az evangélikus templomokról.⁴ Kandidátusi disszertációm 1994-ben védtem meg, témája a legújabb kor építészeti örökségének védelme. Az akadémiai doktorim (2002) a Történeti városok helyreállításának elvei és módszerei címet viselte. Ahogy jöttek a műemléki és városrehabilitációs feladatok, úgy jelent meg ezek lenyomata, eredménye a publikációimban. De megfordítva is érvényes, hogy az elméleti munkát, a katedrán elmondottakat igazából a gyakorlat tapasztalatai hitelesítik. Két kötetben, közel hatszáz oldalon közreadtam Győr várostörténetének képi dokumentumait: ugyanezt a munkát egyszer talán Sopronról is elkészíthetem. De szívesen írok útikönyveket és készítek szöveget egy-egy fotóalbumhoz is: meggyőződésem, hogy a kutatások legújabb eredményeit ezen keresztül lehet igazán közkinccsé tenni.

A publikációk visszatükrözik Gábor sokszínű érdeklődését, hallatlan munkabírását és pedagógiai elkötelezettségét. És nem beszéltünk még az épületekről!

Közel 300 épületet terveztem, mintegy kétharmaduk épült meg, ami nem rossz arány. A megvalósult, de lebontott terveim miatt jobban szomorkodom. Ilyenek a már említettek gyári létesítmények Győrben, vagy az egykori „járműgépellátó központ” Sopronban a Shell-kút helyén. Nem az eredeti elképzeléseim szerint valósult meg a győri Arany János utca – Baross úti tömb beépítése, pedig már a kiviteli engedélyek is rendelkezésre álltak. Később azért átmentettem belőle valamit a kis gyalogos átjáróval a két utca között, amit megnyitása óta naponta tömegek használnak. A helyi népnyelv Bécsi udvarnak nevezte el az ott működő kávéházról.

³ Városépítészet a historizmusban. A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Bp.: Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete, 1993. 31–48.

⁴ Építészettörténeti áttekintés. In: Evangélikus templomok Magyarországon. Szerk. Déri Erzsébet. Bp. 1992. 27–45.

5. kép. A Lőver szálloda bővítése. Winkler Gábor terve, 1980.

Ismerem, ha arra járok, mindig ezt az útonalat választom. Szeretem a kis fagyfaltozót is, a sarokban!

Ennek örülök. Azt vallom, úgy kell tervezni, hogy az épület működjön, meg tudjon állni saját lábán, inspirálja a tulajdonost. Ezért szeretem például a kapuvári iskolát, ami a közelmúltban ünnepelte a 30 éves évfordulóját. Az aulában olyan közösségi tér alakult ki, ami azóta is él, működik.

Végigtekintve a tervek jegyzékét, igazolódik a nyugat-pannon építész meghatározás. Sopron, Pápa és Győr mellett Kapuvár és Csorna is szépszámú épülettel szerepel. Balatonfüredi szálloda, örökségvédelmi hatástanulmányok Fertőrákosról és Fertődről. Rendkívül változatos, egyben jellemző a műfaji megoszlás: többlakásos lakóépületek, szállodák, gyógyszertár és fa kilátótorony, családi villák, iskolák, és persze műemléki, vagy műemléki jellegű épületek átalakítása, megújítása. Különös erőssége – nem véletlenül – az a képesség, ahogy az értéket hordozó, de lepusztult, korszerűtlen régiből úgy varázsol a modern kor kihívásainak is megfelelő újat, hogy hozzáadott értéként jelen van, kisugárzik minden, a régiből átmentett érték. Azt a bizonyos „első gondolatot” saját kezűleg rajzolja fel ma is, ahogy a könyveit is saját rajzaival illusztrálja. Ebben is édesapját követi, aki kitűnően rajzolt, akvarellezett. De nem beszéltünk még a „műemlékes” Winkler Gáborról, műemlékvédelmi szervezetekben folytatott munkájáról.

Amit a műemlékvédelem gyakorlatából tudok, azt különböző építészeti műhelyekben, idősebb tervező kollégáimtól, a műemléki felügyelés munkatársaitól és a munkáimat kivitelező kézművesektől tanultam. Fontos tapasztalatot, új szemléletet jelentettek a külföldön látott példák. A műemlékvédelem mint tantárgy oktatójaként elsősorban a történetiség fogalmát és érzését próbálom tudatosítani és elmélyíteni a hallgatókban. Meg lehet tanítani a műemléki munkák előkészítésének fortélyait – levéltári kutatás, épületkutatás, felmérés, fényképezés –, a tervezés egyes lépéseit és kivitelezés sajátos technikáit. Úgy gondolom azonban, hogy a kézzelfogható ismereteket megelőzve fontosabb egyfajta szemlélet kialakítása: annak tudatosítása, hogy alig van építészeti feladat, ami ne kapcsolódna valamiféle történeti környezethez vagy meglévő épületekhez (5., 6. kép). Az építészeti megoldás pedig csak akkor lehet kielégítő, ha a kapcsolódó történeti értékek nem vesznek el, szervesen beleépülnek az új alkotásba.

Évtizedek óta aktívan tevékenykedik az UNESCO, az ICOMOS és az Europa Nostra nemzetközi szervezeteiben. Előbbiek a műemlékvédelem hivatalos szervei, míg utóbbi a műemlékvédők nagy tekintélyű civil szervezete.

Az ICOMOS munkájába az 1970-es évek végén kapcsolódtam be, 1988-ban a vezetőségébe is beválasztottak. A másik szervezetbe Ráday Mihály ajánlott be, 1993-tól vagyok tanácsstag, négy évig az Europa Nostra-díj Hágában ülésező zsűrijének a munkájában is részt vettem. Az elmúlt években egy sor osztrák, szlovák, román, magyar helyreállítás véleményezését készítettem el. Az esetek többségében díjazták az általam ajánlott pályamunkákat. A kettős szerepvállalás nem véletlen. Meggyőződésem ugyanis, hogy az örökségvédelem akkor lehet eredményes, ha együttműködik a hivatalos és a civil szféra. Állampolgári jogon a '90-es években több épületet tudtam a műemléki listára csempészni, például a soproni városházát, a Russ-villát, vagy a győri történeti városközpont együttesét. Sajnos, ma ez sokkal bonyolultabb folyamattá vált, az előterjesztés összeállítása hatalmas munka. Meggyőződésem, hogy az igazi megoldást a központi lista

bővítése mellett a helyi védelem adhatja meg. Jó példa erre a Győr-Gyárvaros szecessziós munkáskolóniája, aminek a védelmét a 80-as évek elején sikerült elfogadtatni. Később az egész városra kiterjedően hoztak városvédelmi rendeletet. Jegyzék készült a Lőverek és a magyaróvári Lucsony helyi védelmére is.

6. kép. A Wollner szálloda kialakítása. Winkler Gábor terve, 1999.

Mi volt, ami nem sikerült, amire kudarcént, vagy még megvalósítandó feladatként tekint?

A meg nem épített tervekről, lebontott épületekről már beszéltem. Annak idején javaslatot adtam a 19. század stílusirányzatainak korszerű, új periodizációjára, de ezt nem sikerült elfogadtatni: a korral foglalkozó kollégák ma is a klasszicizmus, romantika és eklektika dobozaiba igyekeznek belegyömöszölni e sokrétű, gazdag időszak emlékeit. A vitát magamban felfüggesztettem és arra törekedtem, hogy a kutatásaim révén elősegítsem a historizmus építészetének jobb megismerését. Apró elégtételt jelent a Budapest Főváros Levéltára által kiadott Budapest neoreneszánsz építésze kötet, amiben én is részt vállaltam. A közelmúltban kapott Opus Mirabile díjat.

Egy másik „félsiker”: 1982-ben Kecskeméten szervezett kongresszust az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága. Itt nyertük el a szakértárca támogatását az elmúlt száz év – a legújabb kor vidéki építészeti emlékeinek – felméréséhez. A

munkában Dercsényi Balázs művészettörténész volt hűséges segítőm és partnerem. Megírtam a nyolc kötetes segédanyagot, melyben felépíttem a kutatás metodikáját, összeállítottam a védelemre méltó emlékek előzetes listáját, javaslatot tettem a helyi védelem bevezetésére. Rengeteg kiváló kollégát szerveztünk be a munkába. Sajnos, a közel ezer épületet tartalmazó „Winkler-féle jegyzékben” kiválasztott jelentős városrészek, együttesek és épületek máig nem kaptak központi műemlékei védelmet és az „ötakilós” írásműből sem született meg a 19. század nyomtatott építészeti enciklopédiája. Pedig a korszak ilyen jellegű feldolgozására ma is nagy szükség lenne. A tanulmány ötödik kötetéből Fejérdy Tamással kezdőknek és haladóknak egyfajta műemléki helyreállítási kézikönyv megírását is terveztük – a munka elvégzése még várat magára.

Fiaskónak könyvelem el azt is, hogy az évtized elején, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti és Elméleti Bizottságának elnöke voltam, az új örökségvédelmi törvény szövegezésével kapcsolatos javaslatainkat nem vették figyelembe.

Ami a restanciákat illeti, adós vagyok két kismonográfiával, mindkettő Sopronhoz kapcsolódik. Az egyik Handler Nándoré, aminek az elkészítésével a Böhlau Verlag bízott meg. A másik – Barna öcsémmel közösen – Winkler Oszkáré. Megírásra vár a Soproni Tervezőiroda története, Évával is vannak közösen dédelgetett terveink. Szeretnék tanítani, amíg lehetséges. Szeretnék több időt tölteni a családdal, a feleséggel.

7. kép. Winkler Gábor Sydneyben, 2008.

Nem beszéltünk még róluk.

A feleségemet, Alexovics Hedviget, Éva is ismeri. Munkahelyi szerelem volt, 1969-ben házasodtunk össze. Az élénk, kedves, színes kolléganő jókedvű embert varázsolt a mélabús, komoly fiatal építészből. A feleségem azóta is sokat segít nekem, szigorú és jó szemű, támogató kritikusom. Ágoston fiam 1981-ben született, folytatja a családi tradíciót. Műegyetemet (BME) végzett informatikus mérnök, doktorandusz, a Volánnál végzett munkája mellett tanít a győri egyetemen. Hédike az anyja lánya, tűzrőlpattant, talpraesett, okos, kreatív teremtés. Ahhoz is volt bátorsága, hogy párjával egy évre Ausztráliába utazzon dolgozni és nyelvet tanulni. Az ottléte kiváló alkalmat teremtett a látogatásra, ennek a hatalmas és távoli országnak a felderítésére. Rengeteg fotót készítettem, egyik felvételemmel a MAFOSZ⁵ díját is elnyertem (7. kép).⁶

⁵ Magyar Fotóművészeti Alkotócsoportok Országos Szövetsége

⁶ A Magyar Művelődési Intézet és a Képzőművészeti Lektorátus AUSZTRÁLIA című, nemzetközi digitális pályázata: III–V. helyezés. A pályázat kiválasztott képei a <http://www.mafosz.hu/Ausztralia/Album/index.html> linken is láthatóak. A nyertes képek album formájában is megjelentek: Utazás a világ körül – 2009. Ausztrália. Traveling Around the World – 2009. Australia. Magyar Fotóművész Alkotócsoport Országos Szövetsége. Budapest 2009. 15–17. o. ISSN 1588 3485.

Itt jutottunk el a szabadidős elfoglaltságokig. Annak ellenére, hogy a munkája miatt a fél életét vonatokon és buszokon tölti, imád utazni, világot látni. Igazi zene- és filmrajongó, mintegy ezer zenei CD-je, ugyanannyi DVD-je van. Tudja, hogy a klasszikus zenét legjobb minőségben a svájci zenei adó sugározza, a legjobb művészfilmeket pedig a francia ARTE adó. Mindkettőt digitálisan veszi. Szívesen hallgatja a bakelit-lemezeket, sokat és jól fotózik. Milyen a zenei ízlése, kik a kedvenc rendezői?

Nincsenek kedvenceim sem a zenében, sem a filmek terén. Mindig a hangulatomnak megfelelő választom. A közös nevező a magas minőség, minden tekintetben. Egész életet kell élni, és csak a magas minőséget elfogadni. Ahogy Thomas Mann írta: A jó árut mindig el lehet adni! Erre próbálok a tanítványaimat is ránevelni.

Ennél jobb zárót keresve sem találhattunk volna! A Soproni Szemle szerkesztősége, a város, a tanítványok nevében is sok szeretettel és tisztelettel köszöntjük a közelgő 70. születésnap alkalmából!

CSEKŐ ERNŐ | Mark Pittaway (1971–2010)

Tragikusan fiatalon, 2010. november 3-án elhunyt a magyarországi történész körökben is jól ismert angol történész, Mark Pittaway. Haláláról a legolvasottabb hazai hírportálok (index, origo) is beszámoltak,¹ az egyik legelismertebb brit Magyarország-szakértőként említve meg őt.² Mint írják: „*Mark volt sok nyugati gazdasági szakértő és a brit sajtó egyik legjobb forrása Magyarországról.*”

Irigylésre méltó szorgalommal és alaposággal kutatta több, mint egy évtizeden keresztül a magyarországi munkásság 1945 utáni, illetve '50-es évekbeli történetét. Ennek keretében az ország számos vidéki és fővárosi levéltárában végzett szisztematikus forrásfeltárást, melyet lehetővé tett, hogy kitűnően beszélt magyarul. Kutatásai révén, s persze köszönhetően barátságos, nyitott személyiségének, szinte az ország minden részéről voltak barátai, ismerősei, így Sopronból is. Az utóbbi években Magyarországon töltött idejének nagyobbik részét a Soproni Levéltárban történő kutatásra fordította, így 2006-tól évente 8–9 hetet kutatott a levéltárunkban, évi három-négy alkalomra elosztva. Némi túlzással kijelenthetjük, Mark személye az elmúlt években a levéltár életének szerves részévé vált. Rendszeres kutatóink is emlékezhetnek joviális személyére, korpulens alkatára, folyékony magyar beszédére, melyet akcentusa tett oly jellegzetessé.

A Soproni Szemle életében igen ritkán fordul elő, hogy külföldi kutatóról közöl nekrológot. Úgy hisszük, Mark személye, történészi munkássága, valamint soproni vonatkozású kutatásai – melyek, legnagyobb bánatunkra, most befejezetlenül megszakadtak – indokoltá teszik e kivételt. Mark a közép-angliai iparváros, Leeds közelében található Wakefieldben született egy háromgyermekes tanár házaspár legidősebb gyermekeként. Elmondása szerint is meghatározó volt életében, eszmélésében a konzervatív Thatcher kormány 1980-as évek eleji restriktív gazdaságpolitikája, amely nagymértékű gazdasági válságot, illetve szociális feszültségeket eredményezett szülővárosában és környékén, a közép-angliai iparvidéken. Tudományos érdeklődését is ez irányította a

¹ Elhunyt a britek Magyarország-szakértője, (http://www.origo.hu/nagyvilag/20101124-elhunyt-mark-pittaway-brit-magyarorszagszakerto.html); Meghalt az egyik legjobb brit magyarológus: http://webcache.googleusercontent.com/-search

?q=cache:Ih4gmQ6KD4IJ:index.hu/kulfold/2010/11/24/meghalt_az_egyik_legjobb_brit_magyarologus/+mark+pittaway+index.hu&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&source=www.google.hu

² Életére adatokkal szolgál még a tekintélyes brit napilap, a The Guardian internetes kiadásában megjelent nekrológ:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KqMcClSjY0J:www.guardian.co.uk/world/2010/nov/22/mark-pittaway-obituary+guardian+pittaway&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&source=www.google.hu

munkásság életkörülményei, társadalomtörténete vizsgálatának irányába. Egy 1993 nyári debreceni nyári egyetem résztvevőjeként járt először Magyarországon, ennek hatására határozta el, hogy Magyarországgal fog foglalkozni. Folyékonyan megtanult magyarul, majd kiterjedt levéltári kutatást követően 1998-ra elkészült PhD-disszertációjával, amelynek témáját már a magyarországi munkásság 1950-es évekbeli története, illetve a korabeli társadalmi átalakulás vizsgálata képezte. Tudományos munkássága, publikációi derékhadra a legutóbbi évekig e témakört járta körül.³ A politikai viszonyok, illetve a hatalom természetének átalakulása mellett figyelme főként a munkásság belső rétegződésének, identitásának alakulására, az életmód, illetve az életviszonyok vizsgálatára, az épített környezet változására (indusztriai-záció, új szocialista iparvárosok alapítása), a nemek szerepének, súlyának alakulására, valamint az ellenállás lehetőségeinek, módozatainak változására terjedt ki. Így például egyik, általam kedvelt tanulmányában, a *Visszavonulás a kollektív tiltakozástól: háztartás, nemek, munka és népi tiltakozás a sztálinista Magyarországon*⁴ c. közleményében Mark az előbbi aspektusokat elemzi komplex módon. E kutatásait összegző könyve, a *The Workers' State: Industrial Labour and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958* című monográfia,⁵ amelyről oly lelkesen beszélt e sorok írójának is, ismereteink szerint még nem látott napvilágot.

Mark 1999-től az 1960-as években alapított angliai újváros, Milton Keynes egyetemén (The Open University) tanított. Első önálló könyvét (*Eastern Europe 1939–2000. Brief Histories*), mely az angol szakirodalomban is egyedülálló módon társadalomtörténeti megközelítésből tárgyalja Kelet-Európa történetét, 2004-ben egy londoni kiadó jelentette meg.⁶ Emellett még két, a The Open University kiadásában megjelent kötetnek volt a szerkesztője és egyik szerzője: *Globalization and Europe*,⁷ valamint *The Fluid Borders of Europe*.⁸ Az utóbbi, a határok identitás, kultúra és társadalomalakító szerepét vizsgáló kötet – amelyben az újfajta tudományos megközelítés, az ún. társadalmi térhasználat, illetve mentális tér vizsgálata is számottevő helyet kapott – témájában már előrevetíti a Soproni Levéltárban folytatott kutatásait.

Mark új témája a *Politikai rendszerek és határvidéki identitások Ausztriában és Magyarországon 1938–1960*⁹ címet viselte, melynek keretében a konkrét vizsgálatokat, levéltári kutatást Burgenland Győr-Moson-Sopron megyével határos északi területére, valamint megyénk Ausztriával határos területére szűkítette le. Az Anchlussától a vasfüggöny kiépüléséig, megszilárdulásáig tartó időszak vizsgálata

³ Válogatott publikációinak jegyzékét ld.: <http://www.open.ac.uk/Arts/history/mppubs.shtml>

⁴ Megjelent: *Eszmélet* 77. szám, 26–49.

⁵ Magyar fordításban: A munkások állama: ipari munkásság és a szocialista Magyarország építése, 1944–1958.

⁶ Magyar fordításban: Kelet-Európa rövid története, 1939–2000., Kiadás.: Hodder Arnold, London, 2004.; A kötet ismertetését ld. Pető Andrea: Kelet-Európa rövid története. In: *Múltunk* 2005/1. 332–336.

⁷ Magyar fordításban: Globalizáció és Európa, 2003. 304. p.

⁸ Magyar fordításban: Európa képlékeny határai, 2003. 337. p.

⁹ Eredeti angol címen: *Political Regimes and Borderland Identities in Austria and Hungary, 1938–1960*.

a magyar oldalon értelemszerűen a Soproni Levéltárban, valamint a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának mosonmagyaróvári részlegében történt kutatást tett szükségessé, de emellett Mark a győri levéltárban is végzett kutatásokat, így például MDP (majd MSZMP) 1950-évekbeli pártarchívumi iratanyagában. Mark előbb az osztrák vonatkozású iratok feltárását kezdte el, elsősorban a Burgenländisches Landesarchiv iratanyagára támaszkodva, majd 2006-tól a Soproni Levéltár vonatkozó levéltári fondjaihoz kezdett hozzá szisztematikus és alapos munka keretében. A kutatásának tárgyát képező egykori hivatalok iratanyagának referenseként közlőként láthattam azt a páratlanul aprólékos munkát, amely révén Mark kezében óriási adatmennyiség halmozódott fel. Így merítve azt a lebilincselően bőséges tudásanyagot a hétköznapi emberek mindennapi életéről, amellyel a politikai illetve társadalmi makrofolyamatokat helyezte többször új megvilágításba. Vagy ahogy Guardian méltatatta: „Munkásságának védjegye volt, hogy nagyon ügyesen kombinálta a nagypolitikát a társadalmi eseményekkel.”¹⁰

De a konkrét számok az előbbi megállapítás függvényében így is megdöbbentőek! 2006-tól a főbb vármegyei hivatalok (főispáni, illetve alispáni), illetve járási főszolgabírók (1945-től főjegyzők) 1938–1949 közti iratanyagát teljes egészében átlapozta, azaz e szervek minden erre az időszakra eső aktáját egyenként átnézte. Effajta aprólékos munkával a főispáni illetve alispáni iratanyag mellett 2006-tól 2009-ig végzett a csepregi, valamint a soproni járás 1938–1949 közti iratanyagával, illetve a kapuvári járás esetében az 1938–1945 közti időszakkal. Ez összességében 252 doboz, azaz 30,24 ifm iratanyag számlánkénti átnézését, kijegyzetelését, archiválását jelentette. A számára forrásértékkel bíró iratokról adatbázist épített, illetve digitális fényképmásolatot készített. Munkáját segítette, hogy kitűnően értett magyarul és németül is. Mindezen aprólékos feltáró munka, illetve Mark korábbi publikációiban megismert analízáló és szintetizáló képessége miatt különösen sajnálhatjuk, hogy tragikus halála megakadályozta e kutatás befejezését. Úgy hisszük, hogy halálával egy komoly – ráadásul a nyugati-európai történettudomány által is figyelemmel kísért – tudományos projekt szakadt félbe, amellyel a soproni helytörténetírást is számottevő veszteség érte. Ismereteink szerint csak két, e kutatás alapján íródott tanulmánya jelent meg. Az egyikben a háború alatti szerepvállalás (át)értelmezését, az 1945 utáni osztrák állam stabilizálódását, a helyi lakosság előtti növekvő tekintélyét elemezte Burgenland északi részére vonatkozó vizsgálatok alapján (*A múlt lezárása a háború utáni Ausztriában. Emlékezet, nemzetiszocializmus és 1945 értelmezése Észak-Burgenlandban*).¹¹ Másik tanulmányában a határ(vidék) osztrák, illetve magyar oldalának 1945 utáni eltérő fejlődését taglalta (*Béketeremtés a háború*

¹⁰ Idézi az 1. lábjegyzetben megjelölt írásában az origo.hu

¹¹ Megjelent: *Eszmélet* 65. szám, 97–110.

árnyékában: az osztrák–magyar határvidék 1945-1956).¹² Sajnálatos egyúttal, hogy Mark halálával az a munkakapcsolat sem jöhet már létre, amely pedig az elmúlt években szintén az osztrák–magyar határ kérdése, múltja felé forduló soproni társadalomtudósokkal kialakulhatott volna.¹³

Természetesen nem csak a befejezetlen kutatás, megírásra nem kerülő mű(vek) hiánya fáj e sorok írójának, hanem Mark személyének elvesztése. Számunkra, levéltári dolgozók számára mindig lazának tűnően öltözött, így például eső idején se hordott magánál esernyőt, mondván, hogy az itteni esők meg se kottyannak neki, náluk úgy is örökösen esik. Nehéz hozzászokni, hogy az elmúlt évektől eltérően – amikor egy-egy évben összességében talán tíz hetet is eltöltött a Soproni Levéltárban történő kutatással –, most nem jár felénk. Nem bonyolódunk szakmai beszélgetésbe, nem vitatjuk meg a társadalomtörténet újabb irányzatait, nem számol be arról, hogy nyugaton újra erőre kapott a marxista háttérű társadalomtudományi gondolkodás, s már nem fogunk a soproni adventi vásárban egy-egy forralt bor mellett a thatcheri neoliberais gazdaságpolitikáról beszélgetni. Igaz, amit egyik honi méltatója írt róla: „*Levéltári padokat koptatott, magyar tárgyú könyveket falt, figyelte a sajtót, és beszélt az emberekkel. Tudott velük beszélni, hiszen egyrészt érdeklődött irántuk, másrészt felnőtt fejjel kitűnően megtanult magyarul. Aki vitázott vele, csodálta. Sohasem emelte föl a hangját, hanem boldogan kekeckedve dobott be még egy-két általa ismert adatot, amelyek az ő igazát támasztották alá.*”¹⁴ Ismerte Magyarországot, ismert bennünket: „*A legmegdöbbentőbb számomra, akár a szocialista idöket, akár a közelmúltat nézem, a valódi szolidaritás teljes hiánya.*” – fogalmazta meg egy helyütt.

Szívrohamban halt meg, 39 éves volt.

¹² Megjelent: Making peace in the shadow of war: The Austrian-Hungarian borderlands, 1945-1956. In: Contemporary European History 2008/3. 177-209. (<http://oro.open.ac.uk/20178/1/bordersceharticle.pdf>)

¹³ Gondoljunk csak például Jankó Ferenc és Tóth Imre közös munkájára, a Változó erővonalak Nyugat Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé c. kötetre (Szombathely-Sopron, 2008., 208. p.)

¹⁴ ld. az 1. lábjegyzetben idézett írást az index.hu-ról

DOMONKOS OTTÓ | Sterbenz Károly múzeumi munkájáról (1951–1980)

Sterbenz Károly művészeti munkásságáról többször is jelent meg méltatás. Ex librisszel az 1920-as évek közepétől foglalkozott. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy 1924-ben a városba települt Holl Jenő GYSEV igazgató. A jeles művészetpártoló, aki komoly ex libris gyűjteménnyel rendelkezett, a soproni művészeknek is megrendeléseket adott, szorgalmazta az ex libriszek gyűjtését. Amikor 1937-ben elhunyt, Csatkai Endre egy évvel később az ő emlékének ajánlotta „A soproni ex libris története” című munkáját.¹ A történeti áttekintés a középkorig nyúlt vissza, záró fejezetként pedig a korabeli soproni művészek munkáját vette számba az ex libriszekre vonatkozóan. A sor elején Sterbenz Károly állt 18 műlapjával, majd Ágoston Ernő következett 13, Ákos Ernő 10, Csipkés Kálmán 7 alkotással. Másoktól csak néhány példány fametszet, rézkarc volt ismert akkoriban. A pártoló közönség körében is kedveltté vált e kisgrafikai műfaj példányainak gyűjtése, tizenhatan rendelkeztek a városban kisebb-nagyobb gyűjteménnyel. Csatkai Endre és Sterbenz Károly tartós barátsága is ebben az időben alakult ki. (Mindketten betöltötték a Képzőművészeti Kör titkári tisztségét.)

1. kép. A soproni vasipar története. Falikép, Lábasház, 1955.

¹ Csatkai Endre: A soproni ex libris története. *Scarbantia*, 1938, 5. sz.

Csatkai Endre 1945-ben lett a Soproni Múzeum igazgatója. 1947-re a múzeum háborús kárait – részben középiskolások segítségével – rendbe hozták, és ősszel elsőként a vidéki múzeumok közül meg is nyitották. Az első különkiállítás Wosinszky Kázmér akvarelljeit mutatta be. Ezzel Csatkai Endre elkezdte azt a kiállítás sort, amelyet korábban, 1917-ben „Pár szó Sopron szépségeiről” című dolgozatában a „helyismeret” egyik feladatának tekintett.¹

A múzeum 1913 óta fennálló kiállításának „modernizálására” 1951-ben került sor. Ekkor a régészeti termet átrendezték, s a vitrinek berendezését László Gyula régész professzor tervei és szemlélete alapján készítették el. Ebben a munkában Stebenz Károly is részt vett grafikai munkával, tárgyfeliratok készítésével.² Ezt követően lett a Soproni Múzeum állandó részfoglalkozású munkatársa. Csatkai Endre évente négy-öt különkiállítást rendezett a várostörténethez, művészek, történeti események évfordulóihoz kapcsolódva. E kiállításokhoz a grafikai munkákat Stebenz Károly végezte, aki ezen túl a technikai kivitelezésből is kivette a részét. Rövidesen már a 30. különkiállításhoz készített emléklapot (2-3. kép). Stebenz ugyanakkor részt vett a nyilvántartási, restaurálási munkában is. Ekkori grafikáin gyakran megjelentek Bandi bácsi munkatársainak, tanítványainak ex librisei fametszetben, rézkarcban, valamint kollégái házassági, gyermekszületési értesítőinek sokszorosított tusrajzait is szívesen megrajzolta (4-5. kép).

¹ Csatkai Endre: Pár szó Sopron szépségeiről. *Sopronvármegye*, 1917, IX. 11.

² Nováki Gyula visszaemlékezése, aki 1951–1965 között volt a Soproni Múzeum régésze.

2. kép. A 30. különkiállítás emléklapja, 1952.

3. kép. Az 50. különkiállítás emléklapja, 1955.

4. kép. Nováki Erika születésének értesítője, 1932.

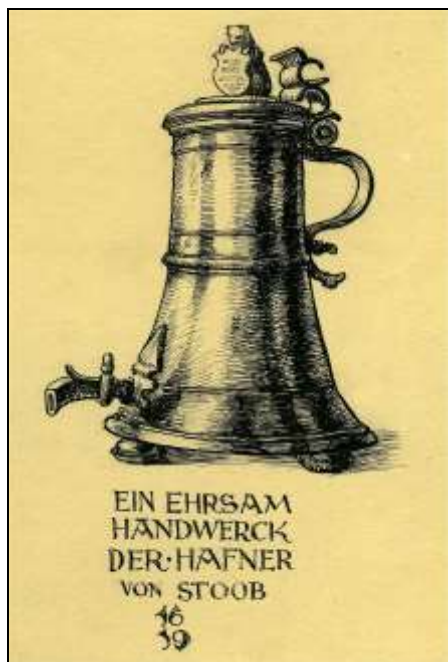

5. kép. Környei István születésének értesítője, Tuszrajz, 1969.

A szorosabban vett múzeumi szakok, a régészet, néprajz, művészettörténet, helytörténet szakcikkeiben grafikai ábrákkal, rajzokkal segítette a publikálást (6. kép). Ma már hihetetlennek tűnhet az ifjabb generációk számára, hogy az 1950-es években a múzeumban nem volt fényképezőgép, a három muzeológus egy kiöregedett táskairógépen osztozott. Az országos szakfolyóiratok nagy késéssel, rossz papíron jelentek meg, a fotók csak emlékeztettek a felvett tárgyra. Ilyen körülmények között szerencsés volt az a múzeum, ahol grafikus is volt, aki hitelesen dokumentálta például az ásatás során feltárt, vagy begyűjtött objektumokat, tárgyakat, vagy egy-egy mesterség munkafolyamatait, és elkészítette a szakcikkek mellékleteit. Így került sor például Nováki Gyula régész vaskohászatról írott cikkének illusztrálására, Bella Lajos várhelyi emlékművének bemutatására az *Archeológiai Értesítő* 1956-os évfolyamában (7. kép), és ugyanitt a répcevisi Árpád-kori lakóház maradványainak grafikus ábrázolására.³ Sterbenz Károly illusztrációival jelent meg 1958-ban Domonkos Ottó „Egy keszthelyi köteles élete és munkája” című néprajzi gyűjtésének anyaga is. A „Néprajzi Közlemények” éveken át rossz papíron, rotaprintes kivitelben, csak rajzos ábrákkal jelent meg. A közleményben a legfontosabb munkafázisokat, szerszámokat, termékeket szemléltető 36 tusrajz Sterbenz Károly munkája (8. kép).⁴

³ Nováki Gyula: Újabb adat a sopronkörményeki őskori vaskohászatra. *SSz.*, 1955, 1–2. sz. 136–137.; Bella Lajos emlékmű a Várhelyen. *SSz.*, 1958, 369–370. és *Archeológiai Értesítő*, 1958, 196.; Kuruckori erőd Sopronbánfalva felett. In: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. 1996, 135–148.; Árpád-kori lakóház Répcevisen. *Archeológiai Értesítő*, 1956, 51–52.

⁴ Domonkos Ottó: Egy keszthelyi köteles munkája. *Néprajzi Közlemények*, 1958, 167–224.

6. kép. A csávai (Stoob) fazekasok ónkannája. 1619. Tusrajz. 1934.

7. kép. Bella Lajos-emlékmű a Várhelyen. Tusrajz. SSz. 12 (1958), 369.

8. kép. A keszthelyi kötelemester. Tusrajz. 1958.

1954-ben vettük át a várostól a Lábasházat a múzeum kisipari gyűjteményének elhelyezésére, ahol 1955 tavaszán a „Soproni vasipar története” című kiállítás megnyitására került sor. Beállításra került egy római kori vaskohó is, melynek munkáját Nováki Gyula régész útmutatása alapján Sterbenz Károly „fresco al secco” technikával készített falfestménye illusztrálta (1. kép).⁵ Ismert, hogy édesapja, majd maga Sterbenz is részt vett id. és ifjabb Storno Ferenc

⁵ Csatkai Endre: *Rövid vezető a soproni Liszt Ferenc Múzeum kiállításaiiban*. 2. kiad. Sopron, 1958.

restaurátori, templomfestő vállalkozásában. Erről Szabó Jenő emlékezett meg a művész 75. születésnapjára írott cikkében.⁶

A Központi Bányászati Múzeum megnyitására faliképet tervezett Faller Jenő professzor, múzeumigazgató a Templom utca 2-ben. Faller eredetileg Ágoston Ernőt bízta meg a tervek elkészítésével, azonban annak halála miatt Sterbenz Károly folytatta a munkát. Az előcsarnokban egy 12,7 × 1,6 méter nagyságú falfestmény, szakaszolt ábrázolással, a varázsvesszővel való kutatást, a tárohajtást, a kötélben való aknába szállást, az ék és a kalapács használatát, a tűzvetést, a vízemelést, szállítást, válogatást és a felszíni kohóban való ércfeldolgozást sorakoztatta fel régi ábrázolások, bányászati munkák metszeteire támaszkodva. Az első teremben a 6,0 × 1,6 méretű falkép az 1627-ben végzett első bányabeli robbantásnak, az 1735-ös év a bányászati felsőoktatásnak és végül az 1753-ban felfedezett brennbergi szénbányászatnak állított emléket a színes falfestmény. A következő teremben egy 8,5 × 1,6 méter nagyságú kompozíción a 19–20. századi bányaművelés jellegzetes tereit, gépeit, szállító berendezéseit, aknatornyait jelenítették meg. A falképek szignóin az Ágoston-Sterbenz nevek olvashatók.⁷ Az 1957-ben nyitott kiállítás 1974-ben került lebontásra az épület műemléki feltárása miatt. Ekkor a falkutatások miatt az előcsarnok és a második terem falképei a vakolattal együtt eltűntek, csak az első terem bányabeli robbantást bemutató képe maradt sértetlen és látható ma is.

A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár közötti együttműködés keretében a Fabricius-ház második emeleti gótikus nagytermében rendezte meg Horváth Zoltán levéltár-igazgató „A soproni írásbeliség emlékei” című, eredeti okleveleket, kódexeket felsorakoztató kiállítását. A latin és gótikus betűtípusokat és változataikat grafikai munkák szemléltették a szükséges magyarázatokkal. Ezek Sterbenz Károly munkái voltak. Az 1963-ban megnyílt tárlatnak nagy közönségsikere volt,⁸ akárcsak az 1965-ben Horváth Zoltán és Tompos Ernő közös munkájaként megrendezett címertani kiállításnak, amelyben a címertan és genealógia alapvetését szolgáló tablók, címeres pergamenek, oklevelek kerültek bemutatásra. Itt is Sterbenz Károly grafikai szemléltették a címerek szerkezetét, az egyes elemek jelképeit, színeit, díszeit.⁹ Ugyancsak a Fabricius-ház gótikus nagytermében rendezett kiállítást a múzeum 1969-ben a Soproni Városszépítő Egyesület alapításának 100. évfordulójára, Sterbenz Károly nagy tablós címerével, fásítási térképével, grafikaival. Ezzel a tárlattal is igyekeztünk előmozdítani az Egyesület újjáalakulását.

A kiállítási szóróanyagok, a könyvjelzők fametszetes, szöveges példányai a múzeumi propagandát szolgálták, akárcsak a kiállítások katalógusainak címlapjai, Károly

⁶ Szabó Jenő: Fél évszázada rajzol és fest Sterbenz Károly. SSz. 29 (1975), 264–272.

⁷ Faller Jenő: A soproni Központi Bányászati Múzeum rövid ismertetése. Klny. SSz. 12 (1958).

⁸ Horváth Zoltán: A Soproni Állami Levéltár 1963. évi kiállításáról. SSz 18 (1964), 371–373.

⁹ Tompos Ernő: Címertani kiállítás. SSz 21 (1967), 86–88.

bácsi metszeteivel (9-11. kép). Csatkai Endre száznál több különkiállítása mind Sterbenz Károly közreműködésével készült. Munkái bemutatták a város művelődéstörténetét, évtizedeken át szolgálták az iskolai oktatást, a közművelődést. Mi fiatalok, a „fiai” rendkívül sokat tanultunk e kiállítások révén a „soproniensiából”. Módszertanilag is kiemelkedő volt egy-egy grafika, festmény „előképének” felderítése és bemutatása.

9. kép. A Soproni Múzeum kiállításai. Katalógus címlap. 1966.

10. kép. A soproni ipar 100 éve kiállítás emléklapja, 1948.

11. kép. BUÉK – A SOPRONI MÚZEUM DOLGOZÓI
1967. Tusrajz, hasfalvi (Haschendorf) napkorong.

A sikeres munkák megünneplésére is sor került időnként, akárcsak a névnapok, születésnapok, jeles évfordulók „megszentelésére”. Pár pohár bor, vagy éppen „restaurátori” marhapörkölt tette családiassá, barátivá ezeket az összejöveteleket. Kari bácsi elővette stájer-citeráját, felzendültek a 20. századi operettek, magyar nóták, népdalok, sőt, az 1960 körüli filmzenék slágerei is. Így született meg a „múzeumi himnusz” is a „Villa negra” híressé vált slágeréből, kifejezve a múzeumi terület anyagi „megbecsülését”, de a kollegiális egyetértés közvetlenségét is (12. kép).¹⁰

Sterbenz Károly több mint 30 éven át segítette a múzeum kiállításokban látható, és láthatatlan belső munkáját. Kivette részét az újabb részlegek, így a Patika Múzeum, a brennbergi Bányász Emlékmúzeum, a Pék Múzeum kiállításainak létrehozásából. Nekem személy szerint is nagy szolgálatot tett kézművesipar-történeti kutatásaim során. Rengeteg elterjedési térképet szerkesztettem az egyes iparágak céhes vonzáskörzeteiről, a mesterlegények közép-európai vándorlásairól. Ezek tisztázati tusrajzait ő készítette el.

1985-ben került sor a Lábasházban Sterbenz Károly életmű-kiállítására Askercz Éva rendezésében. 1990-ben a Várkerületi Galériában rendezett tárlaton Hirschler Rezső polgármester köszöntötte a mestert. 1992-ben Askercz Éva egy hosszabb műtermi beszélgetés keretében idézte fel Sterbenz Károly életútjának fontosabb állomásait, amelyről a Soproni Szemlében számolt be 1993-ban. Sajnos ez egyben nekrológot is helyettesítő összefoglalásnak tekinthető.¹¹ Örömmel és hálával emlékeztem meg Kari bácsi türelmes munkájáról, barátságáról 2001-ben, születésének 100. évfordulóján.¹²

¹⁰ „A múzeum az nem apácázárda / A múzeum az nem fényes lokál / A múzeum a kultúrát szolgálja / Dolgozhatsz ott inad szakadtáig / Kapsz érte egy kutya.alagát.” 1976.

¹¹ Askercz Éva: Műtermi beszélgetés a 92 éves Sterbenz Károllyal. SSz. 47 (1993), 232–235.

¹² Domonkos Ottó: Száz esztendeje született Sterbenz Károly. Gosztonyi Miklós riportja. *Kisalföld*, 2001. január 20.

12. kép. „A jutalom” 1976. tusrajz.

KÖZLEMÉNY

JÓZAN TIBOR

Beszámoló a Soproni
Városszépítő Egyesület 2011.
évi közgyűléséről
(Sopron, 2011. febr. 11)

A közgyűlés napirendje:

1. Az elnökség beszámolója a 2010-ben végzett munkáról.
2. A Felügyelő Bizottság beszámolója.
3. A közhasznúsági jelentés elfogadása.
4. 2011. évi programterv.
5. Egyebek.

Az elnökség beszámolója a 2010. évben végzett munkáról

2010-ben megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, melyeken kitértünk az elmúlt évi közgyűlésen felmerült problémák megoldására (pl. Szántó Róbert síremlékének, a Sas-téri kútnak a rendbetételére, a Deák-téri időjelző működtetésére), valamint a 2010. évi rendezvények megszervezésére.

Nagyobb rendezvényeink:

- 2010. március 27-én Peéry Rezső emlékülést szerveztünk, és emléktáblát avatunk egykori lakóházánál a Berzsényi Dániel evangélikus gimnáziummal közösen.
- Folyamatosan részt vettünk a Nemzetközi Virágos Városok és Falvak versenyének előkészítésében és lebonyolításában.
- Szeptember 29-én Építészeti Szakbizottságunk javaslatára a Harrer cukrászda és csokoládégyár épületét Winkler Oszkár-emléktáblával tüntettük ki.
- Egyesületünk szavazati joggal bekerült Sopron megyei jogú város Városfejlesztési Bizottságába. Az ottani érdemi munka érdekében külön szakbizottságot alakítottunk, amely összegyűjti, és előkészíti a tagjainktól beérkező javaslatokat.
- Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottságunk „Orchidea-túrát” szervezett a Szárhalmi-erdőbe; kirándulást vezetett a Rax-hegységbe; óvodásokat és szüleiket látta vendégül a Károly-magaslaton, és a Soproni-hegyvidék élővilágával ismertette meg őket előadás és bemutató formájában; Dr.

Barabits Elemér erdőmérnökre és növénynevelőkre emlékező ünnepséget szervezett.

- Heimler Károly Természet- és Környezetkultúra Szakbizottságunk folyamatosan részt vett a „Virágos Sopronért” rendezvénysorozat (10 előadás) előkészítésében és lebonyolításában.
- Winkler Oszkár Építészeti Szakbizottságunk véleményezte és javaslatokat dolgozott ki Sopron területi egységeinek rendezési terveihez.

Gazdasági értékelés

A Soproni Városszépítő Egyesületben a 2010. év során 418 fő fizetett tagdíjat. Külön köszönettel kell szólni szponzorainkról, akiktől ez évben 1.350.000 forint támogatást kapott Egyesületünk. Köszönjük azon tagvállalataink támogatását is, akik nem pénzben, hanem természetbeni szolgáltatásokkal (számítástechnikai, internet szolgáltatás, postázási hozzájárulás, irodaszerek, stb.) segítették Egyesületünk működését. Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2009. évi személyi jövedelemadójuk 1 %-át Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből 100.667 forint bevételünk származott.

Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az idejű felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1 %-át ebben az évben is egyesületünknek ajánlják fel, melyhez a Rendelkező nyilatkozatra az Egyesület

19884581-1-08

Adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben járulnak hozzá. Előre is köszönjük.

Az elnökség a 2010.11.08-án tartott ülésén elfogadott 7/2010.(11.08.) eln. sz. határozatával úgy döntött, hogy 2011. évre a tagdíjakat nem emeli, hanem változatlan – a 2010. évi – szinten (600 Ft nyugdíjas, 1.000 Ft teljes, Soproni Szemle hozzájárulás további 2.000 Ft) tartja.

Dr. Józán Tibor elnök tájékoztatta a közgyűlést, hogy az elmúlt évben több tagtársunk is meghalt, így dr. Horváth Dénes gyógyszerész, valamint Krisch Róbert, az Egyesület korábbi gazdasági vezetője. Emléküket megőrizzük.

Az elnökség fontosabb döntéseiről külön is tájékoztatta a közgyűlést: Az utcanév kiegészítő táblák elkészítése a Nyugat-magyarországi Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézet hallgatóival együttműködve folyamatban van. A Széchenyi téri óra szerkezete és a váza kész, a felállítására a tél végével kerül sor. A Deák téri időjárás előrejelző működik, Kiss Máté tagtársunk munkája.

Az Egyesület a SMJV Városfejlesztési Bizottságának állandó, szavazati jogú tagja lett 2010. őszétől. Ez nagy feladatot ró az elnökségre. A bizottsági előterjesztések a város honlapján elérhetőek, kéri a tagságot, különösen az egyes területeken szakértelemmel rendelkező tagtársakat, javaslataikat, az elnökség által

létrehozott munkacsoport kérésére tegyék meg. Az Egyesület együttműködik a városi civil szervezetekkel, valamint a SMJV Kereskedelmi és Iparkamarával is.

A közgyűlés résztvevőinek felvetései

Kiss Márton tag, a soproni meteorológiai állomás vezetője tájékoztatja a közgyűlést, hogy Sopron városában 1711 óta működik meteorológiai megfigyelés. A 2011. évben 300 éves állomás évfordulójára készül egy kiadvány, aminek elkészítéséhez kéri az egyesület segítségét.

Hegedűs Elemér tag, a soproni származású katonák emlékének, sírjainak ápolására hívja fel az Egyesület figyelmét. Kéri az Egyesület segítségét, hogy a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottságnál támogassa azon kezdeményezést, hogy a bánfalvi hősi temető a Nemzeti Sírkert részévé váljon. Tájékoztatja az Egyesületet, hogy az 1914. évi limanovai csatában részt vevő 9. huszárezred emlékműve a Deák téren áll, e méltó emlék mellé a csata 100. évfordulójára, 2014. évre emléktábla elhelyezését javasolja.

Jánosa Gábor tag az önkéntes munkával javasolja a régi sírok megtisztítását.

Kurusa László tag a tagság fiatalítására hívja fel a figyelmet. Ő maga 1968 óta tag, mint egyetemista lépett be az egyesületbe. Javasolja, hogy a tagok neve mellett a tagok lakóhelye is jelenjen meg a honlapon.

Friedrich András tag a Batsányi út – Béke utca – Csengery út találkozásának közlekedési gondjaira hívja fel a tagság figyelmét.

Bíró Fülöp János tag hangsúlyozza az Egyesület szerepét a 21. században: legyen az Egyesület élő lelkiismeret és intő kéz az átépítési akarat ellen, vagy éppen mellett. Ez azért is fontos, mert mindenfajta átalakítási, újírtási munkának az itt lakók érdekét kell szolgálni.

Halmai Vilmos tag jelvényt javasol az egyesületnek. A tervek elkészítését, valamint a gyártás költségeit is vállalja.

Dr. Józán Tibor elnök megköszönte a tagok hasznos észrevételeit és javaslatait.

A közgyűlés egyhangú szavazással elfogadta a Felügyelő Bizottság jelentését és az Egyesület 2010. évi közhasznúsági jelentését.

A Soproni Városszépítő Egyesület emblémája. Sterbenz Károly grafikája, 1969.

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Ács István közterület-felügyelő, Sopron Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 9400 Sopron, Fő tér 1.
- Becher Nándor helytörténész, 9408 Brennbergbánya, Kuruckereszt
- Csekő Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Demmel József PhD hallgató, 2143 Kistarcsa, Kamilla u. 16.
- Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Farkas Gábor ny. levéltár-igazgató, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, 8000 Székesfehérvár, Zichy liget 10.
- Frankovics György folklorista és történész, 7636 Pécs, Illyés Gyula u. 22.
- Gonda Gábor PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6
- Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
- Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
- Kovács Gábor gépészmérnök, 9408 Brennbergbánya, Kuruckereszt
- Köhler Kitti antropológus, MTA Régészeti Intézete, 1014 Budapest, Úri u. 49.
- Polgár Péter régész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
- Turbuly Éva levéltár-igazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.
- Varga Gábor történelem és filmtörténet szakos tanár, 9351 Babót, Dózsa u. 3.

